

DEEL II DIERENRASSEN

Paarden/Hynders

Runderen/Kofee

Schapen/Skiep

Honden/Hûnen

Hoenders/Hinnen

Landgeiten/Lângeiten

INLEIDING BIJ DE DIERENRASSEN (deel II)

Toen in maart 2005 bij 'It Griene Nêst' te Sumar het 'Kenniscentrum Friese rassen' werd opgericht, werden de negen Friese dierenrassen daar ook ondergebracht. Ze werden onder leiding van GGZ-begeleider Bouwe van der Meulen verzorgd door cliënten van die instelling. De keuze van de rassen gebeurde op voorstel van Fiona Hinke Cnossen, die toen bij de 'Stichting Zeldzame Huisdierrassen' als fokinspecteur optrad. Om het publiek te kunnen informeren over de rassen, verschenen de in de bij dit tweede deel behorende literatuurlijst vermelde brochures over de dierenrassen.

Op open dagen bij 'It Griene Nêst' werden de rassen, tijdens excursies met de nodige uitleg getoond. De dierenrassen waren, evenals enkele landbouwgewassen en fruitrassen, ook het onderwerp tijdens de bezoeken van schoolkinderen.

Op een bijeenkomst werd het fokken van de Friese dierenrassen door Hinke Fiona Cnossen en Sipke Jan Hiemstra ingeleid.

Om een veeras van de ondergang te behoeden is, volgens Cnossen, de afzet van producten die daarvoor in aanmerking komen onontbeerlijk. Hiemstra hamerde op de noodzaak ook in Fryslân fokcentra per dierenras tot stand te brengen. Hij vond dat de regie bij het behoud van de Friese dierenrassen teveel ontbrak. In 2017 zijn er in de provincie alleen fokcentra voor de Friese hoenders en de Friese Roodbonte.

Vuistregels is dat bij bedreigde dierenrassen, om ze goed in stand te houden, een minimumaantal van 1000 vrouwelijke en 25 mannelijke dieren aan de voortplanting moeten deelnemen. Zoals zal blijken, is dat bij de Friese dierenrassen niet altijd het geval.

Indeling:

De dierenrassen worden in zes groepen ingedeeld:

0 het Friese paard

0 De Friese koeien, waartoe de Fries-Hollandse Zwartbonte en de Friese Roodbonte behoren;

0 De Friese schapenrassen, met het Friese Melkschaap, de Zwartbles en het Blessumer schaap;

0 De Friese hondenrassen, waartoe de Stabijhûn en de Wetterhûn worden gerekend;

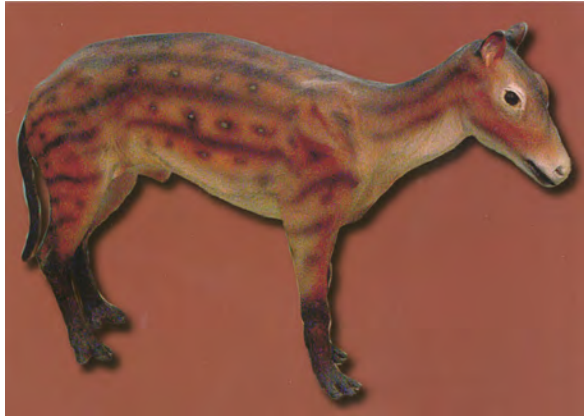
0 De Friese hoenderrassen met de twaalf daarbij horende kleurslagen van de grote hoenders en de krielien;

0 De Landgeiten.

A. PAARDEN/HYNDERS

De Latijnse benaming van paarden is *Equus caballus*. Paarden behoren tot de familie van de evenhoevigen.

Zo'n zestig miljoen jaar geleden leefde de eerste bekende voorvader van het paard: de *eohippus* of het dageraadspaad, een dier van niet meer dan dertig centimeter hoog, te vergelijken met een hond. De middelste teen ontwikkelde zich tot één hoef. Van de oude basisdieren overleefden de tarapan en het przewalskippaard.

Eohippus: de vroegste voorouder van het paard

Het wilde paard werd enkele duizenden jaren later gedomesticeerd dan de andere landbouwhuishoud dieren.

Waar en wanneer is nog niet bekend. Lang werd aangenomen dat het circa 3500 v. Chr. in zuidoost Rusland was. Het gedomesticeerde paard heeft

zich geleidelijk verspreid over Europa, delen van Azië en Noord-Afrika.

Al in een vroeg stadium, ontwikkelden zich onder invloed van klimaatverschillen twee typen paarden. In het koude noorden en westen ontstonden de zware, kortbenige dieren met kleine oren en een zware vacht, in het warme zuiden en oosten ontwikkelden zich temperamentvolle paarden met langere benen, fijnere botten, lange oren en kort haar. Zo werd de basis gelegd voor het onderscheid dat men later maakte in koudbloed- en warmbloedpaarden.

HET FRIESE PAARD/IT FRYSKJE HYNDER

Kenmerken en betekenis

Kenmerken van het Friese paard zijn: korte, spitse, beweeglijke oren. Hoge aanzet van de lange, licht gebogen hals. Lange, volle en golvende haren (manen en staart). Schofthoogte tussen 1,55 en 1,70 meter. Kleur zwart, zonder aftekeningen. Korte, stevige en lang behaarde benen.

Al gedurende de Middeleeuwen genoot het Friese paard, ook buiten de landsgrenzen, veel bekendheid. Het werd ook toen al geëxporteerd. De beste dieren werden nog al eens verkocht, wat ten koste ging van de paarden die achterbleven.

Het Friese paard wordt als harddraver, in het circus, en in de huidige tijd vooral voor recreatief rijden gebruikt. Bij dressuur gebeurt dit ook met 4- of 8tallen. Piet de Boer bracht het tot een 40-span.

Naar Europa

Tegen het einde van de IJstijden komen op de uitgestrekte grasvlakten van Europa grote kudden wilde paarden voor. De 15.000 tot 20.000 jaar oude grottschilderingen van Lascaux geven daarvan een beeld. Het tot landbouwhuisdier maken zal mogelijk omstreeks 3500 v. Chr. op meerdere locaties hebben plaatsgevonden. Eerst zal men de paarden vooral voor het vlees gehouden hebben, ook paardenmelk was zeer geliefd. Later dienden de paarden vooral als trekdieren t.b.v. de landbouw en voor transport. Nog weer later speelden ze een belangrijke rol in de oorlogsvoering als rijdier (cavalerie) en als trekdier voor de artillerie.

Fryslân

Terpvaardsten wijzen op het bezit van paarden. Ze zijn daar waarschijnlijk gebruikt als rijdier. Ploegen werden getrokken door ossen.

De in de zestiende eeuw door boeren gehouden paarden zijn meest bruin of bont en minder vaak grijs, zwart of wit. In de vorstelijke hoven zijn ze meestal zwart. Op een ets van omstreeks 1568 komt een afbeelding voor van een hengst met als bovenschrift 'Phryso'.

Phryso

Ook in de zeventiende eeuw treffen we dergelijke paarden aan bij de vorstelijke hoven. Waarschijnlijk bestaat er in de achttiende eeuw geen vastomlijnd paardenras. Toch beweert Le France van Berkhey, dat "het egte Hollandsche, en het Vriesche (..) paard by ons over 't algemeen onverbasterd is gebleven." Hij beschrijft eigenschappen die later tot het Friese paard zijn gaan behoren. In dit tijdvak komen ook de harddraverijen met hun "korte en zeer snelle draf" in zwang.

Om "het aloude Friesche ras" veilig te stellen, worden Reglementen opgesteld. Het ras wordt bedreigd doordat boeren zwaardere werkpaarden willen. Er wordt met 'Bovenlanders' en 'Ardenner hengsten' gefokt. E. Allershof meldt in 1881 dat het "friesche ras" vrij wat verbastert. Rond de eeuwwisseling stond het oorspronkelijke Friese paard bijna op uitsterven.

Op 1 mei 1879 werd in Noordahuizum 'Het Friesch Paardenstamboek' (FPS) opgericht. Het telde toen 39 leden. Van de ingeschreven paarden was 90 procent zwart, de overigen waren bruin of roodschimmel.

Eerste ledenvergadering van het Paardenstamboek. (Ids Wiersma (1878-1965)).

De fokkers die het kruisen van het Friese paard wilden tegengaan, richtten in 1913 de 'Vereniging Het Friesche Paard' op. Er stonden toen nog slechts drie Friese hengsten ingeschreven, die 405 merries hadden gedekt. De jongste van de drie heette 'Friso'. Dit paard kan als stamvader van alle huidige Friese paarden worden beschouwd. Men ging fokken op een

zwaarder type, omdat de Friese weidebedrijven trekpaarden nodig hadden.

Ook in de twintigste eeuw heeft Friese paard twee keer op uitsterven gestaan.

Het bolwerk van het 'zuivere' Friese paardenras was stoeterij 'De Oorsprong' in Huis ter Heide. Eigenaar jonkheer Cees van Eysenga besloot de eigen lijnen voorrang te geven. Belangrijkste hengst werd 'Regent', geboren in 1883 en - eenmaal volwassen - een draver van bijzonder gehalte. Het paard presteerde ook als dekhengst.

In 1864 wordt het Friese paard 'Sophia' geboren. Het wordt een harddraver. Eigenaar Tjeerd Velstra te Marssum wint er meerdere prijzen mee. Tweemaal wint het paard de door koning Willem I ingestelde 'gouden zweep'. Om andere paarden ook een kans te geven mag 'Sophia' niet meer aan de draverijen meedoen.

Het Friese paard heeft een lange en rijke historie. Wat zijn zwaarte betreft zou het een koudbloedpaard genoemd kunnen worden, maar vanwege zijn temperament (een erfenis van Spaanse paarden uit de tachtigjarige oorlog) kan het tot de warmbloedpaarden worden gerekend. Het is het enige paard in Nederland dat tijdens de laatste paar eeuwen niet gekruist is met andere rassen.

Volgens Hinke Fiona Cnossen ligt de bakermat van het Bovenlander paard in Fryslân. In 1884 werd de eerste '*Oldenburgsche Hengst*' in de provincie geïmporteerd en ter dekking gesteld. Dit was *Reinold*, gestationeerd bij A.B. Roorda in Berlikum.

In 1943 verdween het Bovenlander paard uit het 'Friesch Paardenstamboek'.

In 1982 was het paard bijna uitgestorven. Er waren nog maar honderd merries en één hengst die ternauwernood van een gang naar het paardenslachthuis kon worden gered.

De Vereniging 'Het Groninger paard' bracht verandering. Landelijk zijn er zo'n 260 leden, waarvan een kleine veertig in Fryslân.

FOKDOEL

Het fokdoel van het Friese paard komt tot uitdrukking in een verzameling eigenschappen van het ras, waarover de leden van het FPS het eens geworden zijn.

Dit komt neer op: het fokken van qua exterieur mooie paarden (met behoud van de typische raskenmerken), onder verdere terugdringing van de inteelt binnen het ras zelf. De paarden moeten zowel in de sport (tuigen, menen, dressuur onder zadel en samengesteld) kunnen presteren, alsook voor de recreatie geschikt zijn.

Het fokdoel, zoals dat verwoord is, heeft voor een groot deel betrekking op het exterieur. Aan het hoofd, de hals, de schoft, de rug, de lendenen, het kruis, de schouder, de ribben, de benen, de stap, de draf en de galop worden bepaalde eisen gesteld.

De typische raskenmerken worden in algemene zin omschreven als:

Een harmonieus en evenredig gebouwd paard met een edel hoofd, waarin heldere, intelligente ogen zijn geplaatst. Kleine, attente oortjes die licht naar elkaar toeneigen. Een niet te korte, lichtgebogen hals, een voldoende sterke rug, eindigend in een niet te kort kruis dat niet te sterk afhankelijk mag zijn. Een krachtige voldoende lange en schuin gestelde schouder. Voldoende lang geribd met goede welving, sterke benen en voeten, een goed ontwikkelde bovenarm en een goede bodemstand. Vlotte, vierkante, elegante en verheven gangen, die bijzonder worden onderstreept door voldoende beharing aan de ondervoet, een mooie manenkam en een mooie lange staart. Kortom een paard met een mooie en luxe verschijning, dat temperamentvol en werklustig is met een eerlijk karakter. De schofthoogte op driejarige leeftijd van ongeveer 1.60 meter wordt als ideaal beschouwd. Als kleur wordt gitzwart het liefst gezien.

Met het oog op het geschikt zijn van het Friese paard voor het tuigen en mennen worden nog een aantal aanvullende aandachtspunten gesteld. (Zie voor de volledige omschrijving van het fokdoel voor het Friese paard in de literatuurlijst: Osinga, A. (z.j.) pp. 18-22).

Het Friese paard werd vanouds ook veel voor draverijen gebruikt. Op de renbaan van Wolvega wordt - ook wat de Friese paarden betreft - deze traditie door de 'Vereniging Friese Dravers' voortgezet.

KWALITATIEVE EN KWANTITATIEVE EIGENSCHAPPEN

Kwalitatieve eigenschappen zijn kenmerken die een dier al dan niet heeft, ze komen - zoals de kwantitatieve eigenschappen - niet in meerdere of mindere mate voor.

Een kwalitatieve eigenschap van het Friese paard is de haarkleur. Ze worden verondersteld gitzwart te zijn. Daarbinnen worden schakeringen onderscheiden. De meest voorkomende afwijkende kleur is de voskleur, de witfactor (veel aftekeningen aan het hoofd en de benen) en de stekelharigheid. Bij de keuringen worden deze afwijkingen tot op zekere hoogte negatief beoordeeld. Het FPS acht stekelharigheid ongewenst.

Veulen met voskleur

Erfelijke afwijkingen, als bijvoorbeeld dwergveulens en mogelijk vroeg-embryonale sterfte, behoren ook tot de kwalitatieve eigenschappen.

Sommige omschrijvingen in de door het Stamboek geformuleerde fokdoelen verwijzen nog naar andere kwalitatieve eigenschappen. Zo wordt een paard bij de beoordeling al dan niet een eerlijk karakter toegekend.

Het fokdoel is met name gebaseerd op *kwantitatieve eigenschappen*. De schofthoogte van driejarige paarden beantwoordt al dan niet aan ongeveer 1.60 meter. Het dier heeft al dan niet een krachtige voldoende lange en schuin gestelde schouder. Enzovoort.

MUTATIES

Mutaties ontstaan door plotseling optredende afwijkingen in het erfelijk materiaal en dus in erfelijke eigenschappen.

Omdat erfelijke gebreken ook het gevolg zijn van mutaties, moet er bij het Friese paard rekening mee worden gehouden. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan de vroeg embryonale sterfte.

INTEELT

Het is niet voor niets dat bij de omschrijving van het fokdoel door het FPS ook het tegengaan van *inteeft* genoemd wordt. Als reden daarvoor wordt aangegeven dat de fokkerij van het Friese paard op een betrekkelijk smalle basis met een drietal lijnen gestoeld is: de Tetman-lijn, de Age-lijn en de Ritske-lijn. Daarbij wordt aangetekend dat de Age lijn, (vanwege een zeer beperkt aantal nakomelingen) "dun" is, terwijl de invloedrijke lijn Ritske geen dominante hengsten heeft voortgebracht. Het bestrijden van inteelt blijft daarom een permanente zorg in de Friese paardenfokkerij.

Voor de goed te keuren hengsten geldt een gewenste inteeltgraad van minder dan 5 procent. Van ieder te verwachten veulen kan de inteeltgraad berekend worden.

De slechte vruchtbaarheid en de embryonale sterfte waarmee het Friese paardenras te kampen heeft (gehad) kunnen volgens deskundigen (mede) worden toegeschreven aan inteelt.

SELECTIE

De selectie bij de Friese paarden houdt in, dat bepaalde ouders worden gekozen voor een volgende generatie. Het spreekt vanzelf dat de door het FPS geformuleerde fokdoelen daarbij een belangrijke rol spelen.

Stel dat de hoogtemaat van de mannelijke dieren onvoldoende wordt gerealiseerd, dan worden hengsten geselecteerd die er wat dat betreft boven uitstijgen. Hoe groter het gekozen verschil met de bestaande populatie, hoe hoger het effect van de selectie.

Dat effect kan ook in de tijd berekend worden. Aan een jong veulen is nog niet te zien wat de hoogtemaat zal worden. Er is eerst sprake van een drachtigheid van 11 maanden, vervolgens moet het dier volwassen worden (6 jaar). Het selectieeffect treedt dus pas na 7 jaar op. Uit berekeningen valt op te

FOKWAARDE-INDIKATIE FRIESE STAMBOEKHENGSTEN		Hearte 254	Jochem 259	Lammert 260	Marko 262	Naen 264	Oepke 266	Oege 267	Peké 268	Reitse 272	Teake 273	Tjinne 275	Tamme 276	Bender 281	Djurre 284	Doeké 287	Falle 291	Feitse 293	Gerlof 294	Hannes 296	Jelmer 297
1. Gebruiksdoel	Iets meer kans op een tuigpaard (T)T Iets meer kans op een dressuurpaard (I)	T	T	D	D	D	D	D	D	T	D	D	D	T	T	D	T	T	T	T	T
2. Zij aanzicht	Langgelijnd; op het oog een rechthoek (R) Gedrongen; op het oog een vierkantstype (V)	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R
3. Massa	Zwaarder type (Z); lichter type (L)	Z	L	Z	-	L	-	Z	-	Z	L	-	L	L	L	L	Z	L	Z	Z	Z
4. Maat	% dochter onder de 1.58 meter	36	23	39	46	27	17	43	45	33	44	38	20	20	20	20	20	20	20	20	20
5. Voorbeen	Lengte (met name in onderarm)	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6. Hals	gunstig voor gebruik (+); ongunstig (-)	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+
7. Schouder	schuin (+); steil (-) lang (+); kort (-)	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+
8. Schoft	goed ontwikkeld (+); platte schoft (-)	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
9. Rug	sterk/gespied (+); gezonden arm gespied (-) goede verhouding 1:1.1 (+); te lang (-)	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
10. Lendenen	breed en gespied (+); zwak (-)	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
11. Kruisvorm	schuinliggend (+); recht (-) veel lengte (+); te kort (-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
12. Beenstand/voorbeen:	vooraanzicht goed (+); afwijkingen (-) zij aanzicht goed (+); afwijkingen (-) achterbeen: van achteren goed gezien (+); afwijkingen (-) zij aanzicht goed (+); afwijkingen (-) broekspieren lang (+); onvold. ontwikkeld (-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
13. Beenwerk	kwaliteit hard en droog (+); voos (-)	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14. Beweging	achter: stuwing goed (+); onvoldoende (-) vuur: buiging spronggewricht goed (+); onvoldoende (-) vuur: ruim naar voren (+); kort (-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
15. Balans en regelmaat	goed (+); onvoldoende (-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
16. Stap	ruim (+); kort (-) krachtig (+); niet krachtig (-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
17. Draf	ruim liefst met zweefmoment (+); kort (-) stuwend (+); niet stuwend (-) lichtvoetig (+); minder (-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
□ = De vererving is niet positief / evenmin negatief; of nog onduidelijk		+ = De vererving is overheersend positief - = De vererving is overheersend negatief																			

maken dat het wel tien jaar duurt voor er een duidelijke vooruitgang in een populatie Friese paarden te constateren is.

Het effect van de selectie is het hoogst als gevolg van de keuze van de hengsten in een populatie. Er zijn maar een klein deel nodig om meerderde merrie's te kunnen bevruchten. Er moeten dus hoge eisen worden gesteld aan de moeders van de hengsten. Het aandeel van de selectie via de keuze van de hengstenmoeders is bij het Friese paard zeer gering. De selectie van hengstenvaders draagt veel meer bij aan het selectie-effect. Van alle geboren hengsteneulens worden er maar enkele gebruikt als vader van toekomstige fokhengsten.

Hieruit blijkt het belang van de keuze van de hengsten in de paardenfokkerij. Het is dus van essentiële betekenis de fokwaarde van hengsten goed in te schatten.

Uiteraard wordt bij de selectie in positieve en in negatieve zin ook aandacht besteed aan het inteeltverschijnsel bij de Friese paarden. Omdat bepaalde fokkers er prijs op stellen hun merries te laten dekken door hengsten die op keuringen als eersten eindigden, kan dit de negatieve werking van inteelt bevorderen.

KRUISEN

Het kruisen van Friese paarden, door ze te laten paren met andere rassen, past niet in het beleid van het FPS.

Er zijn individuele fokkers die het wel toepassen.

De '*Vereniging van Aroba Friezen*', fokt een klein deel van het Arabisch volbloed (dat ooit bij het ontstaan van het Friese paardenras een rol speelde) in het ras terug.

De Arabo-Friesian: een Fries paard gekruist met Arabisch bloed

De goede Aroba-Fries wordt omschreven als: "een mooie moderne Fries, maar met een versterkt hart en longen van de beste Arabier. Het karakter moet ook als een Fries zijn, maar gevoeliger voor hulpen". (De bewegingen waarmee de ruiter zijn wil aan het paard doorgeeft).

KEURINGEN

Door de toepassing van de *scorelijsten* tijdens keuringen is de objectiviteit van het beoordelen verbeterd.

Met name de beoordeling van de kwantitatieve eigenschappen is door de invoering van de scorelijsten verbeterd.

Omdat de Friese paarden veel waard zijn, hebben geldelijke belangen in het verleden vaak een rol gespeeld. Dit is nog wel het geval.

De huidige *KFPS-Hengstenkeuring* is uitgegroeid tot de 'Friesian Proms'. In het driedaagse evenement gaan fokkerij, educatie en amusement samen, aldus de organisatie. De keuring heet voortaan 'Faderpaard'. Deze naam verwijst naar een gedicht van Tsjebbe Hettinga. De Catalaan Santi Serra Camps stal in 2017 de show door drie Friese paarden (en een niet-Fries) (in volle vrijheid) tijdens de keuring te laten knielen, liggen en zitten.

VOEDING

Hoewel een Fries paard sober wordt genoemd, betekent dit niet dat het maar weinig voedsel nodig heeft.

De behoefte van het paard moet uiteraard worden afgestemd op de instandhouding van het lichaam en de productie (arbeid, beweging) die van het dier gevraagd wordt.

Eiwit is een belangrijk element voor de opbouw van het lichaam. Daarin moeten alle gewenste aminozuren aanwezig zijn. Jongere paarden - en drachtige merrie's - hebben daarvan meer nodig dan oudere dieren. Bij de samenstelling van het voer moet daarmee rekening worden gehouden. Een rantsoenberekening, zoals die in het door Bouma e.a. gepubliceerde werk over het Friese paard voorkomt, kan daarbij helpen.

Behalve de behoefte aan eiwit (en energie) heeft het paard *mineralen* en *vitaminen* nodig. Die zijn verwerkt in mengvoeders in de vorm van paardenbrok. Er kan wat dat betreft ook gebruik worden gemaakt van likstenen.

Ruwvoermiddelen die geschikt zijn voor koeien zijn dat in principe ook voor paarden.

VERZORGING

De box waarin het paard gehouden wordt, is bij voorkeur 3,5 bij 3,5 meter. Licht, lucht en een goede ventilatie zijn belangrijk. De boxbodem bestaat uit een betonvloer of gestrate klinkers. Het paard staat op zaagsel of stro. Drie keer per dag worden de mestballen uit de box gehaald, wordt wat zaagsel gestrooid of vers stro bijgevuld.

Het paard kan afhankelijk van het weer vanaf medio april in de wei gezet worden. 's Nachts brengt het dan de eerste weken in de box door. Vanaf half mei tot soms wel tot eind oktober heeft de Fries, als hij verder niet hoeft te werken, aan weidegang voldoende.

In principe staat het paard - los van de dagelijkse beweging - vanaf eind oktober tot medio april in de box.

Het is vooral van belang de reinheid in acht te nemen, en dat er gezorgd wordt voor een goed stalklimaat. Fris voer en drinkwater en goede hoef- en huidverzorging zijn ook van belang.

Als een paard op harde ondergrond loopt moet het beslagen worden.

ZIEKTEN

Er wordt ook bij paarden een onderscheid gemaakt tussen infectie- en voedingsziekten.

Infectieziekten

De infecties kunnen veroorzaakt worden door bacteriën, virussen, parasieten of schimmels.

Bacteriële ziekten zijn: droes, tetanus of klem en c.e.m. (een aantasting van de geslachtsorganen).

Influenza en virus-abortus zijn virusziekten.

De parasitaire ziekten betreffen vooral de worminfecties.

Schimmelinfecties vindt men op de huid. De bekendste is de daalderschurft. Zomerschurft wordt veroorzaakt door insecten die zich bloed toe-eigenen.

Voederziekten

Een heel bekende voederziekte is de koliek: een aandoening aan de darmen die al of niet een verstopping veroorzaakt. Zo kan er ook sprake zijn van de maandagziekte of spierbevangenheid, van hoefbevangenheid, van diarree en van dampigheid (chronische ademhalingsaandoeningen).

STREEKPRODUCTEN

Het Friese paard wordt niet met het ontwikkelen van streekproducten in verband gebracht. In Fryslân gewonnen paardenmelk wordt niet aan dit ras onttrokken.

STAND VAN ZAKEN

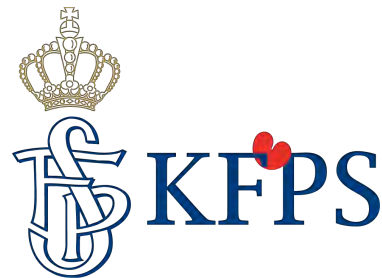
In de loop van de tijd is het aantal Friese paarden sterk veranderd. In 1950 was het aantal geregistreerde paarden nog 850. In 1965 was dat al verdubbeld. Na dat jaar trad er tot 1976 (toen er nog 715 paarden geregistreerd waren) een grote daling in. In 2004 bedroeg het aantal geregistreerde Friese paarden ongeveer 40.000. In 2016 waren er volgens een opgave van het 'Centrum voor Genetische Bronnen Nederland' (CGN) 35.000 geregistreerde merries. De risicostatus werd beoordeeld als normaal, de trend als stabiel.

Zo is er ook sprake van een toename van de geografische spreiding. In 2004 was het Friese paard in 30 landen buiten Nederland vertegenwoordigd. Het stamboek heeft in 2016 ongeveer 11.000 leden.

FOKKERIJ-ORGANISATIE

Het in Drachten gevestigde FPS is volgens kenners op de goede weg met de fokkerij. Fokwaardeschatting en de daarbij behorende moderne middelen worden goed benut.

De in het voorafgaande hoofdstuk genoemde taken van een Stamboek worden naar vermogen uitgevoerd.

Het FPS is gevestigd in het Paardencentrum te Drachten. Het heeft eigen personeel in dienst.

Het FPS geeft het tijdschrift *Phryso* uit. Email: mail@kfps.nl

Er zijn in Fryslân vier *fokverenigingen* voor het Friese paard: 'It Frysk Greidhynder' (Zuid-Oosthoek); 'Ta Behâld' (Burgum e.o.); 'Het Friese Paard' (Wolvega) en 'It Fryske Hynder' (Sneek).

TOEKOMST

Het Friese paard staat sterk in de belangstelling. Er zijn ook bedreigingen.

De grote verspreiding van het ras over de wereld heeft als gevolg dat er moeilijk kan worden voorzien in de behoefte aan goede en goedgekeurde hengsten in alle fokgebieden.

De toepassing van 'Kunstmatige Inseminatie' (KI) op grote schaal kan als gevolg hebben dat de inteelt op onverantwoorde wijze toeneemt. Door het FPS gedane adviesparingen worden lang niet altijd opgevolgd.

Gezien de behoefte aan meer dekhengsten, zouden er meer jonge hengsten moeten worden toegelaten. De eisen om toegelaten te worden als hengstenmoeder kunnen worden versoepeld.

B. RUNDVEE/KOFEE

De Latijnse benaming is *Bovinae*, een onderfamilie van de *holhoornigen*.

Tegen het einde van de terpentijd (800 jaar na Christus) zou er volgens Veenman's 'Agrarische Winkel Prins' één rundveeras van Germaanse oorsprong, behorend tot de *longrifrons*-groep zijn voorgekomen. Er zijn aanwijzingen dat dit roodgekleurd vee was. In de tweede helft van de 18e eeuw moet dit, door de invoer van Deens vee, grotendeels verdrongen zijn door het tegenwoordige zwartbonte, roodbonte en zwart- en roodblaarde vee.

Het rundvee stamt af van het *oerrund*. Die wilde voorouders zijn uitgestorven. Wilde runderen kwamen voor in de bossen van Europa, Azië en Noord-Afrika. Het laatste oerrund vond in 1627 in Polen de dood.

Oerrund

Na de laatste IJstijd (ongeveer 10.000 jaar geleden) verschenen de oerrunderen ook in Nederland. Er werd veel op gejaagd. De laatste exemplaren werden in ons land ongeveer in de jaren 300-400 na Chr. gedood.

Uit oude afbeeldingen blijkt, dat het mannelijke oerrund zwartbruin was met een zwarte aalstreep. De stieren konden een hoogte bereiken van 2 meter. De koeien waren roodbruin en veel kleiner.

In een studie van de Rijksuniversiteit Groningen wordt gesteld dat de laatste oerossen tussen 5050 en 650 in de Friese

kweldergebieden langs de kust moeten hebben geleefd. Dit werd afgeleid uit de samenstelling van een hoorn, gevonden in terpresten in Holwerd.

Met de overgang van een jagend naar een veehoudend en akkerbouwend bestaan, werd het rund langzamerhand een landbouwhuishouddier. Vanuit het Midden-Oosten verspreidden ze zich geleidelijk over de hele aarde.

Rond 5000 v. Chr. verschenen de eerste boerennederzettingen in Zuid-Limburg. Botresten duiden op de aanwezigheid van runderen.

HET FRIESE RUNDVEE/IT FRYSKE KOFEE

Fries-Hollandse Zwartbonte/Frysk-Hollânske Zwartbûnte

Friese Roodbonte/Fryske Readbûnte

Kenmerken en betekenis

Bij de ideale tekening van de Fries-Hollandse Zwartbonten en de Friese Roodbonten werd en wordt gestreefd naar scherp begrensde zwarte of rode velden op voor-, midden- en achterhand, gescheiden door een brede witte band ter hoogte van de schoft en het kruis. De buik moet wit zijn, de hals bij voorkeur helemaal gekleurd. Men ziet op de kop liever een kol dan een bles. Een bles kan duiden op de invloed van het Holsteinras, of ook op bloed uit de zwartbonte FH-populatie.

Tegenwoordig wordt een bles ook geaccepteerd. De benen moeten wit zijn tot boven de voorknie en hak, evenals de staartpluim.

Het zijn *dubbeldoelkoeien*, bestemd voor vlees- en melkproductie. Ze zijn vrij lang, met een ondiepe borst, een lang breed, doch matig gebroekt achterstel en een goed ontwikkeld en vast aangehecht uier. De kop is fijn adellijk met fraaie ogen. Ze hebben een vriendelijke geaardheid. Vergeleken met Holsteinrunderen gaan ze enkele jaren langer mee.

Fryslân

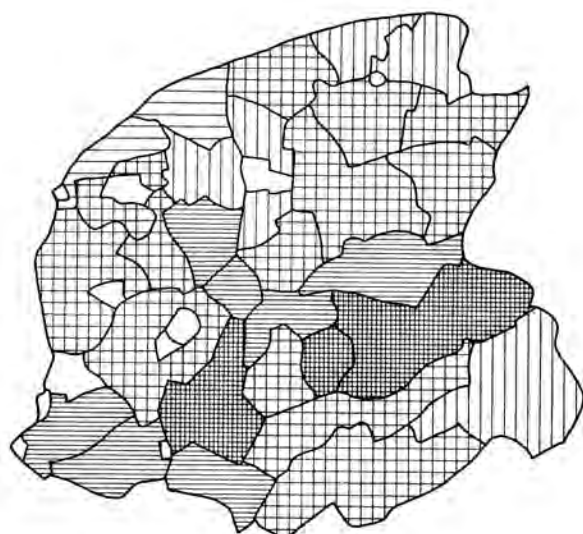
Bij afgravingen van terpen in Noord-Nederland zijn veel botresten van runderen gevonden.

De bewoners maakten kaas, zo blijkt uit de vondst van stenen kaasvaten. Waarschijnlijk hebben ze ook boter bereid. De in de Friese gebieden gebruikte benamingen voor kaas en boter zijn aan het Latijn ontleend, wat er op kan wijzen dat het Romeinse voorbeeld agrarische activiteiten van de Friese boeren beïnvloed heeft.

O. Postma vermeldt, dat het rundvee eerder meestal niet zwartbont, maar rood, roodbont of muiskleurig was.

Uit het 'Reckenboek' van Hemminga wordt ook duidelijk dat de kleuren van zijn runderen een grote verscheidenheid toonden.

In de zeventiende eeuw hebben de runderen ook uiteenlopende kleuren.

Door het telkens weerkeren van de "quade ziekte" (de rundveepest) verliezen sommige boeren in de achttiende eeuw tot driemaal toe hun veebeslag. In 1745 gaan er van het begin van dat jaar tot 1 september in Fryslân 64.596 koeien, 20.266 stieren en 24.663 hokkelingen dood. (Zie voor de percentages de afbeelding hiernaast).

De Friese Staten verstrekken voor elk gestorven rund een schadevergoeding van twee dukaten. Er geldt een invoerverbod, waarvan in maart 1716 het (kleinere) Jutlands vee uit Denemarken wordt uitgezonderd. Deze dieren worden de voorouders van het Fries-Hollandse rundvee.

Veel Friese boeren zijn van mening, dat de rundveeveredeling bij het eigen ras gezocht moet worden. Desondanks gaan anderen door

het Friese rund met Durnham-stieren te kruisen. De meeste kritiek betreft de gewoonte om jonge stieren aan te houden. Door het bieden van een premie voor driejarige stieren proberen de Friese Staten hier een einde aan te maken.

Volgens Paulus Scheltema heeft het Friese rundvee rond 1765 korte halzen, brede ruggen, zijn ze dik en plat over het kruis, fijn van schenkels en beschikken ze over horens die recht boven de poten staan. Op de zandgronden zijn ze lichter dan op de klei en in de Greidhoeke en het weidegebied in het Midden-Westen van de provincie. Het Friese rundvee is meer dan 1,37 meter groot.

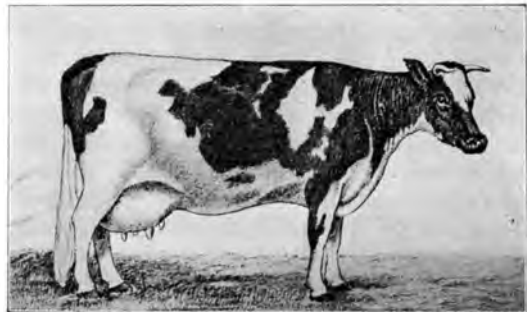
In 1884 wordt "de volmaakte Friesche koe" geschetst.

De haarkleur moet zijn donker zwart bont met en witte vlam voor en achter, een kolfje voor den kop en vier witte benen.

Doeke Hellema, de schrijvende boer uit Wirdum heeft een andere mening: Hij houdt zich bij roodbont: "alleen daarom dat zulks altoos bij de familie gehouden, onverschillig of het licht, doch liefst donkerbont zij, terwijl mijn naaste burens tevens ook roodbonte houden, doch met dit onderscheid dat het lichtroode met blessen zijn."

K.N. Kuperus te Marssum exporteert in 1879 'Mercedes', als drachtige pink, naar Amerika. Ze won daar in 1883 de prijs voor de hoogste boterproductie in dertig dagen. Een tweede opmerkelijke emigrante was 'Pieterje 2' die in 1889 een melkproductierecord vestigde, dat maar liefst 25 jaar onverbeterd bleef.

De koe Mercedes

Vooraf vanuit Noord-Amerika is de vraag vrijwel uitsluitend naar zwartbont vee. Kuperus verkoopt even later meer dan 800 Friese runderen naar Amerika. De fokkerij van zwartbont vee neemt toe en wordt vrij algemeen.

Er zijn echter ook een aantal boeren die aan het fokken van uit de FH-populatie voortkomende roodbonten vasthouden. Enkele kernen van fokkers blijven stieren van die kleur gebruiken.

Reimer Strikwerda constateert in 'Melkgeweg 2000', dat de stier 'Adema 197' centraal hoort te staan in de historie van de naoorlogse zwartbontfokkerij, zolang die leunde op 'eigen kracht'. Het dier werd de centrale stamvader van de 'moderne' zwartbontfokkerij die in deze jaren Fryslân een ongekende status verleende.

Adema 197

De belangrijkste vaandeldrager van 'Adema 197' was zijn kleinzoon 'Anna's Adema' die vooral via 'Jelsumer Gerard Wouter' en 'Blitsaard Keimpe' belangrijke invloed kreeg. Maar de nakomelingen van deze dieren leefden in een periode waarin het NRS aan jonge stieren de eis stelde dat de vader een redelijke productievererving diende te tonen. En daaraan voldeed de uit een halfzuster geboren 'Adema 561' niet. Hij werd daarmee volgens Strikwerda "het levend symbool van het faillissement dat de Friese fokkerij zich door een zekere mate van zelfvoldaanheid had opgedrongen." Vanaf toen werd de mogelijkheid geopend om stieren uit het NRS-gebied naar het Friese stamboek over te schrijven.

In 1972 onderneemt Anne Oosterbaan uit Tzummarum, nadat hij een studiereis naar Amerika had ondernomen, met vijf 'topfokkers' een vergeefse poging het Friese vee van vreemde Holsteinsmetten vrij te houden. Ze komen met succes in het geweer tegen een voorstel van de 'Bond van KI-verenigingen in Friesland' om de Holsteiner 'Pabst Ideal' aan te wijzen als stiervader.

In begin jaren tachtig van de vorige eeuw wijst een internationaal onderzoek uit dat de 'Fries-Hollandse Zwartbonte' wat betreft melkgift op de één na laatste plaats eindigt.

De Wageningse hoogleraar Rommert Politek ziet met lede ogen aan hoe de Friese fokkers zich blind staren op mooie kleine koeien en de melkproductiecijfers uit het oog verliezen. Bij veeteeltproeven in de jaren zeventig laat hij sperma aanvoeren van Holsteinstieren uit Noord-Amerika. De met deze runderen gekruiste koeien geven veel meer melk. Aanvankelijk bieden veel Friese boeren weerstand, tot de gehele veestapel in Nederland in rap tempo door Holsteindrunderen wordt vervangen. Van 0,7 procent in 1975 naar 95 procent in 1995.

Holstein Friesian

De hoge melkproductie van de Holsteins heeft zijn prijs. De koeien krijgen vruchtbaarheidsproblemen en last van de benen of de uier. De drang om veel melk te produceren, vergt veel energie, de dieren vermageren. De winst aan productie gaat gedeeltelijk op aan ziektekosten.

Veel boeren zoeken hun heil steeds meer in het kruisen van hun koeien met buitenlandse rassen. Sommigen insemineren hun koeien met sperma van het Fleckvie. Voordelen van dat ras zijn een betere vruchtbaarheid, sterke poten en minder stofwisselingsziekten. De dieren zijn ook bevrucht, waardoor ze voor de slacht meer opbrengen. Het Zweedse roodbonte ras is bij het kruisen geliefd om zijn langere levensduur, het makkelijker afkalven en bovenal het sterke uier.

Jan Hiddink van de 'Coöperatieve Rundveeverbeteringsorganisatie' (CRV) in Arnhem adviseert melkveehouders de zogenaamde *driewegkruising* toe te passen. Een Holstein-Friesiankoe wordt dan bijvoorbeeld met Fleckviesperma geïnsemineerd en de nakomeling met Zweeds Roodbont. De koe die hieruit voorkomt wordt weer met een hf-stier gekruist. "Door telkens fris bloed te gebruiken, ontstaan de allersterksten", aldus Hiddink.

FRIES RUNDVEESTAMBOEK (FRS)

Het 'Fries Rundveestamboek' werd in 1879 in Reduzum opgericht voor het aanleggen, bijhouden en in druk uitgeven van stamregisters van het aan de leden toebehorende en in Fryslân gehouden Fries rundveeras.

Het organiseerde in voor- en najaar een centrale stierenkeuring in Leeuwarden. Daar werden ook de overige keuringen gehouden.

De kampioenen van de jubileumkeuring van 1979 op een rij

In 1980 kreeg de vereniging na de fusie met de Friese ki-verenigingen de naam 'Fries Rundveesyndikaat'. Dit ging in 1999 met het NRS (Nederlands Rundveestamboek) op in CR Delta. Deze grootste Nederlandse coöperatie in rundveeverbetering zetelt in Arnhem.

FRIESE ROODBONTEN EN FRIES-HOLLANDSE ZWARTBONTEN

Boeren die aan het roodbonte vee vasthouden, richtten in 1957 de Vereniging 'Fokkers van Roodbont Fries Stamboekvee' op. Het aantal leden groeit in 1980 aan tot vijftig. Er staan dan 2500 roodbonte Fries-Hollandse runderen in het Stamboek ingeschreven, koeien die uit de zwartbonte populatie zijn voortgekomen.

Ondertussen is het aantal *Friese Roodbonten* van het oorspronkelijke type, die dus niet tot de FH-populatie behoorden, zeer sterk afgenomen.

In 1993 wordt één van deze koeien op de toenmalige 'Praktijkschool voor de Veehouderij' in Oenkerk gehuldigd. De "oude rode Friese" 'Maaieblom' heeft 100.000 kg melk geleverd.

Maaieblom

Op dat moment blijken er nog 17 dieren van de oude Friese Roodbonte afstamming te zijn. De feestgangers vinden daarin aanleiding de 'Stichting Roodbont Fries Vee' op te richten.

Ook bij de '*Fries-Hollandse Zwartbonte*' zijn het weer enkele boeren, die aan het oorspronkelijke ras vasthouden. Ze richten in 1983 het 'Fries Hollandse Rundvee Stamboek' (FHRS) op.

In 2004 maakt minder dan een half procent van de koeien in Fryslân deel uit van het oude Fries (hollandse) ras.

Volgens een opgave van het FHRS bedroeg in 2005 het aantal 100 procent FH-koeien 5531, waarvan 5382 met de haarkleur zwartbont. De overige 149 koeien waren kennelijk het resultaat van de in de FH-populatie voorkomende roodbontfactor.

Onder de Nederlandse witrik-runderen is een kleurslag die lijkt op het Fries-Hollandse rund. Ze staan in de provincie bekend als *wytrêch*.

FOKDOEL

Het '*Fries Hollands Rundvee Stamboek*' hanteert algemeen gesteld voor de FH-koe het volgende *fokdoel*:

De runderen hebben een tekening van de huid met scherp begrensde zwarte velden op voor-, achter- en middenhand.

Op de kop heeft het rund een kol of een bles.

De benen zijn altijd wit en de horens liefst krom gebogen naar binnen.

De hoogtemaat mag variëren van 1.30-1.45 centimeter.

De koe moet in balans zijn en een harmonieus geheel vormen. Het dier moet kracht uitstralen.

Het FH-rund heeft veel inhoud, gewelfde ribben en een horizontaal kruis. Bovendien hebben ze een diepe en brede kwab onder de hals.

De uier is goed aangehecht met passende niet te lange spenen. De dieren zijn ruim bespied. Ze zijn in staat om efficiënt ruwvoerproducten van eigen bedrijf om te zetten in melk en vlees.

De nadruk ligt meer op de melk- dan op de vleesproductie.

De melkproductie varieert van 6000-8000 liter op bedrijfsniveau al naar gelang de kwaliteit ruwvoer en hoeveelheid krachtvoer.

Het *fokdoel* waarmee door de 'Stichting Roodbont Fries Vee' bij de oude Friese roodbonte wordt gewerkt, wijkt niet af van het bovenstaande. Met dit verschil, dat zoveel mogelijk de zuivere afstamming van de Friese roodbonten wordt nagestreefd en dat de haarkleur altijd roodbont moet zijn. De rode kleur kan donkerder zijn, dan die van de FH-koeien waarbij de roodbontfactor zich openbaart. De kleur van de kop van de Friese Roodbonten neigt naar zwart.

Friese Roodbonte

Bij de ideale aftekening van beide variëteiten wordt gestreefd naar scherp begrensde zwarte of rode velden op voor-, midden- en achterhand, gescheiden door een brede witte band ter hoogte van de schoft en het kruis. De buik moet wit zijn, de hals bij voorkeur helemaal gekleurd. Men ziet op de kop liever een kol dan een bles. De benen moeten, evenals de staartpluim, wit zijn tot boven de voorknie en hak.

De FH-koeien die bij het FHRS zijn geregistreerd, zijn over het algemeen zwartbont, roodbonte FH-koeien worden ook toegelaten.

Raszuiverheid

Als alleen de huidige resultaten van de 100 jaar gesloten Friese fokkerij onder 'Fries roodbont' worden verstaan, zijn er in 2007 nog maar een tiental dieren met deze afstamming.

Dirk Endendijk in Ermelo denkt dat dan wereldwijd nog zo'n tweehonderd raszuivere Friese koeien zijn. Allemaal nazaten van toen het stamboek nog gesloten was. Bij hem op stal staan zeventig van die koeien, waarvan een enkele koe rood is. Hij doet aan familieteelt. Via de vrouwelijke lijn haalt hij zo nu en dan een ietsje vreemd bloed binnen, maar dat hoeft volgens hem niet eens. Hij fokt de eigen stierkalveren op, waardoor hij denkt het systeem fokzuiver te houden.

In het orgaan van het FHRS 'De Koekrant' van februari 2005, doet Endendijk een suggestie voor het verkrijgen van een raszuivere Friese roodbonte populatie. De zuivere Friese Zwartbonten (waarvan er denkt hij nog een zeer beperkt aantal zijn) zouden moeten paren met de zuivere Friese Roodbonten die zijn overgebleven. Op die wijze kan volgens Endendijk een koe worden verkregen die geheel uit Friese genen bestaat. Daarbij zou gebruik moeten worden gemaakt van het sperma van de zuivere Friese Roodbonten dat in de Genenbank ligt opgeslagen. Zoon Harmen zet het fokbeleid van zijn vader voort.

KWANTITATIEVE EN KWALITATIEVE EIGENSCHAPPEN

Evenals bij de Friese paarden, wordt ook bij de Friese koeien de haarkleur als een kwalitatieve eigenschap aangetroffen. Zwartbontfokkers zullen een rode haarkleur bij hun kalveren zoveel mogelijk willen voorkomen, de fokkers van de Friese Roodbonten willen uitsluitend roodbonte nakomelingen (van het oude Friese ras).

De haarkleur van de Fries-Hollandse koeien kan zwartbont of roodbont zijn.

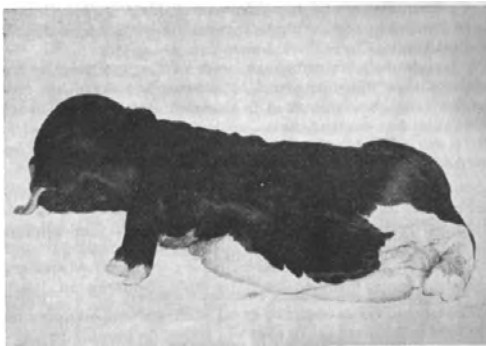
Behalve de haarkleur, kunnen uit het fokdoel van de Fries-Hollandse en de Friese koeien nog andere

kwalitatieve eigenschappen worden afgeleid. Dat betreft bijvoorbeeld de aftekening. Bovendien zijn ze al dan niet plezierig te melken. Een mengsel van kwalitatieve en kwantitatieve eigenschappen wordt aangetroffen in de eigenschappen waardoor de Fries-Hollandse en de Friese koeien zich onderscheiden van de Holstein-Friesian runderen (HF).

De dieren zijn sneller drachtig, hebben minder leumaagverdraaiingen en zijn minder vaak ziek. De kosten van de veearts zijn daardoor lager. Het vet- en eiwitgehalte van de melk is beduidend hoger. De koeien hebben veel minder krachtvoer of ander aangekocht voer nodig, zodat met een groter aandeel van voer van het eigen bedrijf volstaan wordt. Daar staat tegenover dat de melkgift per jaar aanmerkelijk lager is. In 2005 was het verschil, gemiddeld genomen, ongeveer 2000 kg melk.

Alles tegen elkaar afwegend, is er toch goed met de Friese rassen te boeren. Niet in de laatste plaats omdat het een dubbeldoelkoe betreft, die zowel aan de melk- als ook aan de vleesproductie bijdraagt. Mestkalveren brengen behoorlijk wat op.

MUTATIES

Ook bij de Fries-Hollandse en Friese koeien kunnen mutaties optreden die voor de nakomelingen een verslechtering inhouden. Een recessieve eigenschap die ooit is ontstaan door een mutatie is het bulldogkalf. Op dezelfde wijze zijn erfelijke aandoeningen ontstaan, zoals bij otterkalveren, een gladde tong, trekpoten en zinkgebrek.

Bulldogkalf

Eerder werden zulke gebreken geregistreerd. Nu dat niet meer het zo is, gaat het zicht erop verloren.

INTEELT

Het gebruik van inteeltlijnen kan ook bij runderen zowel positief als negatief uitpakken. Bij de FH-fokkers is inteelt, met als gevolg afname van vitaliteit en productievermogen, niet zozeer een probleem. De fokkers houden er in zoverre rekening mee, dat de vader van de op de bedrijven gebruikte eigen fokstieren niet uit het eigen bedrijf voortkomt, maar met zorg daarbuiten gekozen wordt.

Bij de Friese Roodbonten doet zich het voordeel voor, dat er in verhouding tot het aantal koeien, door gebruik te maken van het in de Genenbank opgeslagen sperma, veel stieren kunnen worden ingezet. Mocht het aantal koeien onevenredig toenemen, dan dient zich ook hier een inteeltprobleem aan.

SELECTIE

Het FHRS en de 'Stichting Roodbont Fries Vee' hanteren fokprogramma's, met als gevolg dat ouders worden gekozen die waarschijnlijk garanties bieden waardoor het gestelde fokdoel benaderd wordt. In 1992 ging bij de FH-fokkers onder de benaming '*Fundamentfokkers*' een project van start waarin een aantal leden op hun bedrijf aan eigen bloedlijnen gingen werken. Het consequent gebruik van een eigen stier op het eigen bedrijf was hierbij een voorwaarde. Het ging en gaat er om de raszuiverheid van de eigen stal te behouden en te bevorderen.

In 2006 namen 14 bedrijven hieraan deel. Vijf van deze fokkers hadden hun bedrijf in Fryslân.

Bij de selectie spelen de eigen inzichten van de betreffende fokkers een grote rol. Ze baseren zich daarbij in eerste instantie op afstammingsonderzoek. Zijn er nakomelingen, dan wordt ook met hun eigenschappen rekening gehouden. Eigenschappen verwante moeder- en vaderdieren kunnen bij de selectie ook een rol spelen. In alle drie gevallen gaat het onder meer om gegevens die te maken hebben met het vet- en eiwitgehalte en met het exterieur van de dieren.

FOKCENTRA

Er is geen door de 'Stichting Zeldzame Huisdierrassen' erkend fokcentrum voor de Fries-Hollandse Zwartbonte.

Uiteraard werken de eerder beschreven fundamentfokkers mee aan de uitvoering van een fokprogramma, ze hebben een voorbeeldfunctie en leren van elkaar.

*Friese Roodbonten in de
Ruiterpolder in IJlst*

Wel is er een concentratie van Friese Roodbonten bij de familie Beerda in IJlst. Dat bedrijf is tot een fokcentrum voor de Friese Roodbonten uitgegroeid.

KEURINGEN

Het keuren van de Fries(Hollandse) koeien beperkt zich tot bedrijfsbezoeken.

Keuringen met een publiek karakter behoren tot het verleden (FHRS) of zijn nooit gehouden (Stichting Fries Roodbont Vee).

VOEDING

Koeien zijn echte herbivoren, tijdens de weideperiode worden grote hoeveelheden plantaardig voedsel al grazend opgenomen. De lange tong wordt om het gras geslagen, met de ondertanden wordt het gras afgesneden. Bovensnijtanden hebben koeien daarbij niet nodig, die ontbreken dan ook.

Tijdens de stalperiode wordt het geconserveerde gras voorgeschoteld in de vorm van hooi, voordroogkuil of grasbrok. Maïs wordt veel gebruikt als zetmeelbron, evenals verschillende granen en bijproducten, zoals aardappelvezels, bietenpulp en bierbostel.

Het voedsel wordt nagenoeg zonder kauwen doorgeslikt en verzameld in de netmaag en de pens.

Als voldoende voedsel is opgenomen volgt het herkauwen.

Ondersteund door pensbewegingen, wordt de herkauwbrok door een antiperistaltische beweging van de slokdarm naar de bek getransporteerd, daar grondig gekauwd, met speeksel gemengd en weer doorgeslikt.

Het kauwen is nodig om moeilijk verteerbaar plantaardig materiaal toegankelijk te maken voor verteringsbacteriën en eencelligen (de pensflora). Het speeksel doet dienst om het zuur te neutraliseren waardoor de pens optimaal kan werken. De pensflora levert vluchtige vetzuren die via de penswand worden opgenomen in het bloed en een belangrijke bijdrage leveren aan de melkproductie en de energiebehoefte.

Herkauwen is van essentieel belang om de pens, een soort biogasinstallatie met een inhoud van liefst 150 tot 200 liter, in goede conditie te houden.

Een koe heeft langvezelig voer nodig om vertraging van de voedselopname op te wekken. Bacteriën in de pens krijgen hierdoor de tijd hun belangrijke chemische processen te voltooien. Een gezonde pens voelt stevig aan en beweegt regelmatig om de inhoud te kneden. De vloeistoffen die zich in de pens bevinden zakken uit. Nadat ze door de boekmaag gefilterd zijn, gaan ze naar de lebmaag en darm waar verdere vertering en opname van voedingsstoffen plaats vindt.

HUISVESTING

Belangrijke factoren bij de huisvesting van runderen zijn: licht, lucht en ruimte. Licht voor betere produktie en vruchtbaarheid. Lucht voor voldoende aanvoer van zuurstof om alle voor het onderhoud en de melkproduktie benodigde chemische processen goed te laten verlopen.

Fries-Hollandse runderen in een grupstal

Voldoende ruimte om goed aan het voerhek en bij de drinkbak te kunnen komen. Voldoende ruimte ook om gemakkelijk te kunnen gaan liggen om te herkauwen. Daarbij moet de koe geen last hebben van dieren die hoger in de rangorde zijn.

ZIEKTEN

Door optimale voeding, huisvesting en hygiëne zijn veel koeienziekten buiten de deur te houden. Regelmatige controles van voeding, melkuitlagen en conditie van de dieren helpen daarbij. Veel ziekten zijn leeftijdgebonden, ze worden veroorzaakt door voedingsfouten, bacteriën, virussen en parasieten.

Bij nuchtere kalveren komt vaak diarree voor. Onvoldoende biestvoorziening werkt dit in de hand, doordat bacteriën en andere veroorzakers toegang krijgen tot het darmslijmvlies.

Navelontstekingen komen ook geregeld voor, de navel dient meteen na de geboorte ontsmet te worden.

Aandoeningen van de longen en groeivertraging, eventueel gepaard gaand met diarree, zijn belangrijke klachten bij oudere kalveren. Longworm- en pinkengriepinfecties kunnen ondanks behandeling fataal verlopen. Door dieren tijdig te vaccineren kan dit ondervangen worden. Infecties met maagdarm-/darmwormen en leverbot geven vaak mildere ziekteverschijnselen. Regelmatig omweiden naar gemaaid land en weloverwogen gebruik van antiparasitica verlagen de infectiedruk.

Stofwisselingsziekten, aandoeningen aan uier en klauwen komen met name bij het melkgevende koppel voor. Melkziekte, kopziekte, lebmaagverdraaiingen en slepende melkziekte moeten veelal worden toegeschreven aan een onvoldoende voeding. Uierontstekingen en stinkpootinfecties ontstaan vaak bij gebrekkige hygiëne.

Besmettelijke ziekten als IBR, BVD, Neospora, Leptospirose en Brucellose kunnen abortus veroorzaken.

Para-tbc veroorzaakt chronische diarree en vermagering. Het grootste risico voor de insleep van dergelijke ziekten is de aankoop van dieren van een bedrijf met een onbekende dierziektestatus.

Voor bepaalde dierziekten die een gevaar voor de volksgezondheid betekenen of grote economische schade kunnen oproepen bestaat een meldingsplicht: de z.g. aangifteplichtige ziekten.

De meest bekende voorbeelden zijn: BSE (gekkedoeienziekte), MKZ (mond en klauwzeer), Abortus bang en Salmonellose.

STREEKPRODUCTEN

Van melk van de Friese Roodbonte en de Fries-Hollandse Zwartbonte worden kaas, diverse smaken yoghurt en chocolademelk gemaakt.

Een fokker, een mester, een slager en een kok sloegen de handen ineen om de Friese Roodbonte tot een superieure leverancier van smakelijk vlees te maken.

Een lekkere rundercarpaccio is te proeven bij 'Bistro Fred' in Joure. In de Stadsherberg in IJlst staat de 'Drylster Stoof' met door Rispenstate geleverd vlees van de Friese Roodbonte op de menukaart.

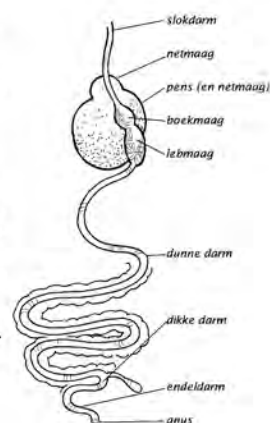
Vlees van de Fries-Hollandse Zwartbonte wordt onder meer verkocht op de Graasboerderij te Sondel.

LESMATERIAAL

In 2008 verscheen in samenwerking met fokcentrum 'Rispenstate' te IJlst schriftelijk lesmateriaal met opdrachten en een docentenhandleiding over de Friese Roodbonten.

Wat eten ze

Runderen zijn echte planteneters. De lange en zeer ruwe tong wordt om het gras geslagen, met de ondertanden (koeien hebben geen boventanden) wordt het afgesneden en ingeslikt. Een koe heeft vier magen: de pens, de netmaag, de boekmaag en de lebmaag. Als de pens (en netmaag) vol is, komt het in kleine gedeelten terug in de bek. Daar wordt het fijngekauwd: de koe herkaut. Daarna wordt het weer ingeslikt. In de pens begint de vertering van het gras. Vervolgens stroomt het door naar de boekmaag. Daar wordt het vocht eruit gehaald. Als laatste volgt de lebmaag, die het meest op de menselijke maag lijkt. Hier wordt het voedsel door sappen bewerkt. Het wordt daarna doorgegeven naar de dunne darm. Daar worden de vrijgekomen voedingsstoffen in het bloed opgenomen. Ze gaan dan naar de plaats waar ze nodig zijn. Onverteerde voedselresten worden door de anus als mest afgescheiden.

Wat levert het op

In 1993 werd 'Maaleblom' gehuldigd. De koe had 100.000 kilo melk gegeven. Bij Holstein-Friesian koeien komt dat wel vaker voor, voor een Friese Roodbonte is dat ongewoon.

De melk wordt als consumptiemelk verkocht, er wordt ook boter van gemaakt. Wat er dan overblijft levert karnemelk.

Om er kaas van te maken wordt aan de melk stremsel toegevoegd. Melk wordt ook gebruikt om er ijs of andere melkproducten van te bereiden.

Vlees van runderen kan lang in bevroren toestand bewaard worden. Nadat het gebraden of geroosterd is, komt het op tafel. Het kan ook tot gehakt of (droge) worst verwerkt worden. Van kalfsvlees worden kalfoesters gemaakt.

Van rundvlees worden bijvoorbeeld stooflapjes gemaakt

STAND VAN ZAKEN

De Friese Roodbonte is volgens maatstaven van de 'Stichting Zeldzame Huisdierrassen' in de gevarenzone. In 2016 stonden volgens een opgave van het CGN 485 volwassen vrouwelijke dieren ingeschreven. De risicostatus werd als bedreigd beoordeeld, de trend stabiel.

Bij de Fries-Hollandse Zwartbonte zijn er in 2016 nog ongeveer tien fundamenterfokkers. Volgens een opgave van het CGN stonden er in 2016 2129 volwassen vrouwelijke dieren ingeschreven. De risicostatus werd als kwetsbaar, de trend als stabiel beoordeeld.

FOKKERIJ-ORGANISATIES

Fries Hollands Rundveestamboek (FHRS)

Het 'Fries Hollands Rundveestamboek' is een onafhankelijk, officieel erkend Stamboek. De leden hebben een belangrijke inbreng in het beleid, ze worden op de hoogte gehouden door het eigen orgaan 'De Nederlandse Koekrant'. Het Stamboek registreert inseminaties/dekkingen en geboorten. Bij de keuringen worden een tweetal inspectiemethoden gebruikt: de bedrijfsinspecties waarbij alle in productie zijnde vaarzen worden beoordeeld ten behoeve van de fokwaardeschatting van de exterieurkenmerken van stieren.

Het FHRS houdt individuele inspecties als de veehouder daarom vraagt. Heeft de fokker of gebruiker behoefte aan stambomen, dan kunnen deze in drie of vier generaties worden afgedrukt. Het FHRS verzorgt bovendien exportcertificaten.

Een nieuwe activiteit van het FHRS is het *boerentevredenheidsonderzoek*. De boer geeft zijn eerstekalfskoeien een rapportcijfer tussen 1 en 9. Hierbij mag hij rekening houden met min of meer objectieve eigenschappen als exterieur en melkproductie en ook subjectieve maatstaven als melkbaarheid en karakter. Zo wordt de koe beoordeeld door degene die het dier het beste kent. De door de boer aan het FHRS aangeleverde cijfers worden vervolgens betrokken op de vader van de vaarzen, waarop de vader met de meest gewaardeerde dochters bovenaan staat. Dit geeft de boer een houvast bij de stierkeuze.

Het FHRS is gevestigd in een bedrijfsgebouw in Leeuwarden. Het heeft eigen personeel in dienst. Het publiceert regelmatig 'De Nederlandse Koekrant'. E-mail: www.frieshollands.nl

Stichting Roodbont Fries Vee

De 'Stichting Roodbont Fries Vee' heeft als taken:

- 0 inventarisatie en registratie
- 0 leggen van contacten met instanties en boeren onderling
- 0 het in overleg met de boeren opstellen van fokprogramma's, mede in samenwerking met de Genenbank
- 0 het incidenteel aankopen van dieren die dreigen verloren te gaan
- 0 onderzoek naar onder andere bloedgroepen
- 0 het op diverse manieren bedrijven van PR

De Stichting heeft geen personeel. De taken worden door bestuursleden of daartoe aangetrokken vrijwilligers uitgevoerd.

Elk jaar wordt een overzicht van voor de fokkerij beschikbare stieren gepubliceerd. Een recente activiteit was medewerking aan een door de Universiteit in Luik verricht onderzoek, waarbij bleek dat de genetische samenstelling van de Friese Roodbonte, behalve een overlap, ook duidelijke verschillen met de Fries-Hollandse Zwartbonte heeft.

De Stichting geeft een Nieuwsbrief uit. E-mail: www.roodbontfriesvee.nl.

De Stichting heeft in 2016 en 2017 van vier nieuwe stieren sperma gewonnen dat bij deelnemers en ook door nieuwe boeren ingezet wordt.

TOEKOMST

De koe van de toekomst is een *dubbeldoelkoe*, zo wordt in veeteeltkringen beweerd. Het dier zal veel melk en goed vlees moeten leveren. De beide Friese koeienrassen wacht, als het daarom gaat, een gouden toekomst. Ware het niet dat steeds meer veehouders hun koeien liever laten kruisen met zaad van buitenlandse stieren van bijvoorbeeld het Fleckvie-, het Zweedse Roodbonte- of het 'Belgische Blauwe' ras.

Het 'Centrum voor Genetische Bronnen' in Wageningen waarschuwde in 2010 voor de dreiging dat het Holstein-Friesian melkveeras andere koeienrassen in Europa verdringt. De variatie van rassen zou volgens de CGN daardoor in het gedrang komen.

Daar komt nog iets bij.

Zeldzame runderrassen, zoals de Friese Roodbonte en Fries-Hollandse Zwartbonte, dreigen de dupe te worden van strenge mestregels. Tot 2017 gold een uitzondering voor deze runderen, maar die dreigt in 2018 te verdwijnen. Omdat boeren hun aantal koeien wegens de fosfaatwetgeving moeten minderen en hun zeldzame koeien minder melk geven, zullen ze geneigd zijn deze te laten slachten. Het Rijk zou, zoals ook in andere Europese landen, per zeldzaam dier een premie moeten geven, vindt de Stichting Zeldzame Huisdierrassen. Brussel heeft hier geld voor, maar de Nederlandse overheid heeft vergeten dit aan te vragen.

C. SCHAPEN/SKIEP

De Latijnse benaming is *ovis*. Schapen behoren tot de orde van de *evenhoevigen*.

De Westeuropese schapen stammen af van het Europese schaap: de *Moeflon*. Daardoor hebben ze een aantal kenmerken gemeen: een beperkt bronstseizoen vooral op hogere breedtegraden, geen sterk kudde-instinct, dat zich ook uitte in weinig neiging tot lopen en trekken.

Vroeger waren de schapen in West-Europa weinig vlees-productief en weinig vruchtbaar. Ze waren laat rijp en ze hadden grove, langharige vachten. Deze schapen stelden weinig eisen.

Moeflon

Ze hebben zich aangepast om te kunnen bestaan van wat op een beperkte oppervlakte groeide.

Met hun grove nauwelijks krullende vachten zijn ze goed bestand tegen regen, wind en hoge luchtvochtigheid.

In de laagvlakten van Europa zijn door selectie in de daar aanwezige typen, wat grotere en zwaardere dieren gefokt. Geïmporteerde schapen uit Azië en Afrika hebben hun invloed gehad op de laaglandse variëteiten, waartoe ook de met Fryslân verwante schapenrassen behoren.

Bij de met de fokkerij samengaande selectie ging het om eigenschappen als: vruchtbaarheid, groei en slachteigenschappen en de geschiktheid voor de schapenhouderij, zoals die in een bepaalde regio beoefend werd.

FRIESE SCHAPEN/FRYSKE SKIEP

Friese Melkschaap/Frysk Molkskiep

Zwartblesschaap/Swartblesskiep

Blessumer schaap

HET FRIESE MELKSCHAAP/IT FRYSKE MOLKSKIEP

Schape op de Friese terpen leverden melk en wol. Daar komen naast hoornloze, ook (vier)hoornige schape voor. Vondsten van een lap stof en van kledingstukken wijzen op het gebruik van wol. De eerste boeren die zich op de Friese kwelders vestigen komen, volgens A.T. Clason, van de (Drentse) zandgronden, ze nemen hun schape mee.

In de zestiende eeuw zijn de schape als regel wit. Op een bedrijf in Buweklooster bij Buitenpost komen in 1580 wel 300 schape voor. Meestal worden ze voor de mest en niet voor de melk gehouden.

Eén van de oudste afbeeldingen van het ras zien we op een schilderij uit 1647 van Paulus Potter. Op een ets van Nicolaas Berchem zien we een moederschaap met de kenmerkende houding van hals, nek en romp.

Ets van een Melkschaap door Nicolaas Berchum (1620 - 1683)

Het dier heeft, zoals alle melkschape een onbewolde staart. Het wordt in die tijd langs de Noordzee aangetroffen.

In een artikel uit de negentiende eeuw over de schapenteelt in Fryslân wordt verteld hoe er in die tijd vier soorten schape in de provincie voorkwamen.

In de Friese Wouden werden toen nog heideschape gehouden.

Heideschaap, nog lange tijd in kudden aanwezig in de Friese heidegebieden

Volgens het artikel komt er ook een tussensoort voor met eigenschappen van het z.g. 'bokkeschaap', dat vet geslacht werd en met lange grijze wol overdekt was. Op de kop droegen deze schape een grote wollen toef waardoor ze nauwelijks uit hun ogen konden zien. Het Friese Melkschaap werd in die tijd voornamelijk gefokt in het Noorden van de provincie.

Het wordt in grote aantallen gekruist met Engelse rammen, zodat het in zuivere vorm steeds zeldzamer wordt.

De 'Commissie van Landbouw' (voorgangster van de Friese Mij) maakt in 1812 een beschrijving van het Friese schaap. Het moet "groot van statuur zijn, lang van hals, ronde kop, lange oren, kort en fijn van wol, lang van staart, zwaar en gezonken van buik. De rammen van dit ras hebben horens." In 1835 maakt Alexander Numan een duidelijk onderscheid tussen het "kleine Texelse schaap en het "grootte of Friesche schaap". Hij noemt de onbewolde staart, de aard van de wol en de grote melkgift. Numan prijst het schaap aan vanwege de grote vruchtbaarheid. Het wordt echter voortdurend gekruist met Engelse schape.

Het Friese Melkschaap zou waarschijnlijk verdwenen zijn als K.N. Kuperus van Marssum niet de eerste voorbereidingen had getroffen om de verbastering tegen te gaan. Om die reden kocht hij in het Duitse Ost-Friesland zuiver fokmateriaal op. Hij richtte een particulier stamboek op.

In 1917 komen opnieuw berichten over de teruglopende belangstelling. In de crisistijd rond 1930 en als er ziekten onder de schape heersen, wordt het nog erger. Vanwege de vlees- en

wolproductie, behoren de in Fryslân in de twintigste eeuw gehouden schapen over het algemeen tot het Texelse ras.

In de oorlog 1940-45 volgt een opleving, omdat de door de bezetters ingevoerde distributieregeling voor de Friese rassen gunstig uitvalt. Na die jaren is er opnieuw sprake van achteruitgang. In 1958 zijn er maar drie fokkers met enkele rammen. Rond 1970 volgt echter een explosieve groei. In het jaar 2000 staan ongeveer 2000 schapen bij het Stamboek geregistreerd. In 2005 is dat uitgegroeid tot 5227. Alhoewel er sprake is van een Fries en Zeeuws (ook Vlaams) Melkschaap, is de overeenkomst zo groot dat beide als één melkschapenras worden beschouwd.

HET ZWARTBLESSCHAAP/IT SWARTBLESSKIEP

De herkomst van het *Zwartblesschaap* is niet geheel duidelijk.

Volgens sommige fokkers zou het ras door Friese boeren via doelbewuste selectie uit de Schoonebeker gevormd zijn. Het ras dat veel in het Oosten van Drenthe voorkwam, had - en heeft ook nu soms nog - dezelfde zwartblesaftekening.

De Schoonebeker waar het Zwartblesschaap waarschijnlijk mede uit voortkwam

De Zwartbles zou een flinke scheut bloed van Texelaars en het Friese Melkschaap in zich hebben. A.T. Clason schrijft in 1980 dat het dan nog niet duidelijk is of het schaap als een apart ras beschouwd moet worden.

Ook onder fokkers die dit schaap al langere tijd fokken bestaat nog geen overeenstemming over hoe de Zwartbles er precies uit moet zien en hoe het ras ontstaan is.

Volgens de overlevering zou het dier ruim 100 jaar geleden door enkele Friese rundveefokkers gefokt en geselecteerd zijn uit Schonebeker heideschapen. En bovendien gecombineerd zijn met het Friese Melkschaap en enkel vleestyperassen. Zwartblesschapen horen bij een groep schapen die een bepaald kleurpatroon dat door erfelijkheidsonderzoekers 'six point white' genoemd wordt. De hoofdkleur is zwartbruin, daarbuiten zijn er zes witte vlekken, te weten op de kop, de vier benen en de staart.

Bij de selectie letten de fokkers vooral op gespierdheid, de wolkwaliteit, de vruchtbaarheid en de aftekening.

Op het oog zijn er ontegenzeggelijk aanknopingspunten tussen beide rassen. Behalve de kleur en aftekening, ook de wat gebogen neusrug, de opgeheven houding, de soms wat draderige wol en het gemakkelijk aflammen.

In 1979 werd onder auspiciën van de 'Stichting Zeldzame Huisdierrassen' de 'Fokkers club voor Zwartblesschapen' opgericht. Het aantal leden bedroeg het eerste jaar 82 met 1250 schapen. De Fokkersclub werd in 1985 omgevormd tot het 'Nederlands Zwartbles Schapenstamboek (NZS)'. Eind 1988 ontstond er in het Stamboek een kleine paleisrevolutie. Het bestuur is toen in zijn geheel opgestapt.

Het verschil van inzicht betrof volgens een van de toenmalige betrokkenen de eisen die aan de Zwartbles moeten worden gesteld.

Op 1 januari 1995 richtten de bezwaarmakers de 'Zwartbles-fokkersgroep' op, een op zichzelf staand Stamboek.

HET BLESSUMER SCHAAP/IT BLESSUMER SKIEP

De 'Blessumer groepsfokkerij' heeft als doel het *Blessumer schapenras* in stand te houden en te vermeerderen. Het ras is voortgekomen uit een kruising tussen een Vlaming en een Texelaar. Dit vleeslammoederras levert volgens de 'Blessumer-groepsfokkerij vereniging', samen met de Texelaar als vleeslam-vaderdier, een uitstekend eindproduct.

FOKDOELEN

Friese Melkschaap

Het *Friese Melkschaap* behoort tot de grote witte schapen.

Ze hebben een lange en tengere hals. De kop en de staart zijn niet bewold.

Het schaap heeft een gewicht van ca. 75 kilo.

De neus is lichtgebogen en de oren zijn licht en breed.

De wolloze staart reikt tot de hak.

De ogen zijn groot, sprekend en bruin.

Neus, lippen en bek zijn ongepigmenteerd.

Aan de hals treffen we soms twee belletjes aan. Die worden erg gewaardeerd, maar komen weinig voor.

Ze zijn alleen zichtbaar als het schaap net geschoren is.

Het Friese Melkschaap behoort tot de melktypische dieren. Ze hebben een grote, maar smalle wigvormige romp. Ze zijn arm bespied en hebben fijne stevige benen. De melktekens zijn sterk ontwikkeld.

De spenen wijzen bij voorkeur naar beneden, hetgeen het melken (en het zogen!) vergemakkelijkt.

Het ideale type van het Friese Melkschaap

Het *fokdoel* voor het Friese melkschaap is algemeen gesteld:

Een goed ontwikkeld, evenredig gebouwd schaap. Het melktype treedt sterk op de voorgrond, wat tot uiting komt in de wigvorm.

Het heeft een matig diepe borst, de buik is goed ontwikkeld en heeft weinig wol.

De benen zijn krachtig, droog en hebben een goede stand.

De wol is over het algemeen kort en goed gestapeld. De kwaliteit is fijn.

De kop en poten zijn onbewold, evenals de lange (tot aan de hakken) dunne staart.

De kop is vrij lang met een brede snuit, van de zijkant gezien is het neusbeen licht gebogen. De beharing van de kop is fijn en licht roomkleurig.

Het uier is goed ontwikkeld en fijn van structuur met middel grote spenen naar onderen geplaatst.

Volgens de voorschriften van het 'Friese Melkschapenstamboek' behoren tot de niet gewenste afwijkingen:

- een kuif op de kop;
- stijve korte oren;
- geheel bonte of gele koppen;
- bonte benen, gele benen of geheel bont;
- bewolde staart of korte stijve staart;
- harige wol.

Schapen met bovenstaande gebreken worden voor het stamboek afgewezen. Bovendien worden schapen "met wit in de ogen" (z.g. glasogen) niet toegelaten.

Zwartblesschaap

Het *Zwartblesschaap* behoort met het Friese melkschaap, het Zeeuwse Melkschaap en de Texelaar tot de groep van de Nederlandse weideschaaprasen. Hetgeen ze onderscheidt van de z.g. heideschape. De Zwartbles heeft een bruinzwarte kleur met het kenmerk van de witte bles op de kop. De bles loopt van de kruin tot de bek. Het schaap heeft witte sokjes, in ieder geval aan de achterpoten, het heeft een witte staartpunt. Een befje met een maximale doorsnede van 5 centimeter is bij ooiën toegestaan. Losse witte haren en vlekken zijn niet toegestaan. Het wordt op rastypische uitstraling gefokt.

Het ideale type van het Zwartblesschaap

Het *fokdoel* voor de Zwartbles is zeer uitgebreid door het NZS geformuleerd. Daarbij worden de aftekening, de overige exterieurkenmerken, de vruchtbaarheid, het aflammeren, de moedereigenschappen, de melkgift en de fokmaatregelen met het oog op het tegengaan van de schapenziekte scrapie, als aandachtsgebieden aangemerkt.

Aangegeven wordt welke op die onderdelen de afwijkingen zijn.

Het ongehoorde Zwartblesschaap staat qua bouw tussen de Texelaar en het Fries Melkschaap in. Het is wat armer gespierd dan de Texelaar, het staat hoger op de benen en de wol is wat grover. De grote oren staan horizontaal.

Het uier van een Zwartbles ooi is goed ontwikkeld en de vruchtbaarheid is groter dan die van de Texelaar. Een schaap dat wel hoogte maar geen inhoud laat zien, heeft niet de voorkeur. Een goede schofthoogte van een Zwartbles ooi is 78-80 centimeter, een volwassen ram meet een schofthoogte van 85-90 centimeter.

De Zwartbles is een goed ontwikkeld, wat gerekt en ruim gebouwd schaap met opgeheven hals en houding. De staart loopt door tot de hak en is meest bewold.

Losse witte vlekken en veel wit op het oor is bij de Zwartbles niet toegestaan. Ooien mogen wel een befje hebben, mits niet te groot. Voor rammen geldt dat niet. Een schaap dat wel hoogte maar geen inhoud laat zien, heeft niet de voorkeur.

De Zwartbles heeft een opgeheven houding met een gebogen neuslijn. Het is een hoogbenig en langgerekt dier, met lage laatste ribben. Het dier gedijt het beste als het op goed onderhouden grasland kan grazen en aflammt op de meest gunstige tijd als de grasgroei weer op gang komt.

De *Zwartbles-fokkersgroep* heeft als doel het behoud van het Zwartblesschaap als oud-Nederlands schapenras waarbij de eigenschappen als gemakkelijk aflammeren, goede moederdieren, hoge vruchtbaarheid en grote melkgift bewaard en verbeterd worden. De kenmerkende aftekening moet gehandhaafd blijven. De Zwartbles-fokkersgroep heeft een 'korte beschrijving van het zwartblesschaap' opgesteld waarin de gewenste eigenschappen staan omschreven. De handleiding is handig voor iedere fokker die nog eens kritisch naar de schapen wil kijken. Ook is het een handig instrument bij de aanschaf van schapen.

De Zwartbles-fokkersgroep richt zich op het fokken van het type Zwartbles zoals deze van oorsprong bedoeld is. Een ruim schaap met veel inhoud en lengte dat krachtig is in gang en stand.

Blessumer Schaap

Het fokdoel van het Blessumer Schaap is een vruchtbaar en gebruiksvriendelijk vleeslammoederras. De 'Blessumer groepsfokkerij' streeft naar een gemiddelde lammerenproductie van tenminste 2.2. gespeende lammeren per toegelaten ooi. En naar uitstekende moedereigenschappen: zoals geen aflamproblemen, goede moederzorg en uitstekende melkrijkheid.

KWANTITATIEVE EN KWALITATIEVE EIGENSCHAPPEN

Een tweetal kwantitatieve eigenschappen waardoor het Friese Melkschaap beroemd geworden is, zijn de *vruchtbaarheid* en de *hoge melkgift*.

Het Friese Melkschaap wordt als de beste melkproducent onder de schapen beschouwd. Die productie bedraagt 600 kg melk per jaar (met 6% vet en 5% eiwit). Er zijn uitschieters mogelijk tot 1000 kg. Friese melkschapen lammeren gemakkelijk af. Ze zijn bovendien zeer vruchtbaar. Het dier werpt gemiddeld twee tot drie lammeren. Vierlingen zijn geen uitzonderingen. Het melkschaap geeft gedurende een lange periode melk.

De leden moet elk jaar een deklijst en geboortenlijst inzenden. Een kwalitatief kenmerk van het melkschaap zijn de zeer goede moedereigenschappen, het stoot lammeren niet gauw af.

Veel van de kenmerken van het melkschaap worden ook gevonden bij het andere met Fryslân verwante schaap het *Zwartblesschaap*. Met als uitzonderingen de haarkleur en het gegeven dat dit schaap vooral een vleeschaap is. Het dier wordt ook gehouden vanwege de (lams)vleesproductie.

Een gezonde vijfpling

De Zwartbles wordt, veel meer dan het melkschaap, geprezen om de uiterlijke verschijning. Het wordt een sierlijk en daardoor een mooi schaap gevonden. Een minder sterk punt van de Zwartbles is de zwarte kleur. De wol brengt nog minder op dan die van de witte schapen.

Bij uitzondering brengt de Zwartbles een gezonde vijfpling voort.

GEBREKEN EN INTEELT

Ook bij het Friese Melkschaap en het Zwartblesschaap komen, als gevolg van eerdere mutaties, in het genenmateriaal erfelijke aandoeningen voor.

Zo kan er wat de benen betreft sprake zijn van sabelbenigheid, en te steile of te weken koten. Een varkensbek behoort eveneens tot de gebreken.

Te rechte hak Sabelbenig Te steile koten Weke koten

Bij de Friese schapenrassen vormt *inteeft* een bedreiging, omdat het hier om betrekkelijk kleine populaties gaat.

Toen in het kader van het bestrijden van de schapenziekte *scrapie*, verplicht gefokt werd met rammen met het genotype ARR/ARR (dubbele

ARR), moesten sommige fokkers schapen met een ander genotype wel eens te rigoreus van de hand doen.

Toen de scrapiegevoeligheid om een aanpak vroeg, bleken er in de beide fokgroepen maar vijf rammen met het meest gunstige genotype te zijn. Hierbij twee volle broers. Ook bij de andere drie was sprake van verwantschap. Dit heeft tot gevolg dat de verwantschap binnen de stamboeken groot is, waardoor de kans op erfelijke gebreken toeneemt.

SELECTIE

Bij het fokken van schapen wordt rekening gehouden met de afstamming, de afstammelingen (als die er zijn) en met verwanten.

Omdat gegevens over het genotype van de schapen veelal ontbreken, wordt bij de selectie noodgedwongen vooral naar de kwantitatieve eigenschappen gekeken.

Zo speelt bij het 'Frysk Molkskieppe Stamboek' (FMS) het aantal nakomelingen een grote rol. De praktijk heeft uitgewezen dat alleen schapen met grote worpen veel melk produceren. Met schapen die eenling worpen, wordt daarom niet verder gefokt.

Omdat de melkproductie maar voor 25 procent en de vruchtbaarheid maar voor 10 procent gerelateerd is aan erfelijke eigenschappen, biedt dit maar zeer beperkt aanwijzingen voor het genotype van de schapen.

Het fokken van de Friese schapen berust grotendeels op ervaring en intuïtie.

FOKCENTRA

Er is geen door de SZH erkend fokcentrum voor het Friese Melkschaap en de Zwartbles.

KRUISEN

Friese melkschapen worden geregeld in kruisingprogramma's gebruikt om hun vruchtbaarheid en rijke melkgift aan andere schapenrassen door te geven. Omgekeerd komt het ook voor dat vleesrijke schapen (als bijvoorbeeld de Texelaar) met het melkschaap worden gekruist om de vleesproductie te verhogen.

Texelse ooien werpen zware lammeren, maar doordat deze minder melk geven, groeien ze niet zo snel als de nakomelingen van het melkschaap.

Omdat de Stamboeken er op uit zijn hun schapen raszuiver te houden, horen zulke kruisingen niet in de fokprogramma's voor de Friese schapen thuis.

KEURINGEN

De jaarlijkse keuring van het FMS wordt, als de regelgeving het toelaat, tijdens de Landbouwtentoonstelling in Opmeer gehouden.

Ook bestaat de mogelijkheid om dieren thuis te laten keuren. Deze dient dan als voorkeuring voor de jaarlijkse rammendag en fokdag.

Het NZS organiseert in principe elk jaar een nationale keuring.

Keuring 2017 NZS

Er worden ook regionale bijeenkomsten georganiseerd waar de dieren op exterieur worden beoordeeld.

De inspecteurs van de 'Zwartbles-fokkersgroep' komen in de maanden mei en juni bij de fokkers langs om de geboren lammeren te keuren en bij een voldoende resultaat in te schrijven.

ZIEKTEN

Twee veel voorkomende ziekten bij schapen zijn de zwoegerziekte en scrapie.

Scrapie is een besmettelijke aandoening van het zenuwstelsel.

De ziekte leidt tot een sponsachtige structuurverandering van de hersenen. Die verschijnselen treden in de regel op vanaf een leeftijd van anderhalf jaar.

Veel schapen met scrapie hebben jeuk

Schapen met de bloedgroep dubbele ARR zijn resistent tegen deze ziekte. Overigens werden in het buitenland enkele tientallen schapen met bloedgroep ARR/ARR aangetroffen, die er niet tegen bestand waren.

Schapen die lijden aan scrapie vertonen vaak afwijkend gedrag. Ze "dromen" met de kop naar beneden, tonen geen koppelgedrag, kunnen erg schrikachtig zijn en trillen soms over het gehele lichaam.

Bovendien schuren de dieren zich overal aan en vermageret het zieke dier. Na een lange incubatietijd en een slepend verloop, eindigt de ziekte altijd met de dood.

Scrapie komt ook voor bij geiten.

De *zwoegerziekte* wordt veroorzaakt door virussen. Besmetting vindt o.a. plaats via de melk en de biest, maar ook door de mest, urine en uitademingslucht van besmette dieren. Een besmet dier kan soms maanden tot jaren op een bedrijf voorkomen, zonder ziekteverschijnselen te vertonen. Al die tijd is het dier echter wel een bron voor besmetting van de andere dieren.

STREEKPRODUCTEN

Wieger Kuiken in Kollumerpomp en Mieke en Siebrand Haarsma in Oudega maken zachte en harde kaas met melk van Friese melkschapen. Montsma in Kollum produceert verse schapenkaas met melk van Friese melkschapen. Het Zwartblesschaap levert veelgevraagd (lams)vlees.

STAND VAN ZAKEN

Bij het Fryske Molkskieppe Stamboek staan in 2016 800 dieren ingeschreven. Er zijn tien registrerende leden. Het totaal aantal leden is 34. In Nederland worden de meeste Friese melkschapen op enkele schapenmelkbedrijven buiten Fryslân aangetroffen. Er worden ook Friese melkschapen in België, Frankrijk, Italië en Denemarken gehouden.

Het aantal geregistreerde Zwartblessen bij het Nederlands Zwartblessen Stamboek bedroeg in 2015 1550 oaien en 147 rammen. Het aantal fokkers is dan 155. het aantal schapen ongeveer 7000. In 2017 telt het NZS 150-160 actieve fokkers met een 2000 oaien.

De Zwartbles-fokkersgroep telt in 2017 170 vrouwelijke en 23 mannelijke dieren. In 2017 zijn er 16 fokkende leden aangesloten met bijna 900 oaien.

De Zwartbles-fokkersgroep groeit in aantallen na een periode van weinig actieve fokkers.

Volgens het 'Centrum voor Genetische Bronnen Nederland' (CGN) zijn er in 2016, als je het Friese en het Zeeuwse Melkschaap bij elkaar optelt, 5000 volwassen vrouwelijke dieren van het Melkschaap. Het ras wordt als kwetsbaar beoordeeld, het wordt de laatste vijftien jaar stabiel gevonden. Het aantal Zwartblessen wordt bij deze inventarisatie niet vermeld.

FOKKERIJ-ORGANISATIES

Fries Melkschapenstamboek
www.melkschapen.nl

Het 'Fries Melkschapen Stamboek (FMS)' heeft als taken:

- 0 het jaarlijks toesturen van de ledenlijsten waarop persoonlijke gegevens, fokker of niet-fokker, zwoegervrij of niet en het bedrijfsnummer worden vermeld;
- 0 het animeren van de melkcontrole;
- 0 het opsporen van productieve rammenmoeders;
- 0 het verstrekken van stambomen;
- 0 het verstrekken van computerlijsten van het gehele bestand;
- 0 het instandhouden van verschillende bloedlijnen.

Nederlands Zwartbles Stamboek (NZS)
www.nzs.nl

De belangrijkste doelstelling van het 'Nederlands Zwartblessenstamboek' is de registratie van alle Zwartblessen, die binnen het Stamboek worden geboren. Bovendien worden afstammingsbewijzen afgegeven. Het bestuur tracht ervoor te zorgen dat het uiterlijk van de Zwartbles ongewijzigd blijft en dat de goede eigenschappen in stand worden gehouden. Het NZS publiceert regelmatig het tijdschrift 'De Zwartbles'.

Zwartbles-fokkersgroep
www.zwartbles-fokkersgroep.nl

Binnen het stamboek van de 'Zwartbles-fokkers groep' worden drie kwalificaties gehanteerd:

- 0 Stamboekooien en - rammen (dieren geboren uit volbloed ouders die voldoen aan de opname- en aftekeningseisen voor het jaar van opnames);
- 0 Register-ooien (ooien uit volbloedouders met één of twee kleurfoutjes);
- 0 Hulpboekooien (hierin mogen alle ooien worden ingeschreven, ongeacht leeftijd, afstamming, kleur, aftekening).

De Zwartbles-fokkersgroep geeft het tijdschrift 'de zwartbles-info' uit, dat vier maal per jaar verschijnt. E-mail: stamboekadministratie@kpnmail.nl

Alle drie de stamboeken zijn gesloten. Er worden geen dieren zonder afstammingsbewijzen van goedgekeurde en geregistreerde ouders ingeschreven.

Alleen bij de Zwartbles-fokkersgroep kunnen ooien van buiten het stamboek in het hulpboek ingeschreven worden.

Bestuursleden, inspecteurs en overige functionarissen van de drie Stamboeken verrichten hun werkzaamheden in hun vrije tijd.

TOEKOMST

Enkele grote bedrijven met Friese melkschapen worden buiten de provincie aangetroffen. Het aantal schapen binnen het oorsprongsgebied is daardoor nog al beperkt.

Het aantal schapen en fokkers bij het Friese Melkschaap verloopt langs een dalende lijn.

De commerciële toepassing van het Friese Melkschaap heeft als gevolg, dat sommigen het omhoog brengen van de melkgift belangrijker achten, dan het werken aan de overige fokdoelen. Ook al worden zulke schapen niet in het Stamboek opgenomen, dan nog is dat voor het imago van de gehele populatie niet bevorderlijk.

Omdat de Zwartbles een vleesschaap is, speelt het verschijnsel van een onevenredig accent op de melkproductie hier niet. Na 25 jaar fokken wordt de toestand van deze schapenpopulatie stabiel geacht.

Waar bij de stamboeken van het Melkschaap en het NZS de leden- en dieren aantallen dalen, is er bij de Zwartbles-fokkersgroep sprake van een groei in leden- en dieren aantallen.

D. HONDEN/HOUNEN

De Latijnse benaming is *canis familiaris*. Honden behoren tot de familie van de *roofdieren*.

Naar de afstamming van de hond, het eerste huisdier van de mens, is veel onderzoek verricht. De conclusie was dat niet de jakhals, maar de wolf de voorouder van de hond is. Vermoedelijk kwam de wolf met de primitieve mens in contact doordat bepaalde roedels afval gingen eten. Dit type wolf vervreemde van zijn soortgenoten en werd geleidelijk afhankelijker van de mensen. Na verloop van tijd werden ze een hond.

Wolf

De hond is volgens een Belgische paleontoloog al 30.000 jaar onze metgezel.

De 'eerste' honden fungeerden aanvankelijk als waakhonden. Vervolgens kreeg het dier de taak kudden vee en schapen bijeen te houden en te 'beveiligen'.

Vanaf het begin van het menselijk bestaan werd er gejaagd waarbij honden werden gebruikt. In de bronstijd (1700-600 v. Chr.) waren er in Fryslân al herdersachtige honden.

In de vroege Middeleeuwen werden honden in paardengraven gelegd. Ze vormden ook bijgaven bij mannen en vrouwen die begraven werden.

In die tijd kwam er langzamerhand een specialisatie van jachthonden.

FRIESE HONDEN/FRYSKE HOUNEN

Stabijhoun

Wetterhoun

Friese Windhond

Kenmerken en betekenis

Tot de Friese hondenrassen behoren de *Stabijhoun* en de *Wetterhoun*.

De *Friese Windhond* die volgens sommigen in Fryslân voorkwam, is niet meer te traceren.

Aan de hand van een oud schilderij wordt beweerd dat de Stabijhoun afstamt van de Spanjoel of Spioen, een spanielachtige hond die de Spaanse troepen zouden hebben meegenomen naar Nederland.

De spanielachtige hond waarvan de Stabijhoun zou afstammen

Zowel de Stabijhoun als de Wetterhoun zijn waaks, ze 'slaan aan' wanneer een vreemde het terrein of het huis betreedt.

De Stabijhoun is aanhankelijker en veel meer op zijn baas gericht dan een Wetterhoun en daardoor ook gemakkelijker te trainen.

De Stabijhoun is niet alleen geschikt voor het vangen van mollen, het is ook een jachthond. Daartoe moet de hond vanaf zijn eerste levensmaanden getraind worden.

Het is een half langharige hond met een gestrekt postuur en een karakteristieke lange staart die tot aan de hiel reikt. Het onderste deel is licht omgebogen.

De Stabijhoun straalt een verfijnde adel uit en beschikt over veel kracht en uithoudingsvermogen.

Het is een middelgrote hond: de ideale hoogte voor reuen is 50-53 cm, voor teven is dit 48-50 cm.

Stabijhoun

De meest voorkomende kleur is zwart met een witte aftekening, maar ook bruin met een witte aftekening komt voor. In beide gevallen mogen er in het wit zwarte resp. bruine spikkels voorkomen. Je hebt ook een mengvorm van zwart- of bruinwit, de zogenaamde schimmels.

De Wetterhoun vertoont uiterlijk nauwelijks enige gelijkenis met een ander hondenras. De stugge astrakanvacht met de beschermende vettige ondervacht, de wat grimmige blik, het forse brede hoofd en de spiraalstaart geven de Wetterhoun zijn karakteristieke voorkomen.

Het is een middelgrote hond: de ideale maat voor reuen is 59 cm, voor teven 55 cm.

Wetterhoun

Ook de Wetterhoun is niet bang uitgevallen, maar heeft tegelijkertijd een zeer aanhankelijke en gevoelige natuur, waardoor hij zich vooral aan huisgenoten in sterke mate hecht.

Tegenover vreemden gedraagt de Wetterhûn zich wat gereserveerder, maar zeker niet agressief. Het is een uitstekende waakhond.

Wetterhounen zijn zwart, bruin of oranje met witte aftekening, waarbij in het wit eveneens schimmel en/of spikkels mogen voorkomen. Ook hier wordt bij de fokdoelen iets gezegd over het karakter. Een Wetterhoun wordt verondersteld rustig, eigenzinnig, gereserveerd voor vreemden en een ideale erfhond te zijn.

Eén van de gewenste kwantitatieve eigenschappen is ook weer de hoogte. Wetterhounen staan idealiter iets hoger op de poten dan de Stabijhoun. De ideale maat voor de reuen is 59 centimeter, voor de teven is dit 55 centimeter.

Fryslân

In de Friese terpen werden ook beenderen van honden gevonden. In 1944 werden skeletdelen van een herderachtige hond aangetroffen in veengrond bij de Fluessen. Bij opgravingen in terpen werden allerlei soorten honden opgegraven: wolfshonden, doggen, jachthonden, kezen en terriërs.

In Fryslân was de jacht in de zestiende eeuw een privilege van de hogere standen. Tussen 1600 en 1700 mochten boeren met een eigen boerderij ook jagen. De plattelandsbevolking trok zich van de regelgeving terzake weinig aan. De Friezen jaagden op allerlei wild. Op de klei met staande honden, in het oosten van de provincie werden drijfpartijen gehouden.

W. Dooper constateert in zijn boek *'De Stabij: Bijke in alle opzichten'* dat deze hond reeds rond 1800 in Fryslân voorkwam. Omstreeks 1900 ging de plattelandsbevolking de stabij, aldus Dooper, vanwege de toenemende vraag naar bont, op grote schaal inzetten als mollen- en bunzinghond.

Volgens de onderwijzer W. Hoeksma te Twijzel is Stabij de afkorting van sta-mij-bij. De veelvuldig in Fryslân gebruikte benaming Bijke zou daar een afkorting van zijn.

Van oudsher stamt de stabij vooral uit het Friese Woudengebied. De hond werd hier vooral gebruikt voor de mollenvangst en de jacht op de bunzing.

De Drentse Patrijs en Heidewachtel hebben in grote lijnen dezelfde afkomst als de Stabijhoun, zo is de algemene opvatting.

Een Drentse patrijshond

Die rassen vertonen overeenkomsten in lippen, schofthoogte, schedel, hals, rug, voetzolen, borst en beharing.

Hoeksma constateert, dat de drie rassen voor verschillende jachtdoeleinden gebruikt werden.

De Stabijhoun stond of voor het wild en was daarnaast een hond die per voet meeging voor de jacht op 'haar- en veerwild'.

De afkomst van de Wetterhoun is niet geheel duidelijk.

Volgens sommigen zou het type hond vanuit het gebied rond de Oostzee naar onze streken zijn gebracht. Anderen beweren dat Zigeuners die zich in Fryslân vestigden er aan meegewerkt zouden hebben, dat er een kruising van een dogachtige hond die zij bij zich hadden en een inheemse Friese jachthond zou hebben plaats gevonden.

Gebruiksdoeleinden als de otterjacht, bunzingjacht en erfhond zullen bij het fokken en selecteren een belangrijke rol hebben gespeeld.

De Wetterhoun komt voort uit de groep van de waterhonden. Voorouders van deze hond kwamen voor in Engeland. Er zijn afbeeldingen uit dat land waarop duidelijk wetterhounachtige honden staan

afgebeeld. Waarschijnlijk werden de eerste Wetterhounen naar Fryslân meegenomen door vissers en palinghandelaren. Eeuwen lang werd deze hond ook wel Otterhoun genoemd. Naast de otterjacht werd hij gebruikt als waakhond, verdelger van ongedierte (ratten, mollen, bunzingen) en soms als trekhond.

Een Engelse ansichtkaart van rond 1900. De hond heeft overeenkomsten met de Wetterhoun.

De Wetterhoun kwam waarschijnlijk eerder in de provincie voor dan de Stabijhoun.

De naam is waarschijnlijk ontleend aan het gegeven dat de hond leefde in waterrijk gebied en zich daar thuis voelde.

Er wordt beweerd, dat er ook een *Friese windhond* zou zijn geweest. Het ras onderscheidt zich volgens René Zanderink van de Engelse windhonden door de zeer robuuste bouw met zware spieren die geschikt zijn voor het werk op de Friese klei. Uitsterven van het ras zou het gevolg zijn geweest van het rond 1920 verbieden van de 'lange jacht'.

Jagers met hun windhonden staan klaar voor een 'lange jacht'.

Hierbij werd de hond gebruikt om het wild zelfstandig te doden en naar zijn baas te brengen. De hond werd ook gebruikt als trekhond, wat op zeker moment ook niet meer was toegestaan. Ze zouden het laatst zijn gesignaleerd in het woonwagenkamp te Sneek. Jos Robroek meldt, dat ze rond 1995 daar zouden zijn gebruikt voor de illegale jacht.

NEDERLANDSE VERENIGING VOOR STABIJ- EN WETTERHOUNEN

Reeds voor de Tweede Wereldoorlog werd de aanzet gegeven voor de oprichting van de 'Nederlandse Vereniging van Stabij- en Wetterhounen (NVSW)'. Hoewel de Wetterhoun vaak met de Stabijhoun gekruist werd (de gevolgen zijn nog altijd in het krulhaar van sommige Stabij's te zien), was het volgens de initiatiefnemers toch mogelijk twee op zichzelf staande hondenrassen te onderscheiden. Er werden circa dertig Stabijhounen en twintig Wetterhounen verzameld, die voldeden aan de kenmerken die aan het ras werden toegekend. Ze werden in de bijlage van het 'Nederlands hondenstamboek' opgenomen. In 1942 volgde de officiële erkenning van de Stabijhoun en de Wetterhoun als rashond.

De Leeuwarder Jan Bos was hierbij de grote inspirator. Hij richtte met anderen in 1947 de 'Nederlandse Vereniging voor Stabij- en Wetterhounen' (NVSW) op. Het Stamboek was in de begintijd erg actief. Er ontstonden problemen toen Jan Bos door een auto-ongeluk overleed. In de Vereniging heersten uiteenlopende opvattingen over de gewenste hoogte van de Stabij. Administratief was er ook het een en ander niet in orde.

In 1945 waren er 25 geregistreerde Stabijhounen en 20 Wetterhounen. Ook toen waren er meningsverschillen. Ditmaal over het gewenste type. Moest de Stabij een werkhond zijn, zoals hij tot dan toe nog altijd door mollenvangers en bunzingjagers werd gebruikt, of een huishond met een minder gedrongen, plompe en zware uitstraling? Dat type Stabijhoun had meer adel waardoor de hond sierlijker liep, vonden de voorstanders.

Het voortbestaan van de Stabijhoun als erkend ras stond op het spel. Bij de Wetterhounfokkers deden

zulke tegenstellingen zich niet of in veel mindere mate voor.

In de jaren zestig van de vorige eeuw begon de groei van het aantal leden buiten Fryslân. Na 1979 zette zich dat voort, evenredig met de toename van het aantal Friese honden.

Toch braken er ook nu weer moeilijke tijden aan. In korte tijd was er teveel gefokt met te weinig honden van een te geringe verscheidenheid. Dat bracht allerlei klachten met zich mee.

FOKDOEL

het fokdoel voor de Stabijhoun is algemeen gesteld: een eenvoudige, krachtig gebouwde, langharige staande hond, die niet te fors en ook niet te fijn is. De huid is goed gespannen. De hond heeft geen keelhuid (te losse huid bij de keel) en geen hanglippen.

Het algemene beeld dat de Wetterhoun oproept, moet zijn: een fors gebouwde hond, die zonder plomp of log te zijn, een vierkant totaalbeeld oproept. Het is een gedrongen hond waarvan de huid goed gespannen is en die evenals de Stabijhoun geen keelhuid en geen hanglippen vertoont.

De kenmerken van beide hondenrassen worden onder de benaming 'raspunten' beschreven in een Informatieboekje, dat door de NVSW uitgegeven is.

Bij beide rassen wordt in het bijzonder aandacht besteed aan de aard, het hoofd, de oren, de ogen, de neus, de hals, de borst, het lichaam, de staart, de voorhand, de achterhand, de beharing, kleur en grootte.

KWALITATIEVE EN KWANTITATIEVE EIGENSCHAPPEN

Binnen het fokdoel voor de *Stabijhoun* worden enkele kwalitatieve eigenschappen aangetroffen. Het dier moet aanhankelijk, zacht en lief als huishond, schrand, gehoorzaam en leerzaam, rustig, waaks en niet vals en bijterig zijn.

Stabijhounen hebben een zwarte, bruine of oranje grondkleur. In het wit mogen schimmel en/of spikkels voorkomen. Een iets gekrulde beharing, die zich pas later openbaart, wijst op een kruising met de Wetterhoun.

Uiteraard komen in het fokdoel voor de Stabijhoun meerdere kwantitatieve eigenschappen voor, zoals de hoogte waarover in het verleden veel te doen is geweest. De ideale maat voor reuen is 50-53 centimeter, voor teven is dit 48-50 centimeter.

Een *Wetterhoun* is eigenzinnig, hij gaat in vele gevallen volledig zijn eigen gang en reageert pas op commando's als het hem uitkomt. Ze zijn niet bang uitgevallen en gaan zonodig zonder problemen over tot de aanval. Ze hebben vooral faam als verdelgers van ratten en bunzings.

Je hebt volledig zwarte en ook volledig bruine Wetterhounen.

Daarnaast komen de kleuren zwart en bruin met witte aftekening voor.

Wiebe Dooper maakt in zijn boek over 'De Stabij' melding van het feit, dat er sinds een jaar of tien in de Scandinavische landen, met name in Zweden, voor de stabij's en groeiende belangstelling bestaat. De Zweden ontdekten het talent van de stabij als 'zweethond'.

De hond volgt, tot hij het dier heeft gevonden, een spoor van 'zweet', zoals het bloed van een gewond dier wordt genoemd. De aangeschoten dieren zijn met name rendieren en elanden die zijn aangereden. Door het 'zweetwerk' is de stabij inmiddels beroemd in heel Zweden.

Deze in Zweden levende Stabij wordt gebruikt voor het "zweetwerk" op aangereden wild

In Denemarken, Engeland, Noorwegen en met name Finland komen steeds meer Stabij's voor.

DE KLEUREN VAN DE STABIJHOUN

In de allereerste omschrijving van de gewenste eigenschappen (de z.g. standaard) was er sprake van de kleuren zwartbont, blauwbont, bruinbont en oranjebont. In de huidige standaard komt de kleur *blauwbont* niet meer voor, doordat de zienswijzen verschillen over wat de kleur blauw nu eigenlijk bij de Stabij inhoudt.

Drie kleurvarianties van de Wetterhoun

Voor sommigen is blauw het blauwgrijs dat we kennen van bijvoorbeeld de Duitse dog.

Sommigen zeggen dat dit blauw bij de Stabij niet voorkomt. In de Friese volksmond wordt over blauw gesproken wanneer in de vachtdelen, waar geen zwarte platen zijn, witte en zwarte haren dusdanig vermengd zijn dat een blauwachtig effect ontstaat. Er is dan sprake van een zwarte ondervacht. Dit komt neer op een extreme vorm van schimmel. Honden met deze haarkleur komen nog steeds voor. De kleur *bruin* is een recessieve kleur die we niet veel zien. De bekende zwartbonte reu Johnny bleek bruin te vererven. Doordat fokkers een tijdlang hun uiterste best deden geen bruin op te zoeken, ontstond er enigszins een tweedeling binnen het ras. Bruinbonte honden zijn vaak van een ander type dan de zwartbonte. De reden daarvan is waarschijnlijk dat één of meer fokkers alleen op bruin fokten. De kleur *oranje* vererft eveneens recessief. Er waren ooit honden met de kleur oranje, zoals bij de kooikershond. Tot voor kort dacht men dat deze kleur, die nog steeds in de rasstandaard te vinden is, niet meer voorkomt.

Stabijhoun met een gedeeltelijk oranje kleur

Zo nu en dan zijn er echter stabijhounen waarbij de kleur oranje voorkomt. Zulke honden krijgen een stamboom van de Raad van Beheer met de aanduiding N.E.K. (Niet Erkende Kleur). Een hond met deze aanduiding is niet inzetbaar in de fokkerij, maar mag wel meedoen aan clubmatches en jachtproeven.

Wat haargroei betreft, heeft de Stabijhoun invloed van de Wetterhoun ondergaan. Vroeger was dat de reden stabijhounen met krulhaar van het Stamboek uit te sluiten, nu worden ze alle, ondanks vachtonvolkomendheden die soms later blijken, als rashond erkend.

ERFELIJKE AANDOENINGEN

Ook bij de Friese honden hebben plotseling optredende veranderingen in het erfelijk materiaal (mutaties) ertoe geleid, dat er erfelijke aandoeningen optraden en soms nog optreden.

Bij de *Stabijhoun* werden in het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw erfelijke aandoeningen geconstateerd, zoals heupdysplasie en epilepsie. Bovendien waren er huidklachten. Daar kwamen ook nog neurotische problemen bij, als bijvoorbeeld hevig schrikken.

Een erfelijke aandoening, die zich speciaal zo nu en dan bij de *Wetterhoun* voordoet, is de symmetrische kaalheid. Het begint altijd met een kaal plekje en een kale broek (de lange beharing aan de achterbenen).

De kaalheid van de flanken ontwikkelt zich van achteren naar voren. Er kan ook sprake zijn van een slechte kwaliteit haar. Een andere aandoening is de verdikking en een pigmentatie van de huid. Volgens deskundigen is een en ander het gevolg van een hormonale storing. Bij Wetterhounen is er vaak sprake van een vertraagd werkende schildklier. De geslachtshormonen spelen ook een rol waardoor reuen met dit probleem geen zin hebben om te dekken. Bij beide hondenrassen treden zo nu en dan erfelijke botafwijkingen op.

Vlooien zijn schadelijk omdat ze jeuk veroorzaken en als tussengastheer van lintwormen kunnen fungeren. Met een vlooiengkam zijn ze snel opgespoord.

In de ontlasting van de hond kunnen *lintwormen* voorkomen.

Het is een parasiet die leeft in het darmkanaal van het dier. Veelvuldig voorkomen kan tot vermagering leiden.

Spoelwormen leven in de dunne darm waardoor het functioneren van dit lichaamsdeel ernstig benadeeld kan worden. De larven van de worm kunnen door de darmwand heendringen en via de bloedbaan uiteindelijk in de longen terecht komen, waar ze grote schade kunnen aanrichten.

Hondeteken laten zich vanuit takken, gras en rietstengels op een toevallig passerend slachtoffer vallen. Ze zuigen zich vol met bloed. Het gevaar bestaat dat zo ziekteverwekkende micro-organismen op de hond worden over gebracht. Het gevolg is lusteloosheid, vermagering en bloedarmoede.

Andere ziekten zijn onder meer: de ziekte van Weil, hondsdolheid, hondeziekte en leverziekte.

Veel honden worden geregeld tegen risicovolle ziekten ingeënt. Wat de pups betreft, dient de fokker

ervoor te zorgen dat ze door de dierenarts zijn onderzocht, dat ze zijn ontwormd en dat de voorlopige inenting tegen hondenziekte hebben gehad.

INTELT

Eén van de oorzaken van erfelijke aandoeningen is, dat van de tweeduizend Stabijhounen en duizend Wetterhounen die in 1976 in het Stamboek waren opgenomen, maar liefst 50 tot 60 procent in de voorafgaande vijf jaren waren gefokt. Gezien de beperkte populaties was er sprake van *inteeft*.

W. Dooper constateert in zijn bovenvermeld boek, dat de Stabijhounen onderling te nauw verwant waren. Gemiddeld was de bloedverwantschap van de honden 25 procent. Er werd van te weinig reuen gebruik gemaakt. Eén van de hoofdlijnen van het nieuwe fokbeleid was het uitbreiden van het aantal bij het fokken te betrekken reuen met een verschillende afstamming.

*Stamboom van de Stabijhoun
'Thys fen't Leeuwehiem'*

RAAD VAN BEHEER

OP KYNologisch GEBIED IN NEDERLAND

Postbus 75001 - 1070 AX, Amsterdam Z.
Postbus 71442 - Telefoon 6644471

STAMBOOM van DE STABIJHOUN

4/2 NAAM: THYS FEN 'T LEEUWENHIEM

N.H.S.B. 2056569
(Nederlands Hondentambok)

VADER

KAMP.
IME
FAN 'T PARADIJSKE
JW. '92, W. '93-'94
EK. FC1. '95-'96, LUX. KAMP.
HD1

N.H.S.B. 1780256

MOEDER

MINKE RICHTJE
FEN 'T LEEUWENHIEM

2

N.H.S.B. 1837328

Nest no. : 2253
Geslacht : REU

Chip/Talnr. : Ø VK 728
Kleur : SWART EN WIT

Geboren : 6 MAART 1996

Fokker : G.J. DE LEEUW
SCHOTERLANDSEWG 84
8411 EN JURBEGA

Eigenaar : G.J. DE LEEUW
SCHOTERLANDSEWG 84
8411 EN JURBEGA

Mode-eg.-

3

KAMP.
ELMER REIKE
FAN 'T HEIDERIEM
N.H.S.B. 1624882 HD TC

4

KAMP.
ASTRID FAN 'T PARADIJSKE
N.H.S.B. 1310379 HD TC
JW. '84-'85, JW. '85, W. '87
WW. '89

5

KAMP.
ALBAARD LEEUW
V.D. EERHOORLEIJN
N.H.S.B. 1792502 HD TC

6

RICHTJE
FEN 'T LEEUWENHIEM
N.H.S.B. 1209203 HD1

7

KAMP.
BAUKE
N.H.S.B. 1417721 HD1
W. '92

8

KAMP.
DONNIE PAOLA
FAN IT HEIDERIEM
N.H.S.B. 1478003 HD1
JW. '87

9

KAMP.
OERIE FAN 'T PARADIJSKE
N.H.S.B. 1210096 HD1
JW. '83, W. '84-'85, WW. '85

10

KAMP.
MERLODA FAN 'T PARADIJSKE
N.H.S.B. 1163224 HD1
W. '83-'84-'85, WW. '85

11

KAMP.
BAUKE
N.H.S.B. 1417721 HD1
W. '92

12

KAMP.
DIJEUKE
FAN 'T LEEUWENHIEM
N.H.S.B. 1654294 HD TC

13

JORIS FEN IT BÖTENFJILD
N.H.S.B. 816198

14

JETSEE
N.H.S.B. 952068

Amsterdam, 3 JULI 1996

De Directeur
van de Raad van Beheer

[Handwritten signature]

Z.O.Z.

HERR. 090659

Het euvel van te weinig variatie bij het gebruik van reuen deed zich ook voor bij de Wetterhounen. In 1979 waren er als gevolg daarvan op de clubmatch honden met vachtproblemen. En de te veel gebruikte dekreu 'Boris entropion' gaf het naar binnen krullen van (delen) van de ooglidrand door.

SELECTEREN

Om de negatieve gevolgen van de inteelt te bestrijden, nam het bestuur van het NSVW maatregelen om een betere *selectie* op gewenste eigenschappen te kunnen toepassen. Het trok naar het voorbeeld van het 'Friesch Rundvee Stamboek' een deskundige aan, die het voorstel deed om de binnen het Stamboek beschikbare dieren te inventariseren.

Op de leeftijd van minimaal anderhalf jaar werden bij die inventarisatie de niet gewenste eigenschappen in beeld gebracht. Ook werd gekeken hoe deze zich verhielden tot een bepaalde familieband. Heupdysplasie werd in beeld gebracht met behulp van een röntgenapparaat.

Er werden ook eigenschappen geconstateerd die niet op erfelijkheid teruggaan. Dat een hond bang is, kan ook het gevolg zijn van een verkeerde manier van omgaan met het dier.

Er kwam verzet vanuit de leden tegen de door het bestuur voorgestelde *fokbeleid*. Eén van hen verwoordde het als volgt: "Tenslotte zijn fokkers net bakkers die hun recepten geheim willen houden en zeker geen andere fokkers in hun keuken willen toelaten." Het bestuur volhardde echter in de genomen maatregel. Fokken mocht voortaan alleen met honden die waren geïnventariseerd en die op een clubmatch of een andere tentoonstelling minimaal de kwalificatie 'zeer goed' hadden behaald. Een stabijreu mocht slechts nog een beperkt aantal keren een dekking verrichten.

DE FOKADVIESCOMMISSIE

Bij de NVSW is het fokbeleid los gekoppeld van het bestuur. Bestuurswisselingen mogen er geen invloed op hebben. In 1983 werd een *Fokadviescommissie* (FAC) opgericht. De commissie constateerde, dat niet alleen het verwantschapspercentage inteelt veel te hoog was, er waren ook te grote verschillen in hoogte, gewicht en karakter. Een fokreglement werd opgesteld, de fokadviescommissie ziet er op toe dat dit in praktijk wordt gebracht.

De FAC stimuleert fokkers om naar het reuenbestand te kijken en zo breed mogelijk te fokken. Op fokkersdagen worden alle honden gezien die het jaar daarvoor geboren zijn. Het nieuwe beleid bleek succesvol in het terugdringen van de eerder opgetreden klachten bij de beide rassen. Dankzij het fokbeleid maakten fokkers niet meer gebruik van honden die aan heupdysplasie leden. Incidenteel worden de eerder vermelde erfelijke botziekten nog wel geconstateerd.

FOKCENTRA

Er zijn geen door de 'Stichting Zeldzame Huisdierrassen' erkende fokcentra voor de Friese honden.

KRUISEN OM ERFELIJKE GEBREKEN VOOR TE ZIJN

Bij de Wetterhounen is sinds een aantal jaren een *outcrossproject* gaande. Volledig onverwante dieren, zoals poedels en labradors, worden ingekruist. Het gevolg van het fokken met dieren die niet in het stamboek zijn ingeschreven heeft als gevolg dat de genetische diversiteit, de variatie in het erfelijk materiaal, afneemt. Vers bloed moet er voor zorgen dat er meer variatie komt.

*Een outcross Wetternest. Vader: de labrador Carpenny
Scenario (Rio). Moeder: Tjarda van de Meiakkers.*

In overleg met wetenschappers werd na ampel overleg eind 2014 door de '*Nederlandse Vereniging voor Stabijhounen en Wetterhounen*' met betrokkenen gekozen voor een nest met een Labrador en een Grote Poedel als vader. De ervaring leert volgens de voorstanders dat deze methode zorgt voor voldoende nieuwe genen in een ras, terwijl na twee generaties niet meer te zien zal zijn dat er een ander ras ingekruist is. Een vergelijkbaar plan werd in 2017 geïntroduceerd voor de Stabijhoun.

De nieuwe rasverenigingen '*De Wetterhoun Vereniging Nederland*' en '*Onze Stabyhoun*' hebben een andere visie op de fokkerij. Ze staan volgens betrokkenen voor het behoud van de originele Friese hondenrassen. Ze denken te selecteren waar geselecteerd kan worden, rekening houdend met het

behoud van genetische variatie.

De erfelijke problemen zijn volgens de tegenstanders van inkruisen in vergelijking tot bepaalde andere hondenrassen beperkt. Daarom achten ze het inkruisen met andere hondenrassen niet nodig. Zou het al nodig zijn, dan kan het met ongeregistreerde honden die toch de eigenschappen van de beide Friese hondenrassen hebben.

De beide organisaties houden hun eigen evenementen.

Het eerste open Fries kampioenschap in 2016 in Driezum-Wâlterswâld

VOER EN VERZORGING

De hond behoort tot de vleeseters, wat beslist niet wil zeggen dat de dagelijkse voeding alleen uit vlees zou moeten bestaan.

De voedingselementen vetten, koolhydraten, eiwitten, vitamines, mineralen, sporenelementen, vezelstoffen en water moeten er in voorkomen.

Fabrieksvoerders bevatten over het algemeen alle vermelde voedingsstoffen. Het grote nadeel is de eenzijdigheid waardoor honden kunnen weigeren het nog langer tot zich te nemen.

Zelf verantwoorde voeding voor de hond samenstellen vraagt het nodige denkwerk.

Veel honden zijn te dik. De ribben moeten wel gevoeld worden, maar niet te zien zijn.

Vacht, gebit, nagels, ogen en oren vragen geregelde verzorging.

STREEKPRODUCTEN

De hondenrassen worden niet met streekproducten in verband gebracht.

FOKKERIJ-ORGANISATIES

De Nederlandse Vereniging voor Stabij - en Wetterhounen (NVSW)
www.nvsw.nl

Om de band tussen fokker en vereniging te versterken, stelt de NVSW een diploma-erkenning ter beschikking aan fokkers die schriftelijk bevestigen dat zij de voorschriften van de vereniging strikt volgen. Zo'n erkenning is steeds voor twee jaar geldig. Ook is de vereniging de fokkers van dienst door het aanbevelen van een standaard-koopcontract waarin vermeld staat hoe het beste gehandeld kan worden door fokker en koper als de geleverde pup ernstige gebreken vertoont of binnen een jaar sterft.

Eisen die door de vereniging aan de fokdieren en hun eigenaren gesteld worden, zijn:

- 0 beide ouderdieren moeten door de vereniging geïnventariseerd zijn;
- 0 beide ouderdieren moeten op een clubmatch of een tentoonstelling in Nederland, waar een raskeurmeester keurt, twee maal een kwalificatie 'zeer goed' of één maal 'uitmuntend' hebben behaald;
- 0 alle fokdieren moeten zijn geröntgend op heupdysplasie (H.D.) en de foto's moeten zijn beoordeeld door de H.D.commissie. Daarbij wordt ook gekeken naar de uitslag van de directe verwanten (voorouders, broers en zusters).

De Vereniging wordt gerund door vrijwilligers. Het tweemaandelijks verenigingsorgaan heet: De Fryske Hounen. Website: www.nvsw.nl

De vereniging kent, behalve de fokadviescommissie, nog een aantal commissies:

De Jacht- en Werkcommissie, de geschillencommissie en de promotie- en redactiecommissie.

Bovendien belasten enkele leden zich met de pupbemiddeling.

Wie de afleveringen van het verenigingsorgaan doorbladert, stuit op de een groot aantal door de leden ondernomen activiteiten.

Veldwerkwedstrijd in Zweden

Behalve de eerder genoemde fokkersdagen, zijn dat onder meer: clubmatches, jachthondenproeven, familiedagen, gemeenschappelijke wandelingen, veldwerkwedstrijden, tentoonstellingen en allerlei trainingen.

Op de keuringen worden de kwalificaties 'uitmuntend', 'zeer goed', 'goed' of 'matig' toegekend. Daarbij hoort een door de keurmeester opgesteld verslag.

De organisatie heeft zusterverenigingen in

Zweden, Finland, Denemarken, Noorwegen, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

Onze Stabijhoun

www.onzestabijhoun.nl

Deze organisatie is opgericht uit onvrede met het fokbeleid van de NVSW. Een groot aantal fokkers kon zich niet meer in dit beleid vinden.

De strenge selectie en het niet willen gebruiken van fokdieren buiten de NVSW waren in eerste instantie de drijfveren om een nieuwe vereniging op te richten. De NSVW selecteert streng op zowel schoonheid als verdachte erfelijke afwijkingen.

'Onze Stabijhoun' selecteert waar dit mogelijk is, rekening houdend met het behoud van genetische variatie.

De vereniging wordt gerund door vrijwilligers.

De organisatie verzorgt nieuwsbrieven op Internet. Website: www.onzestabyhoun.nl

De Wetterhounvereniging Nederland

www.dwvn.nl

Ook deze vereniging is opgericht uit onvrede met het fokbeleid van de NVSW.

De vereniging verzorgt nieuwsbrieven op Internet.

STAND VAN ZAKEN

Een door het 'Centrum voor Genetische Bronnen Nederland' opgestelde inventarisatie wijst uit dat het aantal volwassen dieren bij de Stabijhounen op 2000 wordt ingeschat, het aantal Wetterhounen op 500. De risicostatus van de Stabij wordt normaal geacht, de risicostatus van de Wetterhoun is bedreigd. In 2015 stonden bij de NVSW 1929 Stabijhounen en ongeveer 250 fokhonden bij de Wetterhounen ingeschreven.

'Onze Stabyhoun' kent 250 leden. Het aantal ingeschreven Stabyhounen is 350.

De 'Wetterhounvereniging Nederland' heeft 120 leden met een onbekend aantal honden.

TOEKOMST

Het toekomstbeeld voor de Stabijhoun is gunstig met meer dan 2000 geregistreerde dieren. De Wetterhoun vormt met ongeveer 800 dieren een kleiner ras. Het al dan niet veilig voortbestaan van zeldzame dierenrassen wordt door deskundigen bij 1000 moeder- en 25 vaderdieren gelegd. De Wetterhoun komt daar niet boven uit.

E. HOENDERS/HINNEN

De Latijnse benaming voor de hoenders is *Galliformes*, een orde van vogels met een korte gewelfde snavel.

Ze stammen af van het Rode Boshoen dat voorkwam in Zuidoost-Azië. Het wilde hoen leeft nog in dat gebied.

Waarschijnlijk zo'n 8000 tot 5000 jaar geleden zijn de mensen die hoenders als huisdier gaan houden. Dat bleek uit beenresten die zijn gevonden.

Rode Boshoen

Vanuit Azië heeft het dier zich verspreid naar het zuiden en oosten van Europa.

In Noord-Nederland zijn resten van hoenders gevonden in terpen. Daaruit blijkt dat deze al voor de Romeinse tijd is ingeburgerd.

Dat waren hoenders van het landhoentype. Ze waren niet zwaar gebouwd en hadden leiblaauwe benen en witte oren.

In de loop der jaren ontstond in elke streek een eigen ras, zo ook het Friese hoen.

FRIESE HOENDERS/FRYSKE HINNEN

Kenmerken en betekenis

Een groot deel van de Friese hoenders komen voor in "gepelde" kleurslagen. Die aanduiding is volgens sommigen ontleend aan een vroeger gebruikte vaatdoek met stipjes, die een soortgelijke aftekening laat zien.

Bij Friese hoenders is de peltekening ovaalvormig, zoals bij de tarweaar. (Dat is de reden waarom ze in Fryslân 'weiten hinnen' worden genoemd. Weit is de Friese benaming voor tarwe).

Tarweaar en veer van de gepelde Friese hoenderrassen

Tot de Friese hoenders horen een *grote variant* en een *krielvariant*. Er wordt beweerd, dat de krielen ontstaan zijn uit een kruising tussen het Engels krielhoenderras Sebrights en het grote Friese hoen. Anderen denken dat de Friese hoenders met dat doel gekruist zijn met eenkleurige Hollandse krielen.

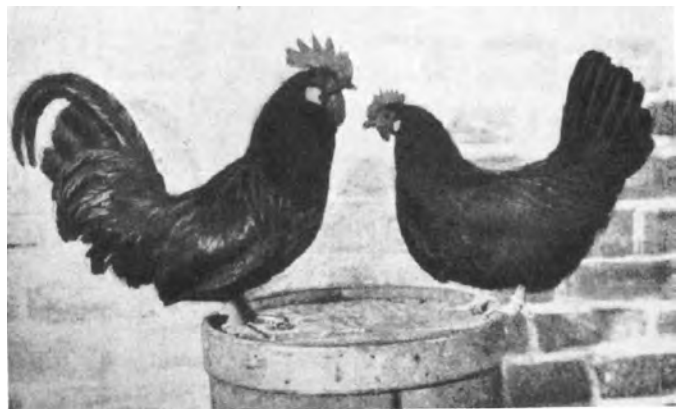
Nog weer anderen denken, dat het Krûpelhintsje, een hoenderras met korte poten dat niet meer bestaat, er een rol bij heeft gespeeld.

Fryslân

Terpvaardsten hebben aangetoond, dat daar sinds het begin van onze jaartelling hoenders voorkwamen die op de huidige Friese hoenders lijken. De gevonden

beenderen vertonen een grote gelijkenis met die van de Friese hoenders rond 1900. Daarom wordt aangenomen dat ze van de reeds op de terpen voorkomende hoenders afstammen.

Dat er reeds eeuwen lang Friese hoenders bestaan, blijkt onder meer uit een mededeling uit 1565 over een verbod van uitvoer van deze dieren uit Fryslân, waarbij ook de "pelhoenders" genoemd worden. Sommige kleurslagen van de Friese hoenders zijn immers gepeld.

Krûpelhintsje, voorouder van de Friese kriel?

Staart met pel

De mededeling over de uitvoer van onder meer 'weiten' hoenders wordt in het standaardwerk 'De Fryske hinnen' als een aanwijzing beschouwd dat de Friese hoenders ook toen al voorkwamen. In de achttiende eeuw houden de boeren volgens de inventarissen hoenders uitsluitend voor eigen gebruik. Een eeuw later vinden we, volgens

D. Hellema, op de boerenerven de tot het Friese hoenderras behorende kleurslagen: zilverpel, (wytweiten), zwartbont, wit, koekoek, roodbont, goudpel (gielweiten), zandgele (jarregiele) en de blauw. Andere kleurslagen zijn dan zeldzaam.

Vanaf 1900 werd de positie van het ras langzamerhand minder sterk. Dat kwam door de invoer van "nutsrassen" waartoe de Friese hoenders niet werden gerekend. Hoenders van rassen als de Leghorn en de Wyandotte leggen meer en grotere eieren. Ze zijn bovendien zwaarder en leveren dus meer vlees.

Mensen die van de hoenderhouderij hun beroep maakten, kregen door ze aan te schaffen hogere opbrengsten en dus meer verdiensten.

Bij die invasie van nieuwe rassen werd vergeten, dat de Friese hoenders met weinig voer, in verhouding tot de lichaamsgrootte, veel eieren leggen.

Het ongunstige tij was niet te keren. De vooroordelen over het Friese ras bleven bestaan, de Friese hoenders waren aan de verliezende hand.

In de negentiende eeuw was de meest voorkomende kleurslag de zilverpel.

DE FRYSKE HINNEKLUB

Rond 1920 stond het er met de fokkerij van de Friese hoenders slecht voor. In 1922 werd *'De Fryske Hinneklub'* opgericht.

De eerste verenigingsactiviteiten verliepen niet voortvarend. Er waren maar weinig Friezen die er aan meededen. Die maakten bovendien ruzie over de juiste tekening: terug naar de oorspronkelijke pelvorm zoals een tarwekorrel, of de nieuw ontstane vorm, die meer gestreept was.

In de jaren dertig van de vorige eeuw ging het langzaam weer wat beter met het Friese hoenderras. Hobbyisten hielden de hoenders voor de lol, maar sommigen lieten zich ook leiden door cultuurhistorische idealen. Ze deden er alles aan om de van ouds gangbare kleurslagen terug te fokken.

Toch bleef de belangstelling klein. Dat veranderde toen het 'Rijksinstituut voor de kippen- en eendenfokkerij' er zich voor begon te interesseren. De Friese hoenders werden als gevolg daarvan geshowd op een Wereldtentoonstelling te Leipzig.

Het ras kwam tijdens de Tweede Wereldoorlog in aanmerking voor een 'voertoewijzingsregeling' voor bijzondere huisdieren. De reden daarvan was waarschijnlijk dat de Duitsers de "germaanse" rassen, waartoe ook de Friese hoenders werden gerekend, in stand wilden houden.

Na de Tweede Wereldoorlog ging het bergafwaarts. In 1957/1958 zijn er bij de club nog maar zeven leden. Enkelen van hen doen veel moeite om het ras vooruit te brengen.

Dit blijft niet zonder resultaat.

In 1962 kan in Buitenpost het veertigjarig jubileum gevierd worden. Er worden 100 grote hoenders en ongeveer 20 krielen tentoongesteld.

Omstreeks 1980 verhuisde de jaarlijkse clubtentoonstelling van Buitenpost naar Sneek. Daar wordt tot op heden de 'Waterpoort Show' georganiseerd.

Daarnaast houdt de club in het voorjaar een jaarlijkse fokkersdag.

Het aantal mannelijke Friese hoenders werd in 2002 op 340 ingeschat, het aantal vrouwelijke dieren op 700. Van de Friese kriel werden op dat moment 250 mannelijke en 430 vrouwelijke dieren geboekt.

In 2006 waren er bij de 'Fryske Hinneklub' ongeveer 1500 dieren bekend.

FOKDOEL

Het boek 'Us Fryske hinnen' biedt een uitgebreide beschrijving van de *fokdoelen*, waarbij ook uitgebreid aandacht wordt besteed aan niet gewenste afwijkingen.

Aan het gewicht worden bij keuringen ook bepaalde eisen gesteld.

Van hanen moet het 1,4 tot 1,6 kg zijn, van hoenders 1,2 tot 1,4 kg.

Bij de krielvariant moeten de hanen een gewicht hebben van 0,7 tot 0,8 kg, de vrouwelijke dieren mogen tussen de 0,6 en 0,7 kg wegen.

Met het type en de bouw van een hoen wordt de combinatie van houding, vorm en grootte van het dier bedoeld.

Dat bepaalt het 'predikaat' dat een hoen op een tentoonstelling na keuring krijgt.

Met de bouw wordt vooral de omvang en het volume van een hoen aangeduid.

Er kunnen *afwijkingen* optreden aan de borst, de rug, de staart, de vleugels, de loopbenen, de kam, de kinlellen, de ogen, de oorlellen, de snavel, het gezicht en de tekening.

(Zie voor een overzicht van de afwijkingen 'Us Fryske hinnen', de bladzijden 148-172). Een andere bron is de standaard van het ras, uitgegeven door de Bond van Kleindierliefhebbers (KLN).

Deze standaard is op voorstel van de 'Fryske Hinneklub' ontwikkeld om bij het beoordelen van de Friese hoenders uniformiteit te verkrijgen. De dieren moeten hieraan voldoen. Daarbij wordt onder meer aandacht besteed aan het type, de kop, de romp en de kleurslagen.

Bij wijze van illustratie volgen hier de *algemene eisen* die aan de bouw worden gesteld:

- 0 de borst wordt vrij hoog gedragen en behoort vol en rond te zijn;
- 0 de legbuik van een volwassen hen moet goed ontwikkeld zijn;
- 0 de rug behoort flauw naar achteren af te lopen en mag niet rond zijn;
- 0 de staart is goed of royaal ontwikkeld en wordt hoog en als een waaier uitgespreid gedragen, onder een hoek groter dan 90 graden;
- 0 de staart behoort even hoog gedragen te worden als de kop;
- 0 de vleugels worden iets naar beneden, maar goed aangetrokken gedragen.

KWALITATIEVE EN KWANTITATIEVE EIGENSCHAPPEN

Aan een aantal mogelijke afwijkingen van het Friese hoen valt af te lezen, dat ook bij deze dieren kwalitatieve en kwantitatieve eigenschappen onderscheiden worden.

De vleugels kunnen te lang zijn, een kwantitatief kenmerk. Worden ze te laag gedragen, of heeft het hoen kruisvleugels, dan gaat het om kenmerken die al dan niet voorkomen en dus om kwalitatieve eigenschappen.

Foute kam. De inkepingen verlopen te diep

De meeste fouten aan de kam zijn van kwantitatieve aard: er staan te veel of te weinig tanden op een kam, de afstand tussen de insnijdingen op de kam zijn te groot. Komen op de basis van een kamtand twee kampunten voor, zitten er oneffenheden op de kam, dan zijn dat eigenschappen van kwalitatieve aard. Ook hier is één van de kwalitatieve eigenschappen de kleur.

KLEURSLAGEN

Er zijn twaalf door 'De Fryske Hinneklub' erkende *kleurslagen*: de verscheidenheid van kleur(soort) en tekening. Wat dat betreft worden twee groepen onderscheiden:

0 de hoenders met pel. Dat zijn de goudpellen (gielweiten), de zilverpellen (wytweiten), de roodpellen (reaweiten), de geelwitpellen (gylwytweiten), de citroenpellen (sitroenweiten) en ook de roodbonten (readbûnten);

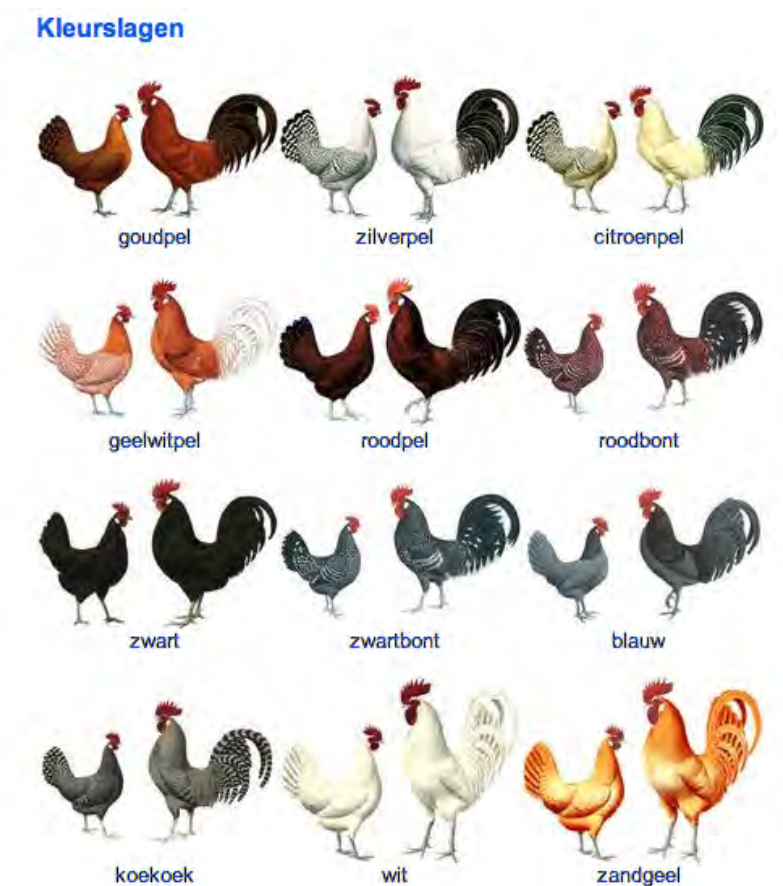
0 de hoenders zonder pel. Dat zijn de zwarten (swarten), de witten (witen), de blauwen (blauwen), de zwartbonten (swartbûnten), de koekoekkleurige

(koekoeksfeartige) hoenders en de zandgelen (sângielen).

Binnen de door de Hinneklub gehanteerde standaard worden, ook wat de kleurslagen betreft, eisen gesteld. Ook daar kunnen fouten voorkomen.

Er wordt verondersteld dat de eerste Friese hoenders de geelgepelde waren. Uit deze kleur is, zonder dat men weet hoe, het roodgepelde Friese hoen ontstaan. Daaruit zijn ook de roodbonte en de geelwitgepelde voortgekomen. De meeste Friese hoenders behoren tot de witgepelde variant.

De hanen die bij de gepelde kleurslagen behoren, hebben geen pel.

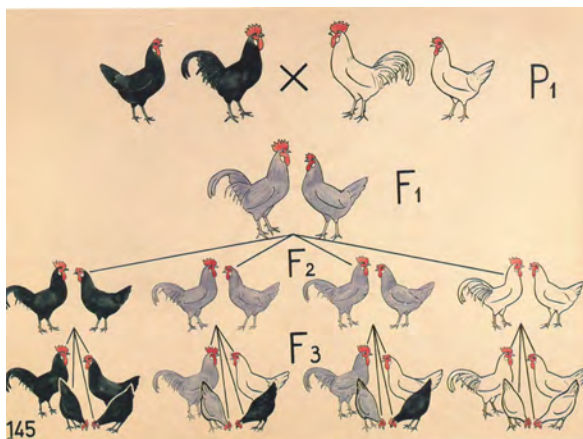

DRIE VORMEN VAN VERERVING

Bij het fokken van hoenders zijn drie vormen van vererving van belang.

- 0 De intermediaire. Dit betekent dat het nageslacht een vorm is tussen die van beide ouders.
- 0 De dominant/recessieve vererving waarbij een van de genen overheerst of juist niet.
- 0 De aan het geslacht gebonden vererving waarbij het kan voorkomen dat bepaalde kleurfactoren wel in het X-chromosoom van de haan voorkomen, maar niet in het Y-chromosoom van de hen. De haan heeft zo'n kleurfactor dan dubbel, de hen maar één keer.

Bij het fokken van hoenders wordt bij de overerving van de veerkleur gebruik gemaakt van genen, die in even sterke mate aanwezig zijn. De nakomelingen vertonen dan een intermediaire of tussenliggende eigenschap. Zo leidt het combineren van de kleuren zwart en vuilwit bij de nakomelingen tot de kleur blauw.

Intermediaire vererving

Aan het geslacht gebonden erfelijkheid vinden we bijvoorbeeld terug in de combinatie goudpelhaan en zilverpelhen. Bij de nakomelingen zijn alle haantjes zilverpel en alle hennetjes goudpel. Het met het geslacht samenhangend chromosoom heet bij de haan X en bij de hen X of Y.

Bij het paren van een haan en een hen is er evenveel kans op mannelijke (XX) als op vrouwelijke (XY) nakomelingen.

Het combineren van witgepelde hanen en geelwitte hennen biedt een voorbeeld waarbij dominante en recessieve genen een rol spelen.

Daarbij zijn alle jonge hanen fokonzuivere witgepelde hoenders. De jonge hennen zijn fokzuivere witgepelden. Fokonzuivere hanen kunnen, door ze te combineren met witgepelde of geelgepelde hennen, nog best bij de fokkerij gebruikt worden. De nakomelingen zullen ten dele fokzuiver en ten dele fokzuiver zijn.

KRUISEN

De laatste erkende kleurslag is de door Pieter Nicolai te Drogeham gefokte grote *Zandgele*. Deze ontstond door het kruisen van enkele van de Friese hoenders met andere hoenderrassen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zag Nicolai bij een dorpsgenoot twee mestgele hoenders, die toen tot de erkende kleurslagen behoorden. De haan ontbrak. Deze hoenders zijn sindsdien uitgestorven.

Om het oorspronkelijke ras terug te kunnen fokken, heeft Nicolay een hermelijnkleurige Wynandotte, een variëteit met een zwarte kop en een zwarte staart, gekruist met een geelwitpel haan van het Friese ras. In de nakomelingen kwamen steeds opnieuw de pellen naar voren, reden waarom hij ze kruiste met het Lakenvelder Hoen. De resultaten waren gunstig. De kleur van de zwarte kop en zwarte staart veranderde na zes tot zeven jaren in donkerbruin, de kleur die Nicolay voor ogen had. Om een meer gele kleur te verkrijgen, kruiste de fokker nog éénmaal met de kleurslag citroenpel van het Friese ras. Het heeft ongeveer 10 jaar geduurd, voordat Nicolay weer het Friese hoen gefokt had, zoals hij die al tienjarig jongetje bij zijn dorpsgenoot gezien had, zie de volgende pagina.

Nicolay, erelid van de Fryske Hinneklub, heeft ondertussen ook de krielvariant van deze kleurslag gefokt. Hij denkt dat deze krielvariant zo langzamerhand "naar de tentoonstelling" kan.

ERFELIJKE AANDOENINGEN

Zoals bij alle hoenderrassen, doen zich bij de Friese hoenders erfelijke aandoeningen voor die hun oorsprong hebben in onnaspeurlijke mutaties in het genenmateriaal. Voorbeelden zijn een kruisssnavel, een gespleten vleugel, een vorktand op de kam en een eendenpoot. Bij zo'n poot staat de achterteen niet naar achteren, maar net als de andere min of meer naar voren.

Kruisssnavel

INTEELT EN SELECTIE

Om de fokzuiverheid van hun hoenders te bevorderen, maken sommige fokkers gebruik van de verwantschap tussen populaties. Sommigen doen dat heel goed, anderen slaan de plank wel eens mis. Onoordeelkundig gebruik van *intelt*, leidt ook bij de Friese hoenders tot een vermindering van vitaliteit en reproductievermogen.

Bij het fokken van de Friese hoenders wordt *selectie* toegepast om de dieren beter aan het fokdoel te laten beantwoorden. In veel gevallen gaat het daarbij om de kleur.

Een voorbeeld: Dieren van de roodbonte kleurslag zijn geheel gelijk aan de roodgepelden, met dit verschil dat ze op het einde van de veren een rood plekje hebben. Die plekjes mogen volgens de standaard niet veel meer zijn dan ronde stippen. Worden zulke stippen te groot, en vertonen de roodbonten langzamerhand grote witte plekken, dan is het moment gekomen om de hulp van de roodgepelden in te roepen.

Fokonzuivere witte krielhaan met geel in de vleugel.

Door roodgepelden te combineren (het maakt niet uit of dat met hanen of hennen gebeurt) kan het wit teruggedrongen worden en tegelijkertijd kan de roodbonte kleur teruggewonnen worden. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met het risico, dat de witte plekjes op de "nieuwe" roodbonten die uiteindelijk uit de combinatie ontstaan, iets minder scherp begrensd zijn dan volgens de standaard wenselijk is.

Deze combinatie doet alleen dienst om de roodbonte kleurslag te verbeteren. De eerste generatie kuikens uit de combinatie roodgepelden-roodbont bestaat altijd uit fokonzuivere roodgepelden, waar ook nog wel eens een wit plekje op kan voorkomen. Zoals ook bij combinatie tussen andere kleurslagen mag de fokker pas na meerdere generaties echte resultaten verwachten.

FOKCENTRA

Er zijn een tweetal fokcentra voor het Friese hoenderras. De grote hoenders zijn in een door de 'Stichting Zeldzame Huisdierrassen' erkend fokcentrum ondergebracht bij 'Vijversburg' in het Bos van Ypey te Zwartewegsend.

Zandgelen bij Vijversburg

De krielen hadden hun erkend fokcentrum bij 'It Griene Nêst', Bosweg 1a te Sumar. Dit wordt naar verwacht wordt in 2018 verplaatst naar het 'Fries Landbouwmuseum' te Goutum.

VOER EN VERZORGING

Voer is nodig voor de groei, voor het onderhoud van het lichaam, voor de ei- en vleesproductie en om het hoen te kunnen laten pikken, lopen, enzovoort. Om eieren te kunnen leggen of vlees te kunnen produceren, heeft het dier extra (productie)voer nodig. Hoenders die vastzitten hebben ander voer nodig dan dieren die vrij rondlopen.

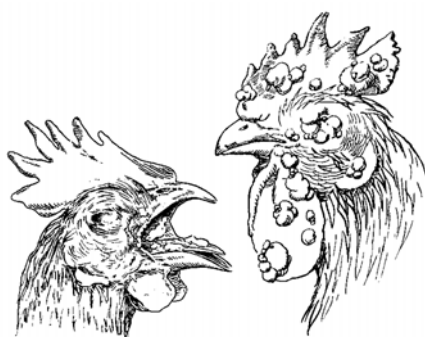
De voor ieder hoen noodzakelijke voedingsstoffen zijn: veel water, zaad, meel, gemengd grit en groenvoer. Bovendien zijn voldoende vitamines nodig. Tekorten uit zich in het slecht uitkomen van broedeieren, zwakke kuikens, slechte groei, enzovoort. Volledig kippenvoer bevat een mix van bovengenoemde elementen. Broedeieren worden geregeld gekanteld om te voorkomen dat de dooier zich verplaatst

Kantelapparaat voor broedeieren

ZIEKTEN

Hoewel Friese hoenders een grote weerstand tegen allerlei ziekten hebben, moet er toch mee gerekend worden dat die kunnen optreden. Ze kunnen het gevolg zijn van te veel of te weinig (gevarieerd) voer, de huisvesting of besmetting. Veroorzakers zijn parasieten, bacteriën, virussen, schimmels of vergiftigingen. Enkele parasitaire ziekten zijn: zwartkopziekte, wormen, luis en ziekten veroorzaakt door inwendige parasieten, zoals coccidiose. Door bacterie veroorzaakte ziekten zijn chronische en acute snot.

Difterie en kippenpokken

Virusziekten kunnen leiden tot verlammingen, difterie en pokken. Schimmelziekten leiden tot aantasting van o.m. de krop of de kam. Hoenders zijn ook vatbaar voor buikvliesontsteking. Omdat ze waarschijnlijk weinig smaak hebben, kunnen ze gemakkelijk vergiftigd raken. Tien procent van de doodsoorzaken bij hoenders komt volgens een onderzoek

daaruit voort. De oorzaak is te vinden in onder meer onkruidbestrijdingsmiddelen, giftige planten en verzinkte voer- en drinkbakken.

Bij sommige populaties van Friese hoenders is sprake van inteelt waardoor de afweer tegen bepaalde ziekten tekort schiet. Een overzicht van bij hoenders voorkomende ziekten is te vinden in hoofdstuk 6 van het eerder genoemde boek.

EDUCATIE

Voor de leerlingen van de bovenbouw van basisscholen en de onderbouw van het voortgezet onderwijs is een lesbrief over de Friese hoenders gemaakt.

STREEKPRODUCT

Vlees en eieren van de Friese hoenders werden tot nu toe niet gebruikt als streekproduct. Hanen leveren 1.6 kg vlees, hennen 1.2 kg. vlees. Van eieren kan de drank advocaat gemaakt worden.

FOKKERIJORGANISATIE

De 'Fryske Hinneklub' (Nederlands: 'Friese Hoenderclub' (FHC), opgericht in 1922, stelt zich ten doel meer fokkers (maar ook louter liefhebbers) geïnteresseerd en enthousiast te krijgen voor het Friese hoen. Bovendien wordt geprobeerd de kwaliteit van het ras te verbeteren.

KEURINGEN

Veel houders van Friese hoenders hebben de dieren uit liefhebberij. Er zijn er echter ook die aan keuringen meedoen, om te ervaren wat hun dieren "waard zijn".

Om hun hoenders te kunnen laten keuren, moeten ze lid zijn van een lokale vereniging van sportfokkers.

De meeste van de vele soorten tentoonstellingen worden gehouden in de periode half september tot half februari.

De dieren die er aan deelnemen moeten ingeënt zijn tegen pseudo-vogelpest.

De Friese hoenders worden elk jaar gekeurd in Sneek, als onderdeel van de 'Waterpoort Show'.

Het type (de combinatie van houding, vorm en grootte) is de bepalende factor voor het "predicaat" dat een hoen op de tentoonstelling krijgt. Die predikaten kunnen zijn: U (=uitmuntend), F (=fraai), ZG (=zeer goed), G (=goed), V (=voldoende), M (=matig), O (=onvoldoende) en DIS (gediskwalificeerd), ook met 0 punten.

Er zijn ongeveer 60 personen die de Friese hoenders mogen keuren.

De uitslag van de keuring staat vermeld op een beoordelingskaart

Tijdens de jaarlijkse clubshow in Sneek bestaat de mogelijkheid om met de keurmeesters, aan de hand van de ingezonden dieren, langs de kooien te lopen. Er kunnen dan door de fokkers allerlei vragen worden gesteld.

Behalve op de eigen clubshow, worden de Friese hoenders (ook in het buitenland) op door anderen georganiseerde shows tentoongesteld en soms gekeurd.

Na afloop van de jaarvergadering van de Fryske Hinneklub wordt een fokmiddag gehouden, waarbij aandacht wordt besteed aan de diverse kleurslagen, de tekening en de gezondheid en aan (het voorkomen van) erfelijke afwijkingen.

STAND VAN ZAKEN

In 2015 stonden bij de 'Fryske Hinneklub' 140 hanen en 250 hoenders ingeschreven. Het aantal fokkers bedroeg 55, het aantal leden 180.

Volgens een door het 'Centrum voor Genetische Bronnen Nederland' in 2016 uitgevoerde inventarisatie bedroeg het aantal volwassen vrouwelijke dieren van het Friese Hoen 600, van de Friese kriel 400 exemplaren. De risicostatus werd als bedreigd, de trend over de laatste vijftien jaar als stabiel beoordeeld.

TOEKOMST

Hoewel het over het algemeen goed gaat met de Friese hoenders, zou het aantal van bepaalde kleurslagen moeten toenemen.

Dat geldt voor sommige grote Friese hoenders en ook voor sommige kleurvarianten van de kriel.

Bij de *grote hoenders* staan de zilverpellen, de goudpellen en de geelwitpellen er goed voor. Zwarte dieren en roodpellen zijn er ook genoeg, evenals de citroenpel.

De witte, de koekoek, de zwartbonte, de roodbonte, de blauwe en de zandgele worden nog maar weinig aangetroffen.

Wat de *krielen* betreft ligt het anders.

Het gaat goed met de zilverpel, de geelwitpel, de goudpellen, de citroenpel, de koekoek en de zwarte dieren. Witten en blauwen zijn er nog wel, maar roodbonten en koekoek komen nauwelijks meer voor.

De zwartbonte Friese kriel is al lang niet meer op een tentoonstelling gezien.

Als de (zeer) zeldzame kleurslagen mettertijd ook weer in ruime getale voorkomen, kan pas gezegd worden dat het echt goed gaat met de Friese hoenders.

F. GEITEN/GEITEN

De Latijnse benaming is *capra*. De geit komt uit de familie van de *holhoornigen*.

De geit zoals wij die kennen, stamt af van een wilde geit: de Bezoargeit. Die kwam vroeger algemeen voor in de gebergten van Iran tot in Turkije en op de Griekse eilanden.

De Bezoarbokken zijn ongeveer 95 centimeter hoog en 150 centimeter lang. De geiten zijn veel kleiner. Beide hebben een baard en lang, stug, roodbruin haar. De horens van de bokken zijn groot en zwaar en naar achteren gebogen; die van de geiten zijn veel dunner.

Bezoargeit

Geiten zijn verwant aan schapen, maar ze hebben geen kinbaard. Ze bezitten een korte staart die omhoog wordt gedragen en van onderen onbehaard is. Geiten hebben in tegenstelling tot schapen scherp gekante horens. De bok verspreidt, vooral in het dekseizoen, een sterke penetrante geur. Ze leven in kleinere kudden dan de schapen (hooguit zo'n 40-50 dieren) en ze vreten naast gras ook graag takken en bladeren van bomen en struiken.

DE NEDERLANDSE LANDGEIT/DE NEDERLANDSE LANGEIT

Kenmerken en betekenis

De Nederlandse landgeit heeft op het punt gestaan volledig te verdwijnen.

Begin vorige eeuw werd de landgeit vaak gekruist met geïmporteerde Toggenburger- en Saanengeiten, onder meer om een hogere melkgift te verkrijgen. Dat had tot gevolg dat er in het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw nauwelijks meer landgeiten over waren.

Waren er in de 18e eeuw nog veel geiten in Nederland, in de 19e eeuw nam het aantal sterk af.

Het waren vooral arbeiders die geiten hielden. De geit, zo werd gezegd, deed dienst "als koe van de armen". De melk werd onder andere gebruikt bij de koffie en als voedsel voor de kinderen.

Het aantal melkgeiten (zoals de witte Saanengeit en de bruine Toggenburger) nam daarentegen in die tijd met het oog op de vraag naar geitkaas sterk toe.

Na de Tweede Wereldoorlog verminderde het aantal geiten van de Oud-Nederlandse rassen snel. Dat gold ook voor de Nederlandse landgeit waarvan nog slechts enkele dieren werden aangetroffen. Die waren ook nog rasonzuiver.

Volgens L. Witteman komt de landgeit uit Scandinavië. Er bestaan in Noorwegen en Zweden grottekeningen met dit type geit die al vijftienduizend jaar oud zijn. Toen de Noordelijke volkeren tijdens de IJstijden uit het Noorden werden verdreven, namen ze hun geiten mee naar Zuidelijker streken. Zo zijn ze volgens Witteman ook in Nederland gekomen.

In Nederland verschenen de eerste geiten waarschijnlijk omstreeks 5000 v. Chr. Ze hebben zich vanuit Zuid-Limburg over heel Nederland verspreid.

Er zijn in Fryslân tamelijk veel bezitters van landgeiten. Reden waarom ze in de dierencollectie van het 'Platform Friese Rassen' zijn opgenomen.

Tegenwoordig worden veel landgeiten ingezet bij het beheer van natuurterreinen, waar zij o.a. berken, bramen en andere struiken moeten verwijderen.

Een landgeit trotseert de winterkou

Ze worden ook op kinderboerderijen gehouden. Bij instellingen zoals openluchtmusea houden ze het verleden levend.

De meeste landgeiten worden echter door particulieren gehouden, hobbyisten die dit nu nog zeldzame huisdierras in stand houden.

Door sommigen wordt de landgeit geregeld gemolken.

REDDINGSACTIE

Dat het ras niet geheel verdwenen is, danken we aan dr. A.C. van Bommel die in 1958 enkele van deze geiten naar 'Diergaarde Blijdorp' haalde. Hij ging fokken met deze dieren en enkele andere landgeiten, die het type nog voldoende hadden.

Toen deze landgeitengroep de dierentuinomvang ontgroeide, ging een koppeltje geiten en bokken naar het voormalige 'Rijksinstituut voor Natuurbeheer' in Leersum. De populatie bestond toen uit 7 bokken en 6 geiten, waarvan 3 bokken en 2 geiten afgevoerd moest worden vanwege ernstige kreupelongemakken, ouderdom en onvruchtbaarheid. Alle dieren, inclusief de 4 bokken en 4 geiten

waarmee doorgefokt werd, vertoonden heupdysplasie en zwak beenwerk ten gevolge van dikke gewrichten en een veelal x-vormige stand van de voorbenen.

Om een nog verdere inteelt-depressie te voorkomen, werd besloten tot de aanschaf van een aantal rasloze dieren. Vier ervan waren wit, waarvan drie hoornloos, één dier was bruin met aalstreep het droeg klokjes en het zesde exemplaar was zwartbont van kleur.

Om nieuw bloed in de zeer geringe landgeitenpopulatie in te voeren, werd met die rasloze geiten gekruist. Zo hebben alle aan de daarop in leven zijnde dieren een genetische bijdrage geleverd. De nakomelingen werden zoveel mogelijk teruggekruist op de raszuivere dieren en geselecteerd op de kenmerken van het oorspronkelijke ras. Er werd een Stamboek bijgehouden. Zwakke dieren werden opgeruimd.

In die tijd werden ook bij particulieren nog enkele min of meer fokzuivere landgeiten ontdekt, die door voor nakomelingen te zorgen ook aan de reddingsactie bijdroegen.

De koppel groeide in omvang en er kon worden geselecteerd op het oorspronkelijke type, zoals dat werd afgeleid van oude afbeeldingen op schilderijen. Bij Natuurbeheer werden de dieren ingezet voor begrazingsonderzoek op natuurterreinen.

Vanaf 1971 is de landgeitenpopulatie door degelijk fokbeleid langzaam groter geworden.

In 1978 was er een populatie van 10 bokken en 50 geiten, die aan de rasomschrijving voldeed. De landgeit was herboren.

FOKDOEL

Het type van de landgeit wordt in het Fok- en Stamboekreglement van de 'Landelijke Fokkersclub Nederlandse Landgeiten (LFNL)' omschreven als:

"Een krachtig, middelgroot, wat laag gesteld, licht overbouwd en geblokt landras dat zich kenmerkt door een korte, brede, zwaar gehorende kop met opgewipte neus en een hoog voorhoofd. Kenmerkend is verder de lange ruige beharing bij de bokken, hoewel bij de geiten ook kort ruigharige dieren voorkomen".

Wat het type betreft, is een lichte fout dat het dier iets gerekt is. Zware fouten zijn: gerekt en/of hoogbenig, sterk wigvormig, ongehoord, niet landgeittype.

De bouw van de landgeit is geblokt, middelzwaar en goed ontwikkeld met voldoende breedteontwikkeling.

Een lichte fout wat dit betreft doet zich voor als de bouw overontwikkeld is, zware fouten zijn: onvoldoende ontwikkeling en smalte.

Afwijkingen kunnen zich verder voordoen ten aanzien van de kop, de hals, de voorhand, de middenhand, de achterhand, het uier, het mannelijk geslachtsapparaat en de beharing.

Dagkampioen bokken Harkema 2003

Volwassen landgeiten zijn minimaal 64 centimeter hoog, de maximale maat is 72 centimeter. Bij volwassen bokken zijn die cijfers resp. 74 en 89 centimeter.

Landgeiten die hieraan niet voldoen worden van het Stamboek uitgesloten. Het komt nog al eens voor dat een dier volgens de standaard te hoog is. De maximale hoogte wordt aangehouden, omdat de landgeit in de bij de standaard vastgelegde fokdoelen vermeldt staat als "een laaggesteld dier."

Het reglement geeft nog meer *uitsluitingsfouten*:

- Een Toggenburgeraftekening: vier witte onderbenen, masker en een spiegel.
- Een anatomische afwijking: snoekenbek, varkensbek, niet afgedaald zijn van één of beide teelballen, tweeslachtigheid. Bovendien geldt, zoals eerder gezegd, een minimale en maximale schofthoogte.

KWALITATIEVE EN KWANTITATIEVE EIGENSCHAPPEN

Ook de landgeiten tonen een verscheidenheid van kwalitatieve en kwantitatieve eigenschappen.

Ze zijn stevig gebouwd, middelgroot, hebben horens en vrij korte poten.

De hals is vrij kort en bezit geen klokjes.

De landgeit is niet zozeer op melkgift geselecteerd, maar op soberheid en gehardheid.

De bokken hebben meestal een bokkenpruik, die vooral bij jonge dieren goed tot uitdrukking komt. En bovendien een wipneus, een sik en een zwaar behaarde voorhand. De lichaamsbehaarung is afhankelijk en vrij lang.

De bokken dragen horens met een lier-, een sabel- of een ramsvorm. De ramsvorm komt nog maar weinig voor.

Sabel-, lier- en ramsvorm

De geiten zijn ook, maar minder opvallend dan de bokken, gehoornd. Deze buigen vrijwel recht naar achteren, soms liervormig.

Ze hebben een tamelijk korte kop met een wat ingebogen profiel en een sikje; de beharing is duidelijk korter dan die van de bokken. Kortharige geiten zijn binnen het stamboek toegestaan.

Hoewel de landgeit niet een typisch melkdier is, moet het uier tenminste rond en aaneengesloten zijn.

De bouw van de landgeit is vierkant en stevig met een diepe borst.

Het karakter is "geiten-eigenzinnig".

De Nederlandse landgeit werpt op twee-jarige leeftijd meestal twee lammeren, drielingen en soms vierlingen. Het aflammeren gaat gemakkelijk en de moederzorg is goed.

Enkele fokkers zijn bezig met het fokken van een Lakenvelder en een witte variëteit van de Nederlandse landgeit. Geiten met zo'n aftekening zouden vroeger ook incidenteel in ons land zijn voorgekomen.

KLEUREN

De landgeit kent, in tegenstelling tot andere zeldzame huisdierrassen, binnen de standaard vele *kleurvarianten*.

Ze zijn overwegend bont, dus met witte vlekken in de kleuren zwart, grijs, bruin of een mengeling daarvan.

De kleur bruin is dominant. Zulks betekent bijvoorbeeld dat de combinatie van een zwartbonte bok met een bruine geit overwegend bruine nakomelingen oplevert.

Bij de bruinserie komen de kleuren bruinbont, beige en beige aal voor. Binnen de zwartbontserie worden de kleuren grijsbont en zwartgrijsbont aangetroffen. De dieren zijn dus vaak overwegend bont. Dat wil zeggen dat de vacht wit is, met vlekken in de kleuren zwart, grijs, bruin, beige of een mengeling daarvan. Er komen echter ook éénkleurige dieren voor.

*Zwartbont
Grijsbont*

*Bruinbont
Beigebont*

Binnen de standaard zijn alle bovengenoemde kleurschakeringen toegestaan, met uitzondering van de Toggenburger aftekening. Daarmee is niet gezegd, dat de leden geen persoonlijke voorkeuren hebben wat de kleur van hun dieren betreft.

INTEELT

Uit een onderzoek van de Landbouwniversiteit Wageningen kon worden opgemaakt, dat de inteeltcoëfficiënt (de mate van inteelt uitgedrukt in een percentage) van de landgeiten 0,0 is. Door dit resultaat hebben de landgeitenfokkers met als vertrekpunt een wel zeer smalle genetische basis een bijzondere prestatie geleverd.

De landelijke Vereniging doet er alles aan dit resultaat te behouden.

Elke herfst verschijnen de keuringsuitslagen en de dekbokkenlijst. De fokkers kunnen gebruik maken van het stamboekprogramma ZooEasy, waarin ze alles kunnen opzoeken en raadplegen.

ERFELIJKE AANDOENINGEN DOOR INTEELT

Door de gedwongen verwantschapsteelt in de beginperiode waren de dieren sterk gedegenereerd. Dat uitte zich in dwerggroei, heupdysplasie, beenzwakte en onvruchtbaarheid. De reden is duidelijk. Ze stamden immers vrijwel alle af van één ouderpaar dat in 1958 vanuit het Goois natuurreserveaat naar diergaarde Blijdorp was gebracht.

Kort haar is een andere erfelijke afwijking.

SELECTIE

Bij het *selecteren* van de landgeiten is het van belang te weten welk dier men wil fokken. De eerder geformuleerde fokdoelen zullen bij de echte fokkers de leidraad vormen.

In dat geval worden ouderdieren gebruikt, waarin de kenmerken van de oorspronkelijke landgeiten erfelijk zuiver zijn vastgelegd.

Gehoornheid, langharigheid en de kleuren vererven recessief. Zijn ze aanwezig dan is het dier fokzuiver, wat die eigenschappen betreft.

Andere eigenschappen als bouw en kopvorm lijken door de generaties heen langs een glijdende schaal te vererven, zodat aangenomen mag worden dat dieren die deze kenmerken optimaal vertonen ook in dit opzicht fokzuiver zijn.

Door alle minder typische dieren uit te sluiten, gaat het ras meer en meer aan de fokdoelen beantwoorden.

Eigenaren van landgeiten/bokken die niet rastypisch zijn, krijgen het advies er niet mee te fokken.

Dieren met de onder het kopje 'erfelijke aandoeningen' genoemde afwijkingen mogen, hoe rastypisch ze op andere punten ook zijn, niet voor de fok worden gebruikt.

Om een goede bokkensselectie mogelijk te maken en inteelt te vermijden, worden van ieder vaderdier zoveel mogelijk bokjes naar de keuring gebracht, zodat bij verdere selectie de beste dieren, van ieder vaderdier minsten één, als dekbok kunnen worden gebruikt.

FOKCENTRA

Er zijn in Nederland een aantal door de 'Stichting Zeldzame Huisdierrassen' erkende fokcentra voor de landgeiten. Momenteel is er in Fryslân geen fokcentrum voor de Landgeit.

FOKKERIJORGANISATIE

In 1982 werd de '*Landelijke Fokkersclub Nederlandse Landgeit*' (LFNL) opgericht.

Het is een club van enthousiaste fokkers/gebruikers van Nederlandse landgeiten.

Zowel particulieren als een aantal instanties (waaronder Staatsbosbeheer en kinderboerderijen), zijn bij deze organisatie aangesloten.

Op 1-1-2004 staan 1230 geiten en 188 bokken in het Stamboek ingeschreven. Op de website van de LFNL wordt in dat jaar vastgesteld dat de omvang van de populatie 2134 is, waarvan 1818 vrouwelijke en 316 mannelijke dieren.

Bij de landelijke fokkersclub zijn provinciale clubs aangesloten, waaronder een actieve afdeling in Fryslân.

Het hoofddoel van de *Friese fokkersclub* is het bijelkaar brengen van de fokkers, het bijhouden van een stamboek, het organiseren van keuringen en het uitgeven van een clubblad.

Verdere activiteiten van de Friese club zijn het promoten van de landgeit met behulp van een stand tijdens landbouwdagen en fairs.

Het dagelijks bestuur en de leden ondernemen met de fokkersclub uit Noord-Holland geregeld stallentochten.

De club wordt bestuurd door vrijwilligers.

STAMBOEK EN KEURINGEN

In het landelijk Stamboek staan alle goedgekeurde (dus rastypische) dieren geregistreerd. Een foktechnische commissie en het Stamboek geven, om inteelt te voorkomen, adviezen over de kruisingen die zijn toegestaan. Ieder jaar worden er in het gehele land keuringen van de landgeiten georganiseerd. De dieren worden gekeurd op de raskenmerken en vooral de diversiteit. Dieren die niet aan de raskenmerken voldoen, worden niet in het Stamboek opgenomen.

Geiten waarvan een of meer ouderdieren niet bekend zijn, kunnen worden opgenomen in het *registerboek*. Op den duur kunnen ze, na gekeurd te zijn, dan toch in het Stamboek worden opgenomen.

De jaarlijkse keuring in Fryslân vindt plaats op het terrein van het themapark 'De Spitkeet' te Harkema.

De keuring in Harkema in 2003

Zo'n keuring heeft heel wat voeten in de aarde. De geitenhouders moeten hun dieren door een dierenarts tegen Q-koorts laten enten, wat kosten met zich meebrengt. Ook moeten de deelnemers in het bezit zijn van een geldig vervoersdocument van A naar B en vice versa en een eigen gezondheidsverklaring.

In 2006 waren maar liefst 210 geiten op de keuring in Harkema.

De meerjarige dieren krijgen een beoordeling tussen minimaal 70 punten. Hebben ze minder punten dan worden ze afgekeurd. Ze kunnen maximaal 100 punten behalen. Die uitersten worden overigens niet vaak gehaald.

De keurmeesters leggen hun oordeel vast op een formulier.

VOEDING EN VERZORGING

De geit is een browser. Dat wil zeggen dat het dier in tegenstelling tot een schaap en rund (die meer grazers zijn) boven grasland voorkeur heeft voor struikgewas, bomen en bast. Het zijn herkauwers. Ze zijn in staat cellulose (planten bestaan voor het grootste deel daaruit) door middel van micro-organismen in de voormagen af te breken. Hiertoe moet het voer goed gemengd worden met speeksel, vandaar het herkauwen. De pensflora vormt een belangrijke eiwitbron. Die flora kan beter niet bloot staan aan plotselinge voedselveranderingen.

Geiten hebben een voorkeur voor lang gras en eten liefst alleen de toppen eruit. De dieren eten wat ze smakelijk vinden aan onkruid, gras en takken.

Voedernormen die bij de geit komen vrijwel geheel overeen met die voor koeien. Een geit zal echter van een gemengd rantsoen eerst het lekkere eruit eten, een koe verorbert alles in één keer.

Ruwvoer voor de geit kan bestaan uit:

- Gras. Geiten moeten geregeld verweid worden;
- Hooi van voldoende bemeste weilanden. Het z.g. natuurhooi bevat te weinig eiwitten;
- Kuilgras van goede kwaliteit;
- Mais, aangevuld mei eiwitrijke brok;
- Gedroogde brandnetels, favoriet;
- Snoeihout en riet, een lekkernij voor geiten;
- Krachtvoer voor de geit is rundvee A brok, geitenbrok en hertenbrok. Het voordeel van het bijvoeren met krachtvoer is dat de mineralen- en sporenelementen voorziening gegarandeerd is. Geiten zijn sobere dieren, maar dat betekent niet dat ze aan weinig voer genoeg hebben.

Basisprincipes

1. Zorg de gehele dag voor voldoende ruwvoer van goede kwaliteit;
2. Zie erop toe dat het gehele jaar door een goede mineralen- en sporenvoorziening gegarandeerd is;
3. Geiten die drachtig zijn of met lammeren lopen hebben meer krachtvoer nodig dan gaste dieren;
4. Dieren in de groei hebben een hogere eiwitbehoefte;
5. Zorg voor voldoende eetplaatsen voor afzonderlijke geiten; 6. Voorkom abrupte voerovergangen.

Voeding van lammeren

Goede biestvoorziening is van levensbelang voor het lam.

Biest is de eerste melk van de geit na de geboorte van de lammeren. Het bevat afweerstoffen waar het jonge dier niet zonder kan.

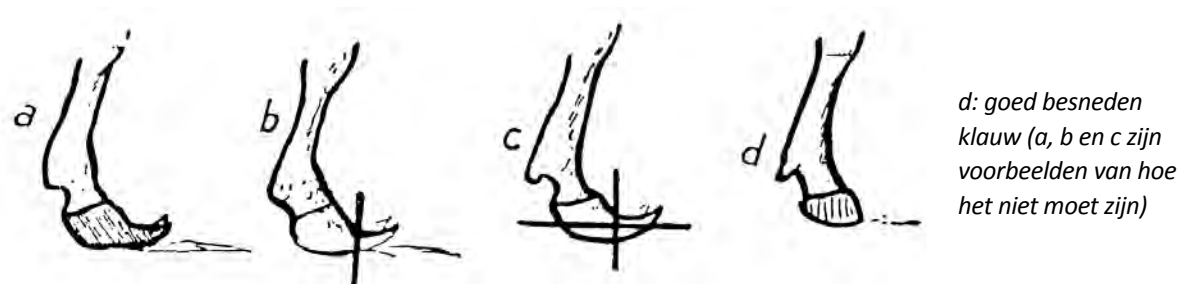
Geitenbiest kan ingevroren worden voor momenten waarop noodzakelijke biest, bijvoorbeeld door het overlijden van een moederdier, niet beschikbaar is.

Lammeren die bij de geit lopen moeten actief zijn en voldoende drinken. Ze drinken minimaal zes weken melk. Al vanaf veertien dagen moet ze goed ruwvoer en eventueel krachtvoer (kalverkorrels) worden aangeboden. Hierdoor kunnen de voormagen zich ontwikkelen.

Algemeen voedingsadvies: laat geiten weiden in het grasland en voer geitenbrok of rundveebrok-A bij. In de winter kan men het beste voeren met een goed kwaliteit hooi+geiten/rundveeA-brok en/of grasbrok. Altijd voor voldoende fris water zorgen.

Verzorging

Geiten hebben veel verzorging nodig. Er is een Oud-Hollands spreekwoord dat zegt: "Als je je hele leven wilt werken en sjouwen, moet je gaan trouwen en geiten houden". En de Friezen zeggen: "Wa't geiten hâldt leart flokken" (Wie geiten houdtt leert vloeken).

Een belangrijk onderdeel in dit verband is de *hoefverzorging*. De hoorn groei van het dier is ingesteld op de rotsachtige bodem waarop de geit oorspronkelijk leefde. Geitenhoeven moeten daarom geregeld bekapt worden, het is aan te raden dit om de acht weken te doen.

Na het kappen moet de hoornwand (vergelijkbaar met de menselijke nagel) weer mooi aansluiten op de zool.

Geiten stellen weinig eisen aan hun huisvesting. De landgeit heeft vanwege de dichte beharing voldoende aan een afdakje om te schuilen tegen regen, hagel en sneeuw. Bij harde wind moet het beest op een dik strobed in de luwte kunnen liggen.

Als de weersomstandigheden slecht zijn, is het verstandig de geit te laten lammeren onder afdak of binnen.

Het is erg belangrijk de weide te voorzien van een afdoende afrastering (stroomdraad met schapengaas). Zonder schrikdraad kan het houden van geiten een schrik zijn voor eigenaar en burens!

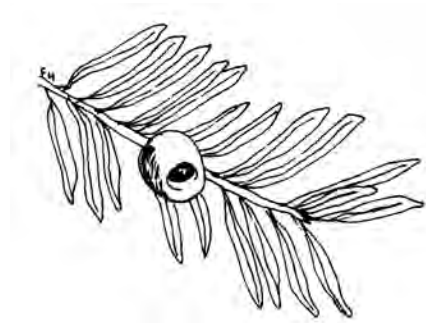
ZIEKTEN

Geiten zijn bij plotselinge veranderingen (van kudde, andere rangorde in de kudde, transport, teveel veranderen van voerpatroon, hoge infectiedruk) gevoelig voor stress. De algehele weerstand gaat daardoor omlaag, ze krijgen diarree of vermageren.

Landgeiten die ook buiten gehouden worden kennen andere ziekten dan geiten die altijd binnen zijn.

Ziekten kunnen worden veroorzaakt door:

- uitwendige parasieten: onder meer myasis door vliegen, teken, luizen, schurftmijten;
- inwendige parasieten: diarree bij lammeren, rondwormen, lintwormen, leverbot. Bij twijfel is een simpel mestonderzoek genoeg om de diagnose te stellen;
- overige maagdarminfecties: chronische darmontsteking;
- geit gewrichts- en hersenontsteking;
- lymfeklierontsteking;
- zere bekjes;
- listeriosis (leidend tot ontsteking van de hersenen);
- scrapie (komt vooral bij schapen en een enkele keer bij geiten voor);
- vergiftiging (afhankelijk van de opgenomen hoeveelheid herstelt de geit binnen 4 dagen meestal vanzelf. Het eten van rododendron of taxusachtige struiken kan dodelijk zijn.

Een tak van de venijnboom

De venijnboom is berucht onder de coniferen. De boom is zomer en winter naalddragend. Eten van de takken veroorzaakt ademhalings- en hartstilstand.

Bij geiten die op kleine weiltes worden gehouden bestaat er een grote kans op *wormen* (lintwormen/rondwormen). De eigenaar moet dan geregeld ontwormen. Preventief gebeurt dit twee à drie keer per jaar. Men geeft de geit een ontwormingsmiddel dat bij de veearts of de dierenwinkel te verkrijgen is. Geiten die lijden onder wormen herkent men aan verminderde levendigheid en diarree. *Diarree* kan ook als oorzaak hebben dat de geit, omdat deze overal aan knabbelt, iets binnenkrijgt dat niet geheel gezond is.

STREEKPRODUCT

Melk- en kaasproductie heeft bij de landgeiten geen commerciële betekenis. Het vlees van jonge bokjes wordt door sommigen lekker gevonden. Melkgeitenhouder Harm van der Veen in Makkum, ambachtelijk slager Jan Walburg in Tsjom, Joris Viëtor in Peins en restauranthoudster Esther Gerlsma in Arum brengen het op de markt als streekproduct.

STAND VAN ZAKEN

Bij de fokkersgroep afd. Fryslân staan 1850 geiten en 1900 bokken ingeschreven. Het aantal fokkers is 56.

TOEKOMST

De landgeit is uit een kritieke situatie opgeklommen naar de status van een stabiel ras. Met behulp van het Stamboek is het mogelijk gebleken om de inteelttoename binnen aanvaardbare

normen te houden. Ondanks de smalle genetische basis en de niet onaanzienlijke invloed van rasloze exemplaren, bestaat de populatie vandaag de dag uit geharde, sobere en goed gevormde rastypische exemplaren. Om ook in de toekomst de inteeltcoëfficiënt op het huidige peil te houden, zal een nog grotere mobiliteit van de mannelijke dieren nodig zijn. Daardoor moet een zo groot mogelijk aantal bokken worden ingezet.

Door gericht fokken is het met de landgeiten samenhangend genenmateriaal van de ondergang gered. Daarnaast heeft het ras een cultuur-historische, een recreatieve en mogelijk ook een economische betekenis.

Het 'Centrum voor Genetische Bronnen Nederland' meldde in 2016 dat er in Nederland 1480 vrouwelijke fokdieren waren. De risicostatus wordt als bedreigd, de trend over de laatste vijftien jaar als stabiel beoordeeld.

GERAADPLEEGDE BRONNEN (Deel 2)

Allershof, E. (1881). *Landbouwhuishoudkundige beschrijving der Kantons Bergum en Beetsterzwaag in de provincie Friesland*. Haarlem.

Bekedam, M. en C.H. Herweijer. (1978). *Schapenteelt en schapenziekten*. Zutphen.

Bieleman, J. (2008). *Boeren in Nederland: geschiedenis van de landbouw. 1500-200*. Amsterdam.

Blessumer-groepsfokkerij. *Blessumer groepsfokkerij*. Blessum.

Boeles, P.C.J.A. (1925). *Friesland tot de elfde eeuw*. 's Gravenhage.

Boinck, G. e.a. *Jubileumboek Landelijke Fokkersclub Nederlandse landgeit 1982-2007*. Marum.

Bouma, G.J.A. e.a.. *Het Friese paard*. Drachten. Derde druk.

Clason, A.T. (1980). *Zeldzame Huisdierrassen*. Zutphen.

Corbee, H. en W. Dooper. Fokkerij Friese hondenrassen. OER, tiende jaargang, nr. 5

De koe van de arbeider heet geit. *Noord-Hollands Dagblad*, 18-7-98.

Dooper, W. (1997) De Fryske hûnen. Meppel.

Dooper, W. (2004) De Stabij: Bijke in alle opzichten. Sneek

Dooper, W. (2005) De wetterhoun: een eigenzinnig fenomeen. Sneek

Douma, A.K.W. *Het Friese paard in kort bestek*. Drachten.

Dijkstra, E. *Het Friese paard: raskenmerken en gebruik*. Doetinchem.

Fokkinga, A. *Een land vol vee*. Doetinchem, pp. 47-71.

Hellema, D. (1978). *Kroniek van een Friese boer*. Franeker.

Hazebroek, E. (1991). *Terugfokken en selecteren* - Landelijke Fokkersclub Nederlandse Landgeit. Verder werd informatie ontleend aan de website www.landgeit.nl

Heuvel van den, P. *Het Friese paard: adel, kracht, gratie*. Hoogland.

Hesterman, J. Een kostbaar, levend kunstwerk in de stal. *Levende Have*, februari 2011.

Hoogeveen, F. (1947). *Us Fryske Hinnen*. Fryske Akademy Ljouwert.

Jansen, J. (1985). *It Fryske melkskiep*. Fryske Akademy - Ljouwert.

Jong de S. *Het ABC voor de geitenhouder*. Groene reeks.

Klaveren van G. (1985). *De Friese Stabij en Wetterhûn*. Zutphen.

Mandigers, P.J.J. *Populatiegenetica en de rashondenfokkerij*. Verkrijgbaar bij het secretariaat van de NVSW.

Naaktgeboren, C. *Geiten en dwerggeiten als gezelschapsdier*. Nieuwe Schans, 1995.

Oosterhaven, B., eindred. (1992). *Us Fryske Hinnen*. Fryske Akademy Ljouwert. Zonder tekeningen en foto's in Nederlandse vertaling ook verkrijgbaar bij het verenigingsecretariaat.

Post, E. Inteelt bedreigt Fries paardenras. *Leeuwarder Courant*, 22-9-2004.

Roosendaal, M. Outcrossproject. Oer, 10e jaargang nr. 5.

Spyksma, J. Friese Dierenrassen. Aflevering 1: *Het Friese Paard*. Sumar.

Spyksma, J. Friese dierrassen. Aflevering 2: *Friese koeien*. Sumar.

Spyksma, J. Friese dierrassen. Aflevering 3: *Friese schapen*. Sumar.

Spyksma, J. Friese dierrassen. Aflevering 4: *De Landgeit*. Sumar.

Spyksma, J. Friese dierrassen. Aflevering 5: *Friese kippen*. Sumar.

Spyksma, J. Friese dierrenrassen. Aflevering 6: *Friese honden*. Sumar.

Spyksma, J. *Het fokken van de Friese of met Fryslân verwante dierenrassen*. Sumar.

Stegenga, W. (2008). *De Friese koe*. Leeuwarden-Utrecht.

Stichting Zeldzame Huisdierrassen. *Het behoud van de zeldzame Mederlandse veerassen*.

Stichting Zeldzame Huisdierrassen - *Zeldzame schapen- en geitenrassen*.

Strikwerda, R. (1979). *Een eeuw Fries stamboekvee*.

Strikwerda, R. *Melkweg 2000*. CR Delta.

Strikwerda, R. Vader Vondeling en zijn zonen. In: *Veeteelt*, september 2000.

Terpstra, P. *Honderd jaar Friese landbouw*. Leeuwarden.

Theunissen, B. (20110). *De koe*. Bert Bakker.

Wageningen UR. *Het paard in Nederland*. Wageningen.

Vellema, en L.J. de Lange. (1994). *Handboek schapeziekten*. Zutphen

Vendrig, A. *Geiten gezond*. Phonendus.

Walraven, I. en B. Edel *Geitenhouden als liefhebberij*. Tirion. Baarn 1998.

Visscher, A.H. en W. van Helden. Het zwartblesschaap. In '*Het schaap*' januari 1980

M.H. Het extensief houden van schapen is onze toekomst. *Fries Landbouwblad*, 23-12-1989

Stichting Zeldzame Huisdierrassen, z.j. *Zeldzame schapen- en geitenrassen*. Dronten.

NVSW (1998) De Fryske hounen - Informatieboekje

Zanderink, R. De verdwijning van de Friese windhond. *Zeldzaam Huisdier*, februari 2009.

DEEL III FRUITRASSEN

INLEIDING BIJ DE FRUITRASSEN (deel III)

Toen in maart 2005 bij 'It Griene Nêst' te Sumar het 'Kenniscentrum Friese Rassen' werd opgericht, werd voor de boerderij een boomgaard met Friese en met Fryslân verwante fruitrassen ingericht. Onder leiding van GGZ-begeleider Bouwe van der Meulen werden de bomen verzorgd door cliënten van die instelling. De bomen werden door 'Stichting Fruit yn Fryslân' gebruikt om er entcursussen te kunnen houden.

Op open dagen bij 'It Griene Nêst' werden de fruitrassen, tijdens excursies en bijeenkomsten met de nodige uitleg getoond. De fruitbomen werden ook betrokken bij bezoeken van schoolkinderen.

Indeling:

De in Fryslân ontstane fruitrassen worden in vijf groepen ingedeeld:

- 0 appels
- 0 peren
- 0 pruimen
- 0 bessen
- 0 overig fruit

FRUIT/FRUIT

De plantenfamilie van de *Rosácea* omvat niet alleen rozen, ook de meeste inheemse vruchten. Kweeper, gewone peer, appelbes, appel, lijsterbes, mispel, meidoorn, pruim, vogelkers, abrikoos, perzik, sleedoorn, horen bij de roosachtigen.

Het heeft honderdduizend jaren geduurd, voordat uit roosachtigen kleine appeltjes of peren ontstonden. Dat ze tot één familie behoren, blijkt uit het feit dat je een peer bijvoorbeeld ook op een kweeper of op een meidoorn kunt enten.

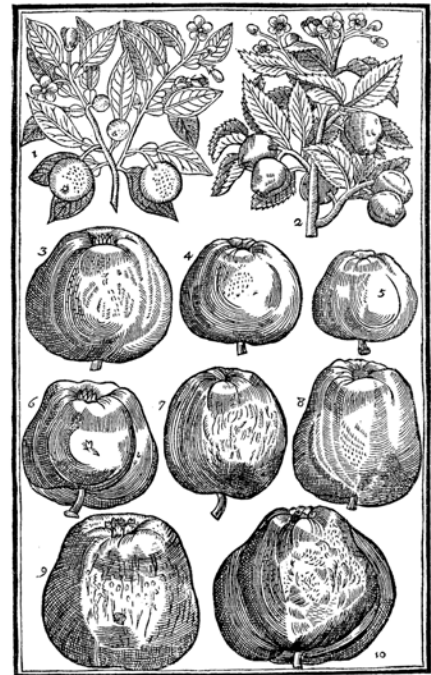
8000 jaar voor Christus was er al sprake van geteelde en geselecteerde rassen. Uit de tijd van Alexander de Grote is bekend dat er in Midden Azië, met name in Kazakstan, grote wouden van duizenden vierkante kilometers waren die vrijwel uitsluitend bestonden uit vruchtbomen. Men neemt algemeen aan dat daar de bakermat van onze peren, appels etcetera ligt.

Afbeelding van appels uit 1629

Zien we de vaak onaanzienlijke vruchten van deze oerrassen, dan kunnen we ons afvragen wat dat te maken heeft met de glanzende, grote, groene en rode, zoete, sappige en zure vruchten die wij kennen van de huidige fruitbomen.

Voor de verklaring moeten we naar de pit. Door bestuiving van de bloem (vrouwelijk element) met vreemd stuifmeel (mannelijke bijdrage) ontstaat de vrucht. De vrucht is steeds hetzelfde, maar de pitten bevatten een nieuwe unieke menging van genen, met als resultaat een nieuwe variëteit. De Kazakstaanse wouden moeten dus een onvoorstelbaar grote variatie aan verschillende fruitsoorten hebben geherbergd en steeds komen er nog nieuwe bij. Goede en slechte, want daar werd en wordt niet door de mens geselecteerd.

Er ontstaan nog steeds fruitrassen uit pitten. Hierbij wordt gezorgd dat de ouders wel bekend zijn en worden van te voren mogelijke kruisingen bedacht. Zo zijn er in Fryslân ook fruitrassen ontstaan.

Het ontstaan van fruitrassen

Van nature staat aan het begin van ieder wereldberoemd of minder bekend appelras één enkele pit. In Wageningen weten ze daar meer van. Daar werden per jaar wel zo'n 50.000 pitten gezaaid. Die pitten kwamen uit appels die niet door bijen waren bestoven maar door mensenhand. Uitgangspunt was dan het idee dat bij bijvoorbeeld een kruising tussen een Cox en een Jonathan best een prachtig resultaat zou kunnen opleveren. Na jaren van selectie bleven er dan een stuk of drie tot vier bomen over. De appels daarvan hadden een kans, vonden de experts, om het in de winkels en supermarkten te gaan maken. Dat bleek meer dan waar voor de Elstar. Dat appelras vind je tegenwoordig over de hele wereld, miljoenen boompjes in boomgaarden van vele hectares. En dat alles uit een minuscuul pitje!

HET FRIESE FRUIT/IT FRYSKJE FRUIT

Vruchten, zoals appels, peren en pruimen hebben ook in ons land een lange geschiedenis.

De Romeinen vonden in de Germaanse landen al appels. Die waren lang zo goed niet als hun eigen vruchten, omdat er in de lage landen bij de zee nog niet geënt werd.

Karel de Grote en andere heersers gaven vervolgens aan, dat er in zijn Koninklijke Domeinen appelbomen geplant moesten worden.

In de vroege Middeleeuwen hadden alle landgoederen en kloosters een eigen boomgaard.

Zo ook in Fryslân. De tuin bij het 'Oude Klooster' te Hartwerd bedroeg dertig pondemaat, dat zijn 10 hectares.

Bij de adellijke landhuizen (de states) in de provincie kwamen ook boomgaarden voor. Bijvoorbeeld bij het Poptaslot, waar nu nog steeds een uitgebreide fruitboomgaard is. Voor het onderhoud van zulke gaarden was een tuinbaas aangesteld, die er ook bij woonde. De adel beschouwde het vaak als een statussymbool om bijzondere fruitrassen in de boomgaard aangeplant te hebben.

Maria Louise van Hessen-Kassel, beter bekend als Marijke Meu, stelde met het oog op de fruitteelt iemand aan die er veel verstand van had. Dat was Johann Hermann Knoop (1700-1768), haar hovenier in de Prinsentuin en op de buitenplaats Mariënburg in het latere Huizum. In 1758 verscheen de door hem samengestelde boek 'Pomologia'.

Afbeeldingen uit de Pomologia. Midden onder Doeke Martens

Hij gaf daarin een overzicht van maar liefst 125 appelrassen en 92 perenrassen en maakte er fraaie illustraties bij.

In 'Mariënburg' werden onder leiding van Knoop vruchten verbouwd en gewassen gekweekt.

Dat er in de negentiende eeuw in Fryslân al wichters voorkwamen, bewijst een bericht uit de Leeuwarder Courant

waarin wordt gewaarschuwd voor het overmatig gebruik van deze vruchten.

In de geschriften over de tuinbouwtelling in 1904 worden, behalve Leeuwarden en Huizum, het Bildt en Berlikum, ook Opsterland en Schoterland als gebieden genoemd waar fruitteelt voorkwam.

Daarbij wordt ook vermeld, dat bij de meeste boerderijen, zowel op de zand- als veengrond, z.g. hoven werden aangetroffen. De beplanting bestond voornamelijk uit appels en peren. Aan het onderhoud werd, volgens P. Smeding in 'De Fryske Tûnbou', erg weinig zorg besteed, zelfs bleef de bemesting vaak achterwege. Een deel van het fruit werd voor eigen gebruik gehouden, de rest aan opkopers verkocht. Die zorgden zelf voor de oogst, waarbij ze soms ruw te werk gingen.

Tussen de fruitbomen groeide gras, die als weide voor het (klein)vee diende.

Onderhoud, vervoer en oogst van het fruit werd soms bij wijze van winterwerk aan personeel van kwekerijen uitbesteed.

Achtkarspelen, 23 Sept. Er kan in den tegenwoordigen tijd niet genoeg gewaarschuwd worden tegen 't gebruik van Ooft, in 't bijzonder van verschillende soorten van pruimen, die dit jaar overvloedig voorhanden zijn. De zoogenaamde „wichters”, eene soort kleine pruimen, worden dagelijks bij kruiwagens vol vervoerd en te koop aangeboden, ofschoon ze in veel gevallen onverkooptbaar zijn wegens den grooten overvloed. Een paar gevallen van ernstige ongesteldheid, die volgens verklaring van den arts louter op rekening van 't onmatig gebruik van genoemde boomvrucht moeten worden gesteld, deden zich reeds in onze gemeente voor. Dat men toch voorzichtigheid leere.

FRIESE FRUITNAMEN EN BEROEMDE FRIEZEN

De naam van de door Knoop vermelde appel 'Doeke Martens' houdt waarschijnlijk verband met de Friese hoofdeling *Doeke van Martena* (1530-1605), die in Leeuwarden een groot huis bezat.

Hij was de zoon van Tsjebbe Martena, bezitter van 'Martena State' te Cornjum.

Eén van de oudste nog bestaande appelras is 'Court-Pendu gris', die ook als 'Goslinga's Ringenet' door het leven gaat. Het ras werd genoemd naar de edelman *Sicco van Gosliga* die contacten met Lodewijk XIV onderhield en de appel vanuit Frankrijk naar Fryslân bracht.

Harm Harkes

Een belangrijke perensoort draagt de naam *Harm Harkes*. Deze werd, afgaande op een artikel in de Leeuwarder Courant van 30 januari 1965, door historicus en folklorist N.J. Waringa in verband gebracht met de Leeuwarder architect en bouwmeester Harm Harkes, die - hoewel daar aldus Waringa geen bewijs voor is - deze peer mogelijk in één van zijn tuinen verbouwde.

Bij de 'Vrienden van het oude fruit' constateren ze na een uitgebreid onderzoek dat de oorsprong in de provincie Groningen gezocht moet worden.

DE OUDE RASSEN

In het begin van de twintigste eeuw trof je op kwekerijen bij Huizum en Leeuwarden tientallen, ook al door Knoop in zijn 'Pomologia' genoemde, peren- en appelrassen aan.

Smeding, die er in die tijd als jonge knecht werkte, noemt als voorbeeld de Zomer- en Winterbargemot, de Foppepeer en de Kleipeer (in het Fries 'stienpar').

Nieuwere niet door Knoop vermelde rassen kwamen er ook voor. Smeding noemt onder meer de Dirkjepeer, de Noord-Hollandsche Suikerpeer en de Goudballen.

Er stonden ook appelrassen die Knoop wel genoemd had: Bellefleuren, Franse Kroon en Codlin Keswick. De Doeke Martens was er ook.

De (voornamelijk rode) bessestruiken die er voorkwamen, dienden als onderbeplanting bij de fruitbomen. Ze hadden volgens Smeding enige overeenkomst met St. Anna 's Korfke, dat uit het Bildt stamde.

Zwarte bessen, kruisbessen en frambozen werden er ook verbouwd.

Er stonden, aldus Smeding, bomen die toen al meer dan honderd jaar oud waren.

In het Bildt kwamen bij de adellijke huizen van oudsher ook boomgaarden voor. Sommige ervan werden op enigerlei moment overgenomen door gardeniers die er een bestaan in vonden. De perebomen (o.m. Bargemotten en Dirkjepeer) stonden vrij dicht bij elkaar, tussen de appelbomen (Bellefleuren, Doeke Martens, Zoete Campagner) werd meer ruimte gelaten.

Appelbomen met onderbeplanting van rode bessen

Onder de hoogstambomen stonden ook hier bessestruiken, zoals St. Anna 's Korfke, die in St. Annaparochie gekweekt werd. Later gevolgd door de Stanza.

Pruimen deden het op het Bildt ook erg goed. De Reine Victoria werd veel gekweekt, het was zoals veel pruimen een zelfbestuiver.

Rondom Berlikum kwamen lange tijd eveneens veel fruitbomen voor. Na enige tientallen jaren van bloei, kwam er echter de klad in. De hoogstambomen brachten te weinig op, ze werden niet goed onderhouden en niet vervangen. De bessenteelt viel ook tegen, als je er een bestaan in wilde vinden. Men dacht de vrijkomende grond daar in Berlikum beter voor de teelt van andere gewassen te kunnen gebruiken. Het dorp werd een centrum voor groente- en akkerbouwgewassen. Bovendien werd de ring van fruitboomgaarden rond het dorp door dorpsuitbreidingen doorbroken.

Zo nu en dan werden er bij het dorp nog nieuwe fruitbomen geplant, maar de omvangrijke fruitteelt van voorgaande jaren was in de jaren zeventig van de vorige eeuw voorgoed voorbij.

De fruitbomen die in Berlikum overbleven, zijn te vinden in het Hemmemapark, een multifunctioneel gebied van ongeveer zes en halve hectare. De naam is afgeleid van het adellijk geslacht dat tot in de achttiende eeuw op die plek een state bewoonde.

Het opruimen van hoogstamfruitbomen gebeurde ook op andere plekken in de provincie. Met als gevolg: (1) Afname van biodiversiteit (genetische erosie); (2) Aantasting landschappelijke waarden; (3) Verdwijnen van een grote diversiteit van smaak, geur en kleur maar ook van resistentie tegen ziektes die van nut kan zijn bij het ontwikkelen van nieuwe rassen; (4) Verminderen habitat voor diverse soorten insecten, vogels en zoogdieren en (5) Verdwijnen kennis en gebruik van fruitgewassen.

NIEUWE IMPULSEN

Door de activiteiten van de rijkstuinbouwconsulent ir. C.M. van der Slikke, die in 1920 in Fryslân kwam werken, werd er op verschillende locaties in de provincie fruit aangeplant. Dat gebeurde ook bij particulieren.

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog ontstond ook het proefbedrijf voor de fruitkwekerij in St. Annaparochie.

In die tijd werd er ook naar gestreefd bij kleine boerenbedrijven, vooral op de zandgrond, fruitteelt als "een tweede tak" op gang te brengen. Hier en daar werden goede resultaten behaald. Over het algemeen kon echter niet worden voorkomen, dat de kleine boerenbedrijven in de schaalvergroting die zich bij de landbouw voltrok ten onder gingen. In de jaren zeventig van de vorige eeuw ondernam tuinbouwleraar Smeding diverse tochten, om te onderzoeken wat er van de aanplant van fruitbomen in de provincie restte. Hij moest constateren dat zeer veel verloren was gegaan.

HANDEL IN FRUITBOMEN

Voorzover ze niet van buiten de provincie werden aangevoerd, werden de fruitbomen met andere boomgewassen aangemaakt op boomkwekerijen.

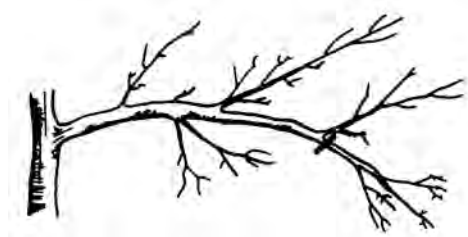
Zo valt uit een oude prijslijst anno 1820 op te maken, dat Tiete Bosgra Oz. te Burgum een groot aantal appel-, peren-, kersen-, pruimen-, perzik- en bessenvruchten verhandelde.

CATALOGUS VAN VERLE SOORTEN
VAN
VRUCHTBOOMEN,
WELKE TE BEKOMEN ZIJN
BIJ
TIETE BOSGRA Oz.
BOOMKWEKER TE BURGUM IN FRIESLAND.

APPELBOOMEN.	ZURE APPEL.	TAFELPEREN.	PRUIMBOOMEN.
Hoogstamde. Halftamde. Lieders. Krombomen. Pyramiden.	Vreente. Vrouwjes Appel. Witte. Wijn Appel witte. Zuikerappel nie blig Belletje. Zwartgat.	Jutte peer. Kalkas Peer. Kouerinn Peer. Lukker Louwje. Maagde Peer. Morat Bonnet. Mouille Bonche. Moer Nouten. Oropje Peer. Pipken Peer. Perik Peer. Pere de Vige. Roodwaantje. Riet Peer. Sint Sormatin. Wijn Peer. Zuiker vrage. — grauwe.	Mirabelle dubbelde. Ronne Cande. Ronne Prum. Wijn Prum rode. — blauwe. Wongster groene.
ZURE APPEL.	ZORTE APPEL.	STOFFPEREN.	PERIKBOOMEN.
Aagt Zomer. — blanke. — rode. Belletje Inlandsche. — bijlandsche. — biger. Boord Gulling. Bonte van der Mei. Banket Appel. Bastarde Kroon. Bramboos Appels. Bromkour. Cijtron Appel. Duke Marien. Engels Karolyn. Engels Pippling. Franse Kroon. Heer Appel. Jopen. Juffer Kruidling. Kalyen rode zomer. — winter. — witte zomer. — winter.	Aagje. Blon zoete zomer. — winter. Belletje. Ebben zoet. Erlingen. Grauwe zoete. Gryns Joop. Gulling. Hollandsche zoete. — Joop. Hollas zoete. Joop rode. Kantje. Kandy zoete. Kroon zoete. Lange zoete. Leyenburger. Paterzoeter. Pardys. Pijpon. Rabouwen. Riding geile. — groene. Rude zoete. Silvoning. Vreente. Witte. Zon Appel.	Bargmot winter. Pippen Peer. Harmon Harken. Knol Peer. Kouper Venus. Nieuw Peer. Speigel Peer. Guston Peer.	Onlatie ditte. Een Jagg gelede ditte. 3 jagg ditte ditte. Mirabelle dubbelde. Cal. rode. — witte. — zwarte. Orange Prusik. Mikalous ditte.
APPELBOOMEN.	PERBOOMEN.	PRUIMBOOMEN.	PERIKBOOMEN.
Kruusotje vroege. Kantje. Kruiding. Kroon zomer. — lue. Koning Pippling. Platte witte. Pardys rode winter. — zomer. Pijpendor. Pijpessen. Pietereis Appel. Pijpon rode. — witte. Runk Appel. Ronguet dor.	Hoogstamde. Halftamde. Lieders. Krombomen. Mer Kers dubbelde. Merel zoete. — zure. Speelfche rode. — witte. — gele. — zwarte. — houte.	Hoogstamde. Halftamde. Lieders. Burgum Prum. Agat Prum. Boere witte dubbelde. — gelede. Domat Prum. Dunamer witte. Egje Prum witte. — rode. — blauwe. Kwets bla we. Kutrye Prum. Mikabelle rukele.	Kweeper en Appel. Zwa Mephe. Zure — Burgum Annule's. Halftamde — Roodpelt en Wajp Hazeblom. Tonne Kestanje. — wijne. — sloute. Werkman. Bramboos rode. Witte en Engelen. Maardbloeyers ditte. Aperje planten.

De door zijn naamgenoot Gerrit Bosgra in hetzelfde dorp bestuurde boomkwekerij 'Iephof' leverde lange tijd in Fryslân en daarbuiten eveneens een aanzienlijke hoeveelheid fruitbomen. In de jaren zeventig ging het bedrijf helemaal over op de teelt van laan- en sierbomen. De teelt van fruitbomen was niet meer lonend. Een andere reden was dat het naburig Waterleidingbedrijf zoveel vocht aan de grond onttrok, dat fruitbomen, die ondiep wortelen, er niet meer goed konden groeien. Het bedrijf werd verplaatst naar Buitenpost.

VERZORGING

Fruitbomen hebben veel baat bij een regelmatige verzorging. Met name snoei en bemesting zijn bepalend voor de algemene gezondheid van vruchtbomen. De snoei zorgt voor een ideale boomvorm en een juiste balans tussen groei en bloei. Daarnaast kunnen bij een open groeiwijze wind en zon hun werk doen.

Deze tak vraagt om vervangingssnoei

Het opheffen van tekorten aan mineralen en sporenelementen bevordert de ontwikkeling van fruitbomen.

ZIEKTEN EN PLAGEN

Naarmate fruitbomen het beter naar hun zin hebben, zijn betere resultaten te verwachten. Ze kunnen door veel ziekten en plagen worden bedreigd.

Voorbeelden van een goed leefmilieu zijn: goede afwatering van de grond, voldoende bemesting, juiste zuurgraad, voldoende ruimte en genoeg licht en zon. Als een of meer van deze factoren onvoldoende gewaarborgd zijn, kunnen problemen ontstaan. Voorkomen is beter dan verhelpen.

Het is van belang de natuurlijke vijanden van plaaginsecten, zoals lieveheersbeestjes en sluipwespen ruime kansen te geven.

Om de vruchtbomen tegen ziekten en aantasting door dieren te bestrijden, kunnen biologische en chemische middelen gebruikt worden, of een combinatie van beide.

Vanzelfsprekend is het nog beter om ziekten en plagen te voorkomen. Dat kan worden bereikt door een goed ecologisch evenwicht, de aanwezigheid van nuttige insecten en nuttige vogels wordt daarbij bevorderd. Met het oog op het voorkomen van ziekten en plagen is het eveneens van belang gecertificeerd plantmateriaal, een goede bodemstructuur, een goede ontwatering en een voldoende ruim plantverband toe te passen.

Kankerplek

Bij biologische bestrijding wordt gebruik gemaakt van de ecologische kringloop. Daarbij worden een gevarieerde onderbegroeiing, nuttige insecten, vogels en zoogdieren met elkaar in verband gebracht. Door een juiste toepassing van kruiden in de

onderbegroeiing worden nuttige insecten aangetrokken. Bepaalde planten, zoals boerenwormkruid, bieden een goede bescherming tegen bladluis. Een belangrijk element wat dit betreft zijn de nuttige insecten. Het aantrekken van insecten etende vogels is belangrijk voor het verdelgen van schadelijke insecten. Relatief gezien ruimen vogels meer schadelijke dan nuttige insecten op. Uilen, torenvalken en buizerds ruimen muizen en andere voor de bomen schadelijke dieren op. Het is dus van belang dat er voldoende broedgelegenheid in de boomgaard is.

Hoenders verslinden bloedluizen die aan de voet van de boom in spleten en wonden overleven.

In de winter kunnen zoogdieren als bijvoorbeeld hazen, konijnen en muizen aan de schors van de bomen vreten en knaagt de woelrat graag aan de wortels van de jonge bomen. Roofvogels kunnen ervoor zorgen dat ze niet tot een echte plaag worden.

Bij de biologische bestrijding kunnen een aantal natuurlijke spuitmiddelen gebruikt worden.

Zieke takken dienen weggesnoeid te worden.

Het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen komt eventueel in aanmerking bij jonge aanplant. De voorkeur gaat dan uit naar selectief werkende middelen met een korte werkingsduur. Middelen die voorzien zijn van een doodshoofd kunnen beter niet gebruikt worden.

Voor het gebruik van chemische middelen is een spuitlicentie vereist. Die kan worden verkregen bij een agrarische opleiding.

Banden met rupsenlijm (lijmbanden) en vangbanden die door insecten worden gezien als een soort imitatieschors doen ook goede dienst bij het bestrijden van schadelijke insecten.

In de door Landschapsbeheer samengestelde cursusmap wordt een uitgebreid overzicht gegeven van de ziekten en plagen die zich bij fruitbomen kunnen voordoen.

GEBRUIK VAN HET FRUIT

Appels, peren en een gedeelte van de bessen, werden op de veiling of op de markt verkocht. Sommige kwekers verhandelden het fruit zelf.

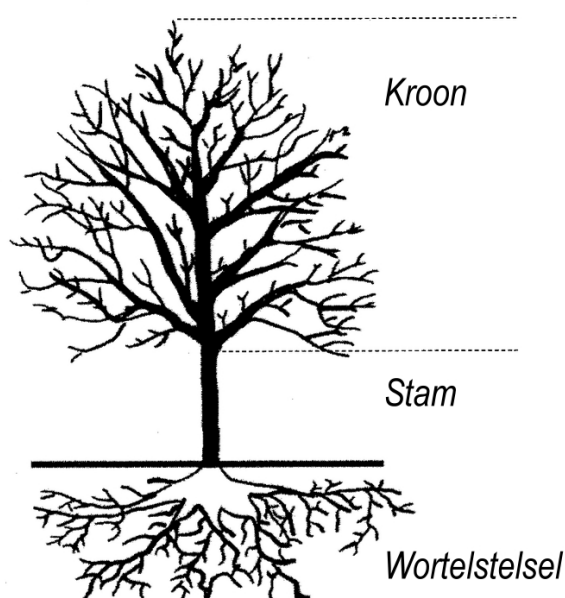
De frambozen gingen naar bakkers of naar destillateurs.

Stoofperen uit het Bildt zijn wel naar Amsterdam vervoerd.

Een gedeelte van het Bildtse fruit ging naar Terschelling. In Harlingen in een schip geladen, wisten ze er in Engeland ook wel raad mee.

Bessen van mindere kwaliteit werden in een fabriek verwerkt. Er stond er een in St. Annaparochie, die werd later naar Leeuwarden verplaatst.

HOOGSTAMFRUITBOMEN

Zoals de afbeelding aangeeft, bestaat een (fruit)boom uit drie onderdelen: het wortelstelsel, de stam en de kroon met takken en bladeren.

Het inwendige van een boom bestaat uit diverse weefsels.

Het *wortelstelsel* heeft als taak om water en voedingszouten op te nemen en die te verplaatsen naar de bovengrondse delen. Ze zorgen ook voor verankering in de grond.

De meeste in Fryslân gekweekte fruitbomen zijn ontstaan als zaailingen, dus uit pitten. Uit die zaailingen werden de beste exemplaren gezocht om er verder mee te kweken. Andere appelbomen zijn echter geënt. Zaailingen groeien wel goed, maar leveren minder goede

vruchten. Omdat de kwekers van fruitbomen beide willen, wordt een zaailing als onderstam gebruikt, zodat een mooie hoge *stam* wordt gevormd. Boven op die stam wordt het fruitras dat men wenst geënt.

Appel- en perebomen zijn van elkaar te onderscheiden door de eerder aangeduide kroonvorm en de knoppen. De knoppen van appelbomen zijn in de winter ronder dan de knoppen van perebomen. Van de appelbomen zijn ze behaard en van perebomen glimmend.

Pruimenbomen hebben meestal fijner hout dan appel- en perebomen. Het jonge hout is groen van kleur en de bladknoppen zijn spits.

STREEKPRODUCTEN

Van oudsher kennen we, naast het gebruik van verse consumptie, een groot aantal andere toepassingen van fruit. Bij appels kunnen we denken aan moes, gebak, gestoofde en gedroogde appeltjes, stampot met zoete appels, sap, wijn en cider. Voor peren kende men gedroogde perenpartjes en stoofperen.

Gedroogde appeltjes

Soms worden peren ook verwerkt tot moes, gebak, of sap, wijn en perencider (perry). Er is ook appel- en perenstroop. Vruchten werden vroeger veel ingemaakt in weckflessen. Het worden dan vruchten op sap of het wordt brandewijn. Een enkele keer werd de wijn verstoekt tot een sterker product: eau de vie of sterke drank. Bij pruimen binnen de collectie moet aan de wichter worden gedacht. Dit is een sterk bederfelijke fruitsoort. Bij grote oogst moet met spoed met de verwerking begonnen worden, of ze moeten worden ingevroren. Wichters kunnen tot jam worden bereid. Bij 'De Zandloper' in Eastermar maken ze wichterlikeur en wichterijs. Er is ook wichterwijn. Zet je ze op alcohol dan krijg je sterke drank.

'Fruit yn Fryslân' (FYF) heeft enkele jaren achtereen wichters verzameld voor een producent van streekproducten. De wichters werden gekocht van boom-eigenaars. Voor professionele verwerking (wijn, jam) wordt de voorkeur gegeven aan wichters die "tegen rijp aan" zitten, nog net aan de boom.

Met het decimeren van de traditionele boomgaarden en de opkomst van de fruithandel door grootwinkelbedrijven verdween het merendeel van de kennis omtrent de toepassing van fruit.

BEWAREN

Wordt fruit goed bewaard, dan vraagt dat een donkere, luchtige plek bij een temperatuur van ongeveer vijf tot acht graden Celsius. Het opgeslagen fruit moet elke week gecontroleerd worden. Aangetaste vruchten moeten zo gauw mogelijk worden verwijderd. Te vroeg geplukte vruchten zullen gemakkelijk rotten of verschrompelen.

VOORLICHTING EN EDUCATIE

Het is van groot belang, dat ten aanzien van de Friese en met Fryslân verwante fruitrassen voorlichtings- en educatieve activiteiten tot uitvoering komen.

Lesmateriaal voor het basisonderwijs over de Schoone van Iephof

Doelgroepen zijn: het brede publiek, hobbyisten, ondernemers, onderwijs, opleidingen, horeca, cultuurtoeristiek, natuurorganisaties, overheden en fondsen.

INTRODUCTIEBLAD FRIESE RASSEN EN GEWASSEN

HET FRIESE FRUIT

Bij de fruitrassen in Fryslân wordt een onderscheid gemaakt tussen rassen die er ontstaan zijn en de rassen die van buitenaf kwamen. Ze deden het hier goed, daarom werden de bomen aangeplant. In Fryslân zijn weinig fruitrassen die er hun oorsprong hebben. Van vijf appelrassen is dat zeker. Dan zijn er nog drie besrassen waarvan kan worden aangetoond dat ze in Fryslân ontstaan zijn.

Doeke Martens/Duke Mertens. De naam houdt verband met Doeke van Martena (1530-1605), een Friese edelman uit Cornjum.

De Schoone van Iephof. Ontstaan in Burgum.

Dokkumer Nije. Ontstaan in Dokkum.

Present van Friesland. Ontstaan in Hurdegaryp.

Ambro. Ontstaan uit stekjes van fruitbomen op Schiermonnikoog.

Silvergleter Zwarte. Deze zwarte bes is ontstaan op een proeftuin in Leeuwarden.

Stanza. Afkorting van Sint Anna's zaailing. Ontstaan in Sint Annaparochie.

Sint Anna's Korfke. Ook ontstaan in Sint Anna Parochie.

Van appels kan onder meer moes, compôte, sap, cider en stroop gemaakt worden. Bessen zijn onder meer geschikt voor het maken van jam, sap en wijn.

FRUITORGANISATIES

Er zijn in Fryslân enkele organisaties die zich richten op het behoud en/of ontwikkelen van de Friese of met Fryslân verwante fruitrassen.

Noordelijke Pomologische Vereniging (NPV)

In 1989 wordt de 'Noordelijke Pomologische Vereniging' opgericht met als doel de in Nederland voorkomende oude fruitrassen als cultureel erfgoed te bewaren. In de loop der jaren werden veel interessante appel-, peren- en pruimenrassen terug gevonden. Een belangrijk resultaat van deze inspanningen is de fruithof in Frederiksoord, waar inmiddels een collectie van 600 fruitbomen wordt aangetroffen. De NPV geeft aan particulieren en instanties voorlichting over de teelt van hoogstamvruchtbomen en het verwerken van vrijkomende producten.

www.npv-pomospot.nl

Stichting Fruit yn Fryslân

In 2004 werd 'Stichting Fruit yn Fryslân' (FYF) opgericht. De initiatiefnemers stelden zich ten doel de in Fryslân voorkomende fruitrassen die verloren dreigden te gaan met het oog op het handhaven van de soortendiversiteit en uit cultuurhistorisch oogpunt zoveel mogelijk te inventariseren en te behouden. Ze wilden weten welke hoogstamfruitbomen er nog in de provincie staan en wat hun conditie is. In tweede instantie wordt bekeken in hoeverre dat bestand afwijkt van wat er aan soorten en rassen

traditioneel in Fryslân thuishoort. Vervolgens wil de Stichting van bedreigde rassen nieuwe bomen maken en op een passende plaats aanplanten.

De organisatie plaatst bomen bij particulieren, maar ook bij bedrijven of in de openbare ruimte, states en buitenplaatsen. In St. Nicolaasga werd een hoogstamboomgaard aangelegd van tweehonderd origineel Nederlandse appelrassen. In de directe omgeving werd ook een verzameling van honderd en twintig pruimenrassen ingericht. De Stichting levert een actieve bijdrage aan het opsporen van zeldzame fruitrassen. Hierbij werd gebruik gemaakt van het 'global positioning system' (GPS). De bomen werden zo nauwkeurig op hun plek geïnventariseerd. FYF organiseert fruitshows en maakt zich ook verdienstelijk bij het opsporen van fruitrassen die in de provincie hun oorsprong hebben.

www.fruitynfryslan.nl

Vrienden van het oude fruit

De leden van 'Vrienden van het oude fruit' speuren eveneens naar oude hoogstamfruitbomen. Bestaande rassen worden in kaart gebracht. Men werkte mee aan de renovatie van de historische boomgaard achter het Lycklamahuis te Beetsterzwaag. De werkgroep organiseert enkele keren per jaar entdagen. De schooljeugd wordt er ook bij betrokken. Geregeld wordt een fruitshow georganiseerd met de mogelijkheid tot determineren.

www.vriendenvanhetoudefruit.nl

Fryske Frucht

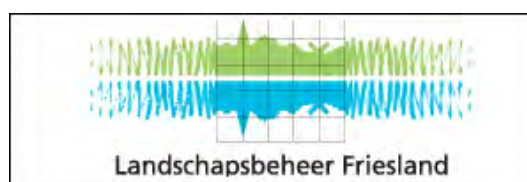
'Stichting Fryske Frucht' stelt zich ten doel in het gebied van de Friese Wouden 3000 traditionele hoogstamfruitbomen te plaatsen. Dit wordt gecombineerd met publieksactiviteiten, zoals appeltaartwedstrijden. Er wordt appelsap en op den duur ook cider en appelstroop aangemaakt. Er zullen op termijn peren- en pruimenbomen worden aangeplant.

www.fryskefrucht.frl

Landschapsbeheer Friesland

Door 'Landschapsbeheer Friesland' is de 'Hoogstambrigade' opgericht. Eigenaars van hoogstamvruchtbomen kunnen hierop een beroep doen voor het verzorgen van hun fruitbomen. Voor een kleine onkostenvergoeding worden de bomen gesnoeid en wordt achterstallig onderhoud weggewerkt. Landschapsbeheer verzorgt ook snoeicursussen.

www.landschapsbeheerfriesland.nl

IN FRYSLAN GEKWEKTE FRUITRASSEN

Een aantal in Fryslân ontwikkelde fruitsoorten behoren tot het Friese levend erfgoed.

De Friese appelrassen zijn waarschijnlijk voor het merendeel toevalsaaillingen. Dit wil zeggen dat ze als spontane aaillingen uit pitten zijn ontstaan. Meestal uit weggegooid klokhuizen. In dat geval zijn ze dus niet geënt.

A. APPELS/APELS

Doeke Martens/Dûke Mertens)

Het ras 'Doeke Martens' werd genoemd en afgebeeld door Johann Hermann Knoop in zijn in 1752 verschenen 'Pomologia'. Er wordt gesuggereerd dat de naam van het appelras verband houdt met Doeke van Martena, een lid van een hoofdelingengeslacht uit Cornjum (1530-1605). Hij leefde ook een periode in Leeuwarden.

In de jaren negentig is het ras herontdekt in een boomgaard te Goutum. Hier stonden twee bomen, een jonge en een oude. Ondanks de zeer hoge leeftijd is de oudste niet groot geworden; de groeikracht is slechts matig.

Deze appels rijpen tegen einde september en zijn aangenaam zachtzuur van smaak met een licht aroma. Ze zijn aanvankelijk behoorlijk sappig. Tijdens de bewaring verliezen ze echter vocht en kunnen ze droog worden. De vruchten zijn klein tot middelgroot en zeer regelmatig, platronnd van vorm. De kleur, lichtgeel, verandert tijdens het rijpen niet of nauwelijks.

Schoone van Iephof/Schoone fan Iephof

Dit ras is vermoedelijk begin twintigste eeuw ontstaan op de kwekerij Iephof van de familie Bosgra te Burgum. De eerste vermelding is te vinden in een catalogus van de firma uit de jaren twintig van de vorige eeuw. De appel is op diverse plaatsen in de provincie gevonden. Waar ze staan heeft Bosgra waarschijnlijk de bomen geleverd.

Het ras vormt een betrekkelijk steil opgaande, ietwat compacte boom. De appel heeft een neiging tot overproductie, waardoor takken als gevolg van het gewicht van de vruchten kunnen breken.

Door de juiste snoei- en vruchtverdunding kan dit euvel worden voorkomen.

De vruchten zijn wat onregelmatig van vorm; aan een boom vindt men soms langwerpige en ook meer ronde vruchtvormen. De vorm lijkt enigszins op die van de Notarisappel. Een belangrijk verschil is de oranjebruine tot steenrode bloos.

De vruchten zijn ongeveer eind september plukrijp. De bewaarbaarheid is in ieder geval tot begin december.

De appel is geschikt voor het maken van appelmoes en als handappel. Het aantal bomen van dit ras in Fryslân groeit gestaag.

Uit het oude archief van de kwekerij De Iephof, dat ruim 300 jaar omvat, is gebleken dat er ook een 'Iephof's Pippin' en een 'Iephof's Eersteling' hebben bestaan. Daar wordt nog ijverig naar gezocht.

Dokkumer Nije/Dokkummer Nije

De 'Dokkumer Nije' is uit een pitje ontwikkeld door Dijkstra te Dokkum.

Deze appel is een opvallende, grootvruchtige en mooi gekleurde verschijning.

De gekweekte variëteit moet ergens in de jaren twintig van de vorige eeuw zijn ontstaan.

De oorspronkelijke boom heeft nog vrij lang in Dokkum aan de Stationsweg gestaan. Ondanks de hoge leeftijd was die boom niet groot. Nadat er enthout uit werd gehaald, is hij verwijderd.

In eerste instantie werd de soort nog positief beschreven in een officiële rassenlijst. Bij latere

vermeldingen wordt ze in feite afgeschreven, als zijnde slechts een moesappel van weinig belang. De vrucht rijpt eind september en heeft enigszins toelopende, breed kegelvormige vruchten. De appel is niet egaal rond; in het oog springend is het vijfkantige uiterlijk. Over vrijwel de gehele vrucht vinden we rozerode tot bijna paarsachtige strepen en vlekken. De appels laten zich gedurende enkele maanden bewaren. Rond begin december moeten ze wel opgebruikt zijn. Het vruchtvlees is friszuur van smaak, vandaar dat deze appel ook in de keuken een aanwinst kan zijn. De 'Dokkumer Nije' groeit langzaam maar zeker in bekendheid en aanplant.

Present van Friesland

In een boomgaard in Hardegarijp werd door FYF enige jaren geleden de 'Present van Friesland' ontdekt. Het ras werd daar in het begin van de twintigste eeuw gekweekt door Hendrik Idzes Westra uit de pit van een zeer succesvolle appel, de Present van Engeland, waarbij Engeland de oude en bijna vergeten naam is van een streek die vanaf Apeldoorn schuin weg naar de IJssel loopt. Bij het doorlezen van oude jaargangen 'Fruitteelt' uit 1935 kwam FYF een artikel tegen waarin gemeld werd dat de 'Present van Friesland' "een beoordeling 1ste klas" had gekregen. Men verbaasde zich erover dat de kweker zijn nieuwe, zo goed beoordeelde appel niet intensiever aan de fruitkweekende bedrijfsgroep had voorgesteld. Gelukkig bracht intensief zoeken in de 21e eeuw nog twee oude bomen van dit ras aan het licht, zodat er weer nieuwe exemplaren gemaakt konden worden.

Ambro

In de jaren vijftig van de vorige eeuw groeiden in de duinen van Schiermonnikoog honderden appelbomen als resultaat van weggegooides klokhuizen. Het waren zaailingen die rechtstreeks uit zaden voortkwamen. Ze werden dus niet geënt maar stonden op eigen wortel. Fruitkweker Tijs Visser verzamelde tijdens zijn vakanties op het eiland Schiermonnikoog enten van sommige van die bomen. Met zijn collega Louis Michelsens ontwikkelde hij zo onder meer het appelras Ambro. In 1990 kreeg het de status van beschermd ras. De appel is matig gevoelig voor schurft en smaakt goed.

Zoete van der Schoot

Deze oude stoofappel heeft volgens de mensen van Fruit yn Fryslân die het ras ontdekt hebben zijn oorsprong in De Knipe. Fruitkwekerij Van der Schoot ontwikkelde daar het ras dat her en der in Fryslân en ook daarbuiten werd aangeplant. De vermelding van "zoet" in de naam wil zeggen dat het hier om een potappel gaat, een appel die zo uit de hand gegeten "saai" smaakt, omdat ze weinig zuren bevat. Deze appel is het meest geschikt om er bijvoorbeeld 'hete bliksem' van te maken of om te stoven en als groente te eten, naast aardappels en een stukje vlees. Langzaam verdween de Zoete van der Schoot van het toneel, de appel leek geheel verdwenen. In 2010 kwam bij het opruimen van een perceel kerstbomen in Drachten de 'Zoete van der Schoot' voor de dag. Sindsdien staat de appel opnieuw in de belangstelling.

Roem van Drachten

Kwekerij De Haan in Drachten kweekte in de vijftiger jaren van de vorige eeuw de 'Roem van Drachten', mogelijk een zaailing van de 'Bramley's Seedling'. De Roem van Drachten is een sappige herfstappel. Rijp van de boom is de vrucht misschien wat aan de zure kant, maar na een tijdje gelegen te hebben blijkt het een smakelijke handappel, die ook in de keuken goede diensten verleent. De appel is breder dan hoog, groen met rode strepen en een blos aan de zonzijde.

Minne Dankert appel

De boom met deze appel was opgekomen in de heg op het erf van Minne Dankert in Stiens. De vrucht biedt een lekkere smaak die wat aan de Cox doet denken. De boom mocht blijven van Dankert en kwam onder de aandacht van 'Fruit yn Fryslân'. Er kwam vraag naar boompjes waaraan graag werd voldaan. Dan heb je een nieuw ras dat de moeite waard is. De appel is middengroot, rond en bij de rijpheid prachtig geel, met aan de zonzijde rode strepen en een rode blos. De vrucht heeft een middellange, stevige steel, een gesloten kelk in een ondiepe kelkholte. Plukrijp rond half oktober.

Liliane appel

Liliane is een prachtige appel die volgens FYF in de jaren '50 van de vorige eeuw als toevalszaailing in Midden-Fryslân is ontstaan. Hoewel de boom bijna altijd in het water stond, heeft deze amper last van kanker en andere schimmelziekten. De appels kunnen aan het einde van de eerste week van oktober geplukt worden. Na enkele weken tot enkele maanden bewaren op een koele, niet te droge plaats, zijn ze heerlijk aromatisch. Mits goed bewaard, blijven ze tot in het nieuwe jaar hun goede smaak behouden.

De appels hebben een mooie karmijnrode/roze blos aan de zonzijde, aan de schaduwkant zijn ze banaangeel. Ze hebben duidelijke ribben. Rondom de korte houtachtige steel, zien we straalvormig roest. Er is van het ras al een professionele boomgaard ingericht van 5000 vierkante meter.

Pit Oranje

De Pit Oranje is een stevige appel die door FYF gevonden is naast de A32, in de buurt van Wolvega.

Naar alle waarschijnlijkheid is het ras ontstaan uit een weggegooid klokhuis.

Het resultaat, de boom, viel op door z'n mooi gekleurde appels. Een middengrote appel in een levendig bruin-oranje aan de zonzijde, en groen, later geel aan de schaduwkant. Roest rondom de steelholte en een gesloten kelkje in een brede, ondiepe kelkholte. Een stevige steel houdt de appel vast tot in oktober. De vruchten zijn niet al te groot, maar stevig en nadat deze een tijdje nagerijpt hebben lekker om te eten.

De Leeuwarder communicatiespecialist PITconcept-copy trad op als sponsor door diverse bomen aan scholen en schooltuinen te schenken.

Marijke Meu appel

Om Maria Louise Hessen Kassel (Marijke Meu) - alsmede haar hovenier - te eren, werd een mooie en smakelijke zaailing door FYF tot 'Marijke Meu appel' gedoopt. Maria Louise was de moeder van stadhouder Willem IV, ze is de stammoeder van het huidige Oranjestad.

De Marijke Meu is een mooi gekleurde en lekkere appel, die nagenoeg even hoog als breed is en een mooie maat heeft. De vrucht heeft een forse, middellange steel en een halfopen kelk met blijvend groene kelkblaadjes. De smaak is fris zuur met een prettig aroma. Bewaarbaar tot het eind van het jaar.

Recente Friese toevoegingen zijn volgens een opgave van FYF de nog niet ontdekte 'Blijer Bellefleur', 'Iephof's Pippin' en 'Iephof's Eersteling'.

B. PEREN/PARREN

Knoop meldt in zijn 'Pomologia' dat de oorsprong van het perenras 'Hallemine Bonne' bij Hallum gezocht moet worden. Door een speurtocht in rasbeschrijvingen ontstond bij FYF-voorzitter Nynke Zijlstra het inzicht, dat dit ras in Engeland onder een andere naam (Windsor) nog steeds bestaat en gekweekt wordt. Ook in tal van oude Oosteuropese pomologieën werd de link tussen de Hallemine en de Windsor gelegd. Vervolgens werd uit Engeland enthout verkregen.

Inmiddels staan er weer jonge bomen van het verkregen ras te groeien en wachten peren-liefhebbers tot hun boompje groot genoeg is om geplant te worden.

De 'Vrienden van het oude Fruit' zijn na uitvoerig onderzoek van mening, dat deze peer stamt uit het Fries-Groningse grensgebied en daar nog voorkomt. In 2018 werd door de organisatie een peer uit Lippenhuizen als de Hallemine Bonne herkend.

De Hallemine Bonne, zoals afgebeeld in de Pomologia

C. PRUIMEN/PROMMEN

Wichter

Wichters (er bestaat geen Nederlandse naam voor deze pruimen) zijn kenmerkend voor de Friese Wouden. Ze worden ook in aangrenzende streken als het Groninger Westerkwartier aangetroffen.

De oorsprong van de wichter is onduidelijk. Er is bij diverse Duitse pomologen en pruimen-specialisten, zoals professor Walter Hartmann, gevraagd naar de wichter, maar deze was hem onbekend. In Duitsland vinden we wel de *Zibarten*, een wilde pruim

die uiterlijk enige gelijkenis vertoont met de Friese wichter, maar aanzienlijk later rijpt (rond eind september) en tamelijk bitter is. Wel is de Wichter gevonden in Nunspeet, in een boswal. Van die omgeving op de Veluwe is bekend dat grote stukken land behoorden tot een Duitse orde. Ook daar biedt men geen informatie over het ras.

Wichter

Wichters rijpen einde augustus. Kenmerkend voor het pluktijdstip zijn de bruine of rode puntjes die dan vaak op de vruchten verschijnen. Volrijp zijn ze sappig en zoet met een muskusachtig aroma. Ze hebben een losse steen (=pit). Overrijp neigen ze naar zuur worden.

Traditioneel wordt de soort door wortelopslag van generatie op generatie verspreid. De wichter wordt, in tegenstelling tot vrijwel andere fruitrassen, niet geënt.

Evenals bij de pruimen die tot de "boeren"-soorten behoren, staan de bomen vaak langs slootkanten en op verloren hoekjes.

Er zijn verschillen tussen wichtersoorten. Fruitkenner Jan de Boer uit Boelenslaan onderscheidt, afgaande op het blad, het Harkemaster en het Jistrumer type.

Er zijn ook Mirabellen die enige gelijkenis vertonen met de Wichter. Van sommige mirabellen (Nancy of Metz) is de vruchtkwaliteit aanzienlijk beter.

D. BESSEN/BEIEN

Er zijn een drietal bessensoorten die oorspronkelijk Fries zijn. De 'Silvergieter Zwarte', een zwarte bes en de twee rode bessensoorten 'Stanza' en 'Sint Anna's Korfke'.

Silvergieter's Zwarte

Deze zwarte bes werd omstreeks 1926 gewonnen door Ir C.M. van der Slikke op de proeftuin te Leeuwarden en in 1936 in de handel gebracht. Het is volgens de 'Beschrijvende rassenlijst fruit 1954' een tamelijk flinke, steil groeiende, matig vruchtbare struik. De bloei is betrekkelijk vroeg en duurt kort. De bes heeft goed stuifmeel.

Zonder insectenbezoek is de vruchtzetting minder goed, waaronder de productie wel eens lijdt.

Ook de rijping is vroeg en gelijkmatig. Doordat de trossen lang zijn, plukt de bes best. De bessen zijn groot en smaken goed. Bij volledige rijpheid is de schil wel iets te zacht. De bes is, althans als het klimaat geschikt is, het beste thuis op zware grond. Opbrengst valt op lichte grond tegen.

Het ras dankt zijn naam aan Paulus Adrianus Silvergieter Hoogstad, voorzitter van de 'Friesche Tuinbouw Vereniging'.

De Silvergieter wordt in Hongarije op vrij grote schaal geteeld. Ook in Nieuw-Zeeland staat hij in fruitrassenverzamelingen.

Stanza

Deze rode bes werd onder leiding van R. Elings ontwikkeld op het proeffruitbedrijf voor de Kleibouwstreek te Sint Annaparochie. De naam is ontstaan uit een afkorting van "Sint Anna's zaailing".

De bes werd geïntroduceerd in 1967 en is onder licentie in de handel. Het is een zeer vruchtbaar middentijds rijpend ras, dat snel in productie komt.

De groei is volgens de 'Rassenlijst voor fruitgewassen 1980' vrij krachtig, met stevige takken en veel tamelijk kort vruchthout. De bloei is middentijds tot laat.

De productiviteit is zeer goed, ook bij jonge struiken. De rijptijd is middentijds.

Het uiterlijk van de bessen is vrij donker, aan matig lange trossen zijn ze middelmatig groot.

De smaak is wat zuur met weinig aroma. Na verwerking is de sapkleur - evenals de plukbaarheid - goed.

De bessen kunnen zowel vers geconsumeerd als ook verwerkt worden.

De Stanza is weinig vatbaar voor bladziekte en tamelijk regengevoelig. Gebarsten en rotte bessen zijn gemakkelijk af te schudden.

Door de grote vruchtbaarheid moet bij oudere struiken het vruchthout flink worden uitgedund om de besgrootte op peil te houden.

Sint Anna Korfke

Een waarschijnlijk al zeer oud rode-bessenras is Sint Anna Korfke.

Vanouds kwam het veel voor op het Bildt. Het ras diende als onderbeplanting tussen appel- en perebomen. De grond werd zodoende maximaal benut, er kon twee maal worden geoogst.

Sint Anna's Korfke is qua smaak beter (zoeter) dan de Stanza, maar door de lange trossen en onregelmatige late rijping minder geschikt voor industriële verwerking. Om die reden had de bes geen toekomst als commercieel ras. De bes is herontdekt in Drachten. St. Anna's Korfke komt nog voor in buitenlandse collecties, maar wordt in Nederland niet meer gekweekt.

E. OVERIGE FRUITRASSEN/OARE FRUITRASSEN

Mispel

Bij Dekema State in Jelsum vinden we de mispel *Ekmoastersyl*, waarvan wordt aangenomen dat deze uit de gelijknamige buurtschap bij Exmorra stamt.

Kiwi

Indertijd is in dat dorp de Kiwi Buitenpost ontwikkeld, door de dorpsbewoners *Mûske* genoemd. Deze is rond 2007 in België opgespoord en bij 'It Griene Nêst' in Sumar verbouwd. Nadien is deze verloren gegaan.

STAND VAN ZAKEN

Fryslân is geen typische fruitprovincie zoals Gelderland, Zeeland of Limburg. Evenmin kunnen we de plaatselijke situatie vergelijken met regio's in het buitenland waar het fruit en de teelt daarvan een wezenlijk onderdeel van de volkscultuur en het lokale leven vormt. Wel vinden we in Fryslân nog een behoorlijke rijkdom aan oude variëteiten.

"Buitenlandse" rassen vormen het overgrote deel van de Friese boomgaarden.

Door de eeuwen heen heeft een selectieproces plaatsgevonden, waardoor sommige van die van buiten komende soorten (exoten) bewezen hebben het goed te doen in de Friese omstandigheden. De rassen die hier niet konden aarden, gingen vroegtijdig te gronde aan ziekten en plagen.

Ook in Fryslân zijn de meeste hoogstamboomgaarden na 1960 gerooid. De Europese Unie voerde rooipremies in, omdat men vond dat het hoogstamfruit te weinig opbracht.

Ook in de huidige tijd verdwijnen bijna wekelijks waardevolle fruitbomen. Een scala aan appel-, peren- en pruimenrassen dreigt verloren te gaan, als het tij niet gekeerd wordt. De gemiddelde leeftijd van de Friese "hôven" ligt boven de vijftig jaar.

TOEKOMST

De laatste tijd ontstaat er een groeiende waardering van hoogstamboomgaarden, van gezonder en liefst onbespoten fruit. Ook is er behoefte aan een ruimere keuze in rassen en smaken, dan die in de winkels worden aangetroffen. Hoogstamfruit krijgt meer het imago van een kwalitatief hoogwaardig product, temeer als het rijp geplukt van de boom onmiddellijk gegeten kan worden. Juist onder de traditionele fruitrassen zijn er verschillende, die met een betrekkelijk eenvoudige teeltwijze lekker en goed fruit voor eigen gebruik opleveren.

Om de hoogstambomen te redden, kunnen een tweetal trajecten worden gevolgd.

Een kort traject met onmiddellijke resultaten behelst de herinplant van boomgaarden op zoveel mogelijk locaties ter landschapsverfraaiing en als voedselbron voor mens en dier. Een specifieke actie, zoals een enkele jaren geleden uitgevoerde actie van de 'Koninklijke Nederlandse Heidemij afd. Fryslân' om particulieren fruitbomen ter beschikking te stellen was daarop gericht. Gezien de velen die moesten worden teleurgesteld, verdient deze herhaling.

Een tweede traject is langduriger van aard. 'Stichting Fruit yn Fryslân', een organisatie die zich richt op het behouden en verspreiden van in Fryslân voorkomende hoogstamrassen, onderneemt inventarisaties die er toe moet leiden dat bekende en nog te signaleren streekeigen cultuurvariëteiten worden vastgelegd of ontdekt. Vervolgens worden de gevonden soorten veilig gesteld en vermeerderd. Ze krijgen op die wijze een plek in binnen de provincie in te richten hoogstamboomgaarden.

GERAADPLEEGDE BRONNEN (Deel III)

Kleefstra, A. en Spyksma, J. (z.j.) *Fruit in Fryslân*. Sumar.

Landschapsbeheer Nederland (2003). *Hoogstamfruit: Geschiedenis, verzorging, oogst*. Utrecht

Landschapsbeheer Nederland (2003). *Hoogstamfruitbomen - basiscursus*. Utrecht.

Project Hoogstamfruit in de IJsselstreek (2005). *Vruchtbare samenwerking* - Hierin een groot aantal suggesties voor deelprojecten.

Smeding, P. (1979). *De Fryske Tûnbou*. Ljouwert.

Spyksma, J. (2007). *Het Friese fruit*. Sumar.

Visser, T. (2001). *De wilde appels van Schiermonnikoog*. Schiermonnikoog.

DEEL IV HOUTIGE GEWASSEN

INLEIDING BIJ DE HOUTIGE GEWASSEN (deel IV)

Bij de voorbereidingen tot het maken van een 'Nationaal Plan' voor het levend Nederlands erfgoed, werden behalve de landbouwgewassen, de dierenrassen en de fruitrassen, ook de oorspronkelijke Nederlandse houtige gewassen (bomen, struiken, klimplanten en bramen) betrokken. De organisaties die zich op deze onderdelen richten hebben als sterk overeenkomende doelstelling: het voortbestaan van diversiteit en het duurzaam bevorderen en gebruik van het erbij horend levend erfgoed. Reden genoeg om de zorg voor de met Fryslân verwante oorspronkelijke houtige gewassen ook bij de activiteiten van het 'Platform Friese Rassen' te betrekken. Ook in Fryslân is het areaal van deze gewassen drastisch achteruit gegaan. We moeten er zuinig op zijn.

Indeling:

De met Fryslân verwante oorspronkelijke houtige gewassen kunnen als volgt in groepen worden ingedeeld:

- bomen
- struiken
- klimplanten
- bramen

OORSPRONKELIJKE HOUTIGE GEWASSEN/OARSPRONKLIKE HOUTIGE GEWAAKSEN

Een houtig gewas is oorspronkelijk als de soort voorkomt in een natuurlijk verspreidingsgebied. Ze hebben zich daar over een periode van circa 13000 jaar, vanaf de laatste IJstijd, vaak vanuit landen rond de Middellandse Zee, van nature gevestigd en verspreid. Dit was een lang proces van aanpassingen aan de nieuwe omstandigheden, in feite een enorme investering in de natuur.

Ze zijn, zoals de Friese en met Fryslân verwante landbouw-, dieren- en fruitrassen, waarover het Platform Friese Rassen en Gewassen zich ontfermt, door genetische selectie goed aangepast aan de huidige milieumomstandigheden en daardoor minder vatbaar voor aantastingen.

De omstandigheden waaronder de oorspronkelijke houtige gewassen zich al dan niet konden vestigen, werden wel door de mens beïnvloed. Onze bossen zijn vanwege het selectieve beheer in het verleden meestal arm aan oorspronkelijke bomen-, struiken-, klimplanten- en bramensoorten. Inbreng van zulke soorten kan de natuurlijke samenstelling meer benaderen. Ze zijn ook van belang als een blijvende bron van waaruit selecties voor de bosbouw, sierteelt en natuurbouw gemaakt kunnen worden. Bij klimaatveranderingen is het belangrijk, dat er een breed spectrum van bomen, struiken, klimplanten en bramen is, om die veranderingen op te vangen. De inheemse soorten kunnen tegen een stootje.

Landbouw, verstedelijking en bosbouw hebben ervoor gezorgd dat veel inheemse soorten verdwenen zijn. Vaak zijn bij nieuwe aanplant Oost- en Zuid-Europese bomen en struiken gebruikt.

Hoe meer een gebied op de schop is gegaan, hoe minder er over is Van de oorspronkelijke houtige gewassen.

Het verlies van soorten betekent hoe dan ook vermindering van de genetische diversiteit van een ecosysteem, waardoor dit aan veerkracht verliest en kwetsbaar wordt.

Inheems oorspronkelijk materiaal kan een belangrijke bijdrage leveren aan de herkenbaarheid, de instandhouding of de versterking van cultuurhistorische patronen.

Afgezien van economische overwegingen, is het behoud van natuurlijke biodiversiteit een algemeen belang. Alle regionale oorspronkelijke populaties zijn in feite de basis van de genetische diversiteit. Ze hebben door hun ouderdom en vaak grillige bijzondere vormen een grote belevingswaarde.

CRITERIA

Bij het opsporen van oorspronkelijke bomen en struiken kunnen een aantal *criteria* worden toegepast.

1. De standplaats ligt binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort;
2. Ze stammen van soorten die wild zijn en niet afkomstig van gekweekt zaad of van gekloonde selecties;
3. Het betreft oude soorten, ook in de vorm van hakhoutstoven en wortelopslag;
4. De groeiplaats is een oude houtwal of oude bosplaats;
5. De betreffende houtwal of het bos zijn aangegeven op oude stafkaarten (ca 1830-1850) of andere topografische kaarten;
6. De groeiplaats bestaat uit een menging van soorten oorspronkelijke houtige gewassen en voor bos- en zoombiotop karakteristieke kruiden in de ondergroei;
7. Er is een lange periode van natuurlijke verjonging gaande;
8. Beschikbaarheid van schriftelijke bronnen;

9. Beschikbaarheid van mondelinge informatie;
10. Aanwezigheid van boomnaam-toponiemen.

Bovenstaande criteria hoeven niet alle tegelijkertijd op te gaan.

NATUURBOSONTWIKKELING EN GENENBEHOUD

Bij natuurbosbeheer wordt naar maatregelen gestreefd die tot doel hebben de structuur van een (meestal aangeplant) bos duurzaam gevarieerd te maken, de onnatuurlijkheid van de samenstelling van de soorten organismen te verminderen en de ontwikkeling van boslevensgemeenschappen te stimuleren. Inheems en oorspronkelijk genenmateriaal en spontane verjonging is daarbij van wezenlijk belang.

Gelderse Roos

ALGEMENE REGELS

Een aantal algemene regels voor de toepassing van oorspronkelijke houtige gewassen zijn:

- niet overal van dezelfde herkomst aanplanten of uitzaaien; wel per locatie dezelfde herkomst en gebiedseigen materiaal;
- Indien mogelijk zaaien of aanplanten aan de rand van het beoogde terrein, zodat inzaai van daaruit mogelijk is;
- is het zaad onbetrouwbaar dan stekmateriaal planten;
- het plantmateriaal moet afkomstig zijn uit overeenkomstige bos- of houtwaltypen;
- het biotoop moet geschikt zijn.

NATIONALE GENENBANK

In het natuurgebied Roggebotzand bij Dronten heeft Staatsbosbeheer de genenbank 'Bronnen voor nieuwe natuur' aangelegd. Van de in totaal 114 inheemse soorten bomen en struiken, zijn daar bijna zestig aangeplant. Zaad en stekken kunnen worden geoogst voor het gebruik van oorspronkelijk plantenmateriaal. Ze worden gebruikt om inheemse soorten opnieuw elders in het land aan te planten.

GENENBEWARINGSUNITS

In Europa is in het kader van het EUFORGEN-programma (www.euforgen.org) een project opgezet om in de aangesloten landen in situ *genenbewaringsunits* (GCU's) aan te wijzen voor oorspronkelijke bomen en struiken. In Nederland zijn daartoe 10 CGU's aangewezen voor 11 soorten, met een totaaloppervlakte van 340 ha. Deze units bestaan over het algemeen uit één of twee soorten (doelsoorten) met 1 of meer autochtone populaties. De meeste liggen in Natura-2000 gebieden. Ze worden aangewezen op basis van een lijst van minimale eisen vanuit het programma. De selectie en aanwijzing wordt uitgevoerd door het 'Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) in Wageningen. Zulke units kunnen

Oude beuk in Rysterbosk

worden uitgebreid. In Fryslân komen ze niet voor.

Voor de units moet een praktisch doordacht beheer worden ontwikkeld om de bomen en struiken duurzaam te behouden. Dit is gericht op het in stand houden en de vitaliteit van deze populaties. Evenals ten aanzien van de overige andere tot de onderdelen van het levend erfgoed behorende onderdelen, is er in Nederland en dus ook in Fryslân nog geen specifiek hierop gericht beleid. Sommige soorten worden hierdoor bedreigd. Afnemende subsidies dragen hier ook aan bij.

WET- EN REGELGEVING

De EU-richtlijn 1999/105/EG betreffende het in de handel brengen van bosbouwkundig teeltmateriaal is het meest van toepassing op genetische bronnen van inheemse oorspronkelijke bomen en struiken. Deze licht vast in de 'Zaaizaad- en Plantgoedwet' (ZPW). Verder zijn de Natuurbeschermingswet, de Flora- en Faunawet en de Boswet van belang. De Natuurbeschermingswet regelt de bescherming in de Natura2000-gebieden. De Flora- en Faunawet legt het beheer van plant- en diersoorten aan banden. Door de Boswet wordt de houtkap gereguleerd.

ENDEMEN EN ARCHEOFYTEN

Inheemse planten mogen niet worden verward met *endemen*: soorten die uitsluitend binnen een beperkte regio voorkomen. Daarvan zijn er maar zeer weinig. Een endemische soort onder de bramen is de door Karst Meijer ontdekte *Rubus frieslandicus*. Alle andere inheemse soorten hebben een verspreiding die een groot deel van Europa omvat en vaak ook gebieden daarbuiten, bijvoorbeeld westelijk Azië en Noord-Afrika.

Naast de oorspronkelijke houtige gewassen bestaan er andere die al zo lang geleden zijn ingevoerd, dat we ze vooral op oude groeiplaatsen tegenkomen. Als ze voor 1500 ingeburgerd zijn, worden ze *archeofyten* genoemd. Een voorbeeld is de wilde mispel die in Fryslân niet gesignaleerd werd. Hij was al bekend bij de Romeinen, maar werd waarschijnlijk pas tijdens Karel de Grote ingevoerd.

Witte randbraam
(*Rubus frieslandicus*)

MET FRYSLAN VERWANTE OORSPRONKELIJKE HOUTIGE GEWASSEN/MEI FRYSLAN BESIBBE OORSPRONKLIKE HOUTIGE GEWAAKSEN

Grote delen van Fryslân waren vroeger zo kaal als een knikker. Voor het jaar 100 groeiden er op de Friese klei volstrekt geen bomen of struiken.

In de Friese terpen worden door onderzoekers vrijwel nooit zaden van bomen of struiken aangetroffen, aldus Mans Schepers, werkzaam als paleobotanicus aan de Rijksuniversiteit Groningen. Alleen pitjes van vlierbessen duiken soms op. Voor de meeste andere bomen of struiken waren de kleigronden, denkt hij, ongenaakbaar. Zeewater vermengde zich langs kreken en wadgeulen met het grondwater tot diep in het binnenland. Bomen konden daar niet tegen. De door niets geremde wind en de vraatzucht van het vrij rondlopende vee zullen de uitgroei ook belemmerd hebben.

Vanaf 1000 na Christus begon de bevolking dijken te bouwen, maar dat veranderde weinig aan de groei van bomen en struiken. De boeren bleven voornamelijk landbouwgewassen verbouwen.

Met Fryslân verwante houtige gewassen moeten in de eerste plaats op de zandgronden gezocht worden. In het Nationaal Landschap 'Noardlike Fryske Wâlden' werd in opdracht van 'Landschapbeheer Friesland' een inventarisatie van de inheemse bomen, struiken, klimplanten en bramen verricht. Met

uitzondering van de bramen, gebeurde hetzelfde in het terrein 'De Mieden' van Staatsbosbeheer. De oorspronkelijke houtige gewassen werden ook geïnventariseerd in de terreinen van Staatsbosbeheer in Zuid- en Oost-Friesland. 'It Fryske Gea' hield ook een inventarisatie in enkele van haar terreinen. Daarbuiten komen uiteraard ook inheemse houtige gewassen voor, gegevens daarover konden bij dit onderzoek niet worden achterhaald.

De opsomming van met Fryslân samenhangende houtige gewassen in deze brochure wordt aan in de provincie uitgevoerde inventarisaties ontleend.

ONDERWIJS EN VOORLICHTING

Om de kennis van de beheerders en de burgers over het belang en het beheer van oorspronkelijke bomen en struiken te verhogen, kan er actief worden ingezet op onderwijs en voorlichting.

Wat de 'Noardlike Fryske Wâlden' betreft, kan de door Jan J. de Boer samengestelde 'Veldgids Landschapselementen' en het hierbij horend 'Zakboekje' dienst doen.

Door de Friese natuurbeheerders werd over dit onderwerp geen educatief materiaal gemaakt.

IN FRYSLAN GESIGNALEERDE HOUTIGE GEWASSEN

In het gebied De Mieden in noord-oost Fryslân werden door Bert Maes en René van Loon de volgende houtige gewassen geïnventariseerd:

Bomen:

Zwarte els
Ruwe berk
Zachte berk
Bastaardberk
Es
Ratelpopulier
Zomereik
Sporkehout
Boswilg
Kraakwilg
Bastaardwilg
Boswilg x Grauwe Wilg
Gewone vlier
Gladde iep

Struiken:

Eenstijlige Meidoorn
Tweestijlige Meidoorn
Bastaardmeidoorn
Grootvruchtige meidoorn
Brem
Grauwe Wilg
Sleedoorn
Heesterpruim
Zwarte bes
Hondsroos
Heggenroos
Schijnviltroos of Ruwe viltroos
Schijnhondsroos

Grootvruchtige meidoorn

Wilde lijsterbes
Gelderse roos

Bovendien in Noardlike Fryske Wâlden (rapport Landschapsbeheer):

Bomen:

Zoete kers
Beuk
Schietwilg
Boswilg x Geoorde wilg
Rossige wilg x Grauwe wilg

Struiken:

Schijnkoraalmeidoorn
Geoorde wilg
Kruipwilg
Struikhei
Hazelaar
Gewone dophei
Stekelbrem en kruipbrem
Gewone vogelkers
Bosaalbes
Beklierde heggenroos
Schijnegelantier

Klimplanten:

Wilde kamperfoelie
Egelantier
Klimop

Bramen:

Spikkelhaagbraam
Gedraaide stokbraam
Viltige rogbrummel
Luizenpurperbraam
Fijne randbraam
Bleke randbraam
Bruine bermbraam
Egelschuilbraam

Rode bermbraam
Slaghumusbraam
Witte randbraam (*Rubus frieslandicus*)
Knieviltbraam
Rode contrastbraam
Zoete haarbraam
Ingesneden ruigtebraam
Grote schuilbraam
Stompe haagbraam
Zandhaagbraam
Vroege roggebraam

Rode contrastbraam

Japanse wijnbes
Smalle randbraam
Geplooid stokbraam
Spitse haarbraam
Naalddroggebraam
Donkere pluimbraam
Rode grondbraam
IJle schuilbraam
Pluimkamdraam

In het in opdracht van Staatsbosbeheer samengesteld rapport Zuid-Oost-Friesland werden bovendien nog de volgende gewassen genoteerd:

Bomen:

Karpatenberk
Ruwe berkxZachte berk
Hulst

Struiken:

Kraaihei
Wilde Gagel
Hondsroos
Framboos
Gewone WilgxBoswilg
Blauwe bosbes

Bramen:

Dauwbraam

Dauwbraam

In tot het Fryske Gea behorende terreinen (park Olterterp, Lendenbos, Wikeler Bos, Rijsterbos en een aantal kleine eikenbosterreinen) werden nog de volgende in de bovenstaande inventarisaties ontbrekende houtige gewassen geconstateerd:

Bomen:

Geoorde wilgXgrauwe wilg
Gewone es
Gewone vogelkers
Wintereik
Hybride Winterxomereik

Struiken:

Kruisbes
Gedraaide koepelbes
Wilde lijsterbes
Rode bosbes
Struikhei
Gewone dophei

Klimplanten:

Wilde kamperfoelie
Bitterzoet

Bramen:

Bleke randbraam
Slanghumusbraam
Rode contrastbraam
Geplooid stokbraam
Sierlijke woudbraam
Zandhaagbraam
Zoete haarbraam

Berken-eikenbos met zachte berk, pijpenstrootje en vliegenzwam

In de door Natuurmonumenten in Fryslân beheerde terreinen werden volgens een opgave van deze natuurbeheerder de oorspronkelijke houtige gewassen niet geïnventariseerd.

GERAADPLEEGDE BRONNEN (deel IV)

Boer de, J.J. *Veldgids landschapselementen*. Landschapsbeheer Friesland.

Boer de, J.J. *Zakboekje Landschapselementen Noardlike Fryske Wâlden*.

Boers, E. Een unieke verzameling zaden, pitten en stuifmeel in Groningen vertelt ons van alles over Frieslands verleden. *Leeuwarder Courant*, 25-2-2012.

Dooij de, P. Plan van aanpak in situ behoud genetische bronnen van bomen en struiken. *Boschap. Inheemse bomen en struiken*. IKC Natuurbeheer Wageningen.

Maes, Bert en René van Loon. (2010). *Rapport de Mieden. Inventarisatie autochtone bomen en struiken in de terreinen van Staatsbosbeheer De Mieden of Noordelijke Friese Wouden en de Doezymer Mieden*.

Jager, H. (2014). *Vegetatiekartering van een aantal kleine bosterreinen van it Fryske Gea*.

Jager, H. (2012). *De vegetatie van het Rysterbosk*. It Fryske gea

Jager, H. (2014). *De vegetatie van het Wikelerbosk*. It Fryske Gea.

Jager, H. (2014). *Lendebos, natuurwaarden, toekomstvisie en beheer*. It Fryske Gea.

Maes, Bert en René van Loon. (z.j.). *Rapport Noardlike Fryske Wâlden. Inventarisatie autochtone bomen en struiken in het Nationaal Landschap Noardlike Fryske Wâlden*.

Maes, N. (z.j.). *Inheemse bomen en struiken in Nederland*. Kritisch Bosbeheer.

Maes Bert en René van Loon. (2007). *Rapport Zuid- en Oost Friesland. Inventarisatie autochtone bomen en struiken in de terreinen van Staatsbosbeheer*. Utrecht - Berg en Dal.

ADRESSEN

Landschapsbeheer Friesland - Commissieweg 15 9244 GB Beetsterzwaag

Staatsbosbeheer Noard Fryslân - De Wedze 22b 9286 EV Twijzel

Staatbosbeheer Zuidoost Fryslân - Schoterlandseweg 36 d, 8411 ZD Jubbega

It Fryske Gea - Postbus 9244 ZN, Beetsterzwaag

Register

- Aardappelcollectie 24-31
Aardappelen 8-32
Adrie 83
Akke 82
Ambro 179
Amelander Rogge 60
Berlikumer Bruine Ui 89
Berlikumer Wortel Bierma 91
Berlikumer Wortel Pik 91
Bintje 10-13
Bladgewassen 96-97
Bloemgewassen 93-94
Boekweit 70-72
Cichorei 92
Citroentje 78
De Nederlandse Landgeit 157-166
Dederzaad (Huttentut) 51-52
Dierenrassen 103-166
Doeke Martens 178
Dokkumer Nije 178
Doperwt Fryslân 85
Duiveboon 84
Emmertarwe 64
Fries-Groninger Witte Klaver 99
Friese Bruine Woudboon 76
Friese Gele Bronskop Born, Runia en Sybrandy 35-36
Friese Gele Woudboon 76
Friese hoenders 147-155
Friese Honden 136-145
Friese Kapucijner 84
Friese Paarskop 36
Friese schapen 125-134
Friese Witkiem 82
Fruit 169
Fruitrassen 167-186
Geiten 156
Gerst 64-66
Gierst 69-70
Graddus' Reuzen 80
Griene Nêst 81
Grijze Zandboekweit 72
Gritney 78
Groenvoer-Groenbemesters 98
Hallemine Bonne 181
Haver 67-69
Hennep 55-56
Herik 54-55
Het Friese fruit 170-185
Het Friese paard 106-112
Het Friese rundvee 114-123
Hoenders 146
Honden 135
Hop 56-57
Houtige gewassen 187-195
In Fryslân gekweekte fruitrassen 177-185
In Fryslân gesignaleerde houtige gewassen 192-195
Janumer Pronkboon 81
KanarieZaad 50-51
Karwij 52-54
Kiwi Buitenpost 184
Kollumer Pronkboon 80
Koolrapen 34-35
Koolzaad 48-49
Koudumer Bloemkool 95
Koudumer Boontje stam 79
Koudumer Boontje stok 79
Koudumer Stamsnijboon 80
Landbouwgewassen 5-102
Leverkleurige Boon 77
Liliane appel 180
Linzen 86
Lioessens 1 en 2 96
Maagdenburger Cichorei 93
Mansholt's Witte Zomertarwe 63
Marijke Meu appel 181
Meelvruchten 58-72
Menaldumer Ronde Witte
Roodkop 33-34
Minne Dankert Appel 180
Mispel Eksmoarstersyl 183
Olambster Wierdeboon 83
Oliegewassen 37-57
Paarden 105
Peul op reis 86
Peulvruchten 73-86
Pit Oranje 180
Pluimgierst 70
Present van Friesland 179
Raapzaad 47-48
Rapen 32-33
Rinal Paardeboon 84
Rinox 79
Robyntsje 82
Rode Krobbe 77
Rode Spelt 64
Roem van Drachten 180
Rogge 59-61
Roodbonte Friese Stokboon 78
Rundvee 113
Schapen 124
Schoone van Iephof 178
Sietske 78
Silvergieter's Zwarte 182
Sint Anna Korfke 183
Sint Jansrogge 60
Stanza 183
Steelgewassen 95
Suameerder Oorlogstabak 97
Tarwe 61-63
Terschellinger Tweerijige
Zomergerst 66
Ui- en wortelgewassen 87-93
Uien 88-89
Vierrijige Zomergerst 66
Vlas 38-44
Vlascollectie 44-46
Waalse Tuin- en Akkerboon 83
Westra's Lange Dunne
Herfstwortel 91
Wichter 182
Wilhelminatarwe 63
Winterhaver 69
Wortelen 89-90
Zesrijige Wintergerst 66
Zibarten 181
Zoete Droge Erwt 85
Zoete van der Schoot 179
Zwarte Haver 69
Zwarte Haver President 69
Zwarte Veenboekweit 72

UIT DE PLATFORMREEKS TE BESTELLEN PUBLICATIES

1. *Werken aan verscheidenheid*: werkzaamheden van het Platform Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €3.50
2. De Friese rassen en gewassen en *grondeigenaars* Prijs: €2.50
3. De Friese rassen en gewassen en *receptuur, kookkunst en gastronomie* Prijs: €2.50
4. De Friese rassen en gewassen en *streekproducten* Prijs: €2.50
5. De Friese rassen en gewassen en *ruimtelijke kwaliteit* Prijs: €2.50
6. De Friese rassen en gewassen en de *natuurinclusieve landbouw* Prijs: €2.50
7. De Friese rassen en gewassen en de *stads- en dorpslandbouw* Prijs: €2.50
8. De Friese rassen en gewassen en *educatie* Prijs: €2.50
- 9-11 In een drietal *brochures* wordt verduidelijkt om welke rassen en gewassen het gaat en voorbeelden gegeven van wat er nu al mee gedaan wordt. Prijs: €7.50 per stuk
12. In een *naslagwerk* worden de Friese rassen en gewassen uitgebreid beschreven. Prijs: €10
13. In 2019 verschijnt een uitgebreide *documentatie* met teksten en foto's van de rassen. Prijs: €15
14. In de publicatie '*Tiden hawwe tiden*' wordt de Friese agrarische geschiedenis vanaf het eerste begin tot de huidige tijd beschreven. Per tijdvak wordt vermeld welke Friese en met Fryslân verwante landbouwgewassen, dierenrassen en fruitrassen zich voordeden. Prijs: €10
15. Een globale beschrijving van de *landbouwgewassencollectie* van het Werkverband Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €5
16. Een globale beschrijving van de Friese en met Fryslân verwante *dierenrassen* Prijs: €5
17. Een globale beschrijving van de Friese en met Fryslân verwante *fruitrassen*. Prijs: €5
18. Een globale beschrijving van de in Fryslân gesignaleerde *houtige gewassen* Prijs €5
19. Het fokken van de Friese of met Fryslân verwante *dierenrassen*. Prijs: €5
20. Het winnen van zaden en knollen van de Friese en met Fryslân verwante *landbouwgewassen*. Prijs: €5
21. Het instandhouden en vermeerderen van het *Friese fruit* Prijs: €5
22. Een introductie van het zaad voor de te telen *consumptiegewassen*. Prijs: €2.
23. Een introductie van het aan te bieden zaad in *zakjes* en *zakken*. Prijs: €2.
24. *FAN FRYSLANS GRUN*: Raamplan voor een gebundelde aanpak van de praktische en economische toepassing van de Friese en met Fryslân verwante dierenrassen, landbouwgewassen, fruitrassen en houtige gewassen. Prijs: €10

Bovengenoemde publicaties kunnen met vermelding van de nummers worden besteld door overmaken van de genoemde bedragen op banknummer TRIO 0197 646 174 ten name van penningmeester Werkverband Friese Rassen te Burgum.

Afgezien van het in 2019 verschijnend nummer 13 kan het gehele pakket door overmaking van €60 via het vermelde banknummer besteld worden. Portokosten: €7.50.

Voor €12,50 abonnementsgeld in het jaar blijft u door het tijdschrift OER op de hoogte van wat er zich afspeelt bij het Platform Friese Rassen en Gewassen.
Banknummer: NL 16 TRIO 0197 646 174 t.n.v. Werkverband Friese Rassen.

Platform Friese Rassen en Gewassen

www.friesehoenderclub.nl

www.dwvn.nl

www.roodbontfriesvee.nl

www.onzestabyhoun.nl

www.herbariumfriscum.nl

www.nzs.nl

www.melkschapen.nl

www.werkverband-frieserassen.nl

www.fruitynfryslan.nl

www.nvsw.nl

www.zeldzamerassen.nl/
zwartbles-fokkersgroep

www.szh.nl

www.frieshollands.nl

www.landgeit.nl

www.vriendenvanhetoudefruit.nl